

Res Publica

politiek-wetenschappelijk tijdschrift van de Lage Landen

België - Belgique
PB - FP
B-21

Afritiekantoor: 3000 Leuven X | Driemaandelijks tijdschrift | Januari-maart 2016 | P 702166

Volume 58

2016/1

acco

Res Publica

www.acco.be/respublica

Hoofdredacteur

Joop VAN HOLSTEYN (Universiteit Leiden)

Redactiesecretaris

Lotte MELENHORST (Universiteit Leiden)

Redactie

Nicolas BOUTECA (Universiteit Gent), Annelien DE DIJN (Universiteit van Amsterdam),
Silvia ERZEEL (Université catholique de Louvain), Steven VAN HECKE (Universiteit Leuven),
Henk VAN DER KOLK (Universiteit Twente), Jonas LEFEVERE (Universiteit van Amsterdam),
Rik DE RUITER (Universiteit Leiden), Peter THIJSEN (Universiteit Antwerpen),
Margo TRAPPENBURG (Universiteit Utrecht)

Redactieadres

Instituut voor Politieke Wetenschap, t.a.v. Res Publica / Joop van Holsteyn, Postbus 9555, 2300 RB Leiden, Nederland
res.publica@acco.be

Uitgever

Uitgeverij Acco, Blijde Inkomststraat 22, B-3000 Leuven

www.uitgeverijacco.be

tel. +32 16 62 80 00

fax +32 16 62 80 01

e-mail: uitgeverij@acco.be

Vertegenwoordiging in Nederland:

Acco Nederland, Westvlietweg 67 F, NL-2495 AA Den Haag

tel. + 31 70 386 88 54

fax + 31 70 386 14 98

e-mail: info@uitgeverijacco.nl

Abonnementsprijzen

	Individu	Instelling	Student
België & Nederland	€ 50	€ 120	€ 38
EU	€ 95	€ 125	/
niet EU	€ 145	€ 145	/

Los nummer

€ 20

Dubbel nummer

€ 40

Abonnementen worden niet stilzwijgend verlengd.

Als **bestaande abonnee** ontvangt u jaarlijks een herinnering aan de hernieuwing van uw abonnement.

Met vragen over uw abonnement kunt u terecht bij tijdschriften@acco.be.

Nieuwe abonnees kunnen bij de start van een nieuwe jaargang abonneren door een abonnement aan te kopen in de Acco-webshop:

www.acco.be/respublica.

Rekening

België – Abroad

Postrekening 000-0964500-29,

Acco-Boekbestellingen, Blijde Inkomststraat 22, B-3000 Leuven

IBAN-code: BE26000096450029

Swift- of BIC-code: BPOTBEB1

Nederland

Giro 4436148,

Acco-Boekbestellingen, Blijde Inkomststraat 22, B-3000 Leuven

---

RES PUBLICA

politiek-wetenschappelijk tijdschrift
van de Lage Landen

Driemaandelijks tijdschrift
Volume 58 – 2016/1

Inhoud

Deel 1 – Wetenschappelijke artikelen

- Het effect van politieke sofisticatie op de (intentie tot) opkomst bij eerste- en tweederangsverkiezingen in België en Nederland – *Dieter Stiers* 5
- Impact en haalbaarheid in politieke theorieën – *Stijn Koenraads* 37
- Naar een voorwaardelijk model van ongelijkheid in vertegenwoordiging. Een onderzoek naar het moderatie-effect van beleidsdomeinen op ongelijkheid in beleidscongruentie – *Christophe Lesschaeve* 59

Deel 2 – Rubrieken

- Essay: Wat te zeggen? Tolerantie en vrijheid van meningsuiting na Parijs – *Floris Mansvelt Beck* 83
- Symposium: De publieke rol van politicologen – *Mark Bovens, Tom van der Meer en Marc Hooghe* 101
- Onderzoek uitgelicht:
- Het effect van gemeentegrootte en lokale mandaten op het electorale succes van Belgische/Vlaamse verkiezingskandidaten: een multilevelanalyse – *Gert-Jan Put en Bart Maddens* 119
- Geen woorden maar daden. Stemmen linkse en rechtse populistten hetzelfde in de Tweede Kamer? – *Simon Otjes en Tom Louwerse* 122
- Partijlidmaatschap, nabijheid bij een politieke partij en politiek vertrouwen: een analyse van de European Social Survey, 2002-2010 – *Marc Hooghe en Anna Kern* 125
- Auteursinfo 129

Verantwoordelijke uitgever:

Vereniging voor Politieke
Wetenschappen
Vrije Universiteit Brussel
Pleinlaan 2
1050 Elsene

ISSN 0486-4700

PB-PP B-21

P 702166

Afgiftekantoor: 3000 Leuven X

Omslagontwerp: www.dsigngraphics.be

Coverfoto: Vlaams Parlement © Marnix Van Esbroeck

© 2016 by Acco

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this review may be produced in any form, by mimeograph, film or any other means without permission in writing from the publisher.

DEEL 1

WETENSCHAPPELIJKE ARTIKELLEN

INHOUD

Het effect van politieke
sophisticatie op de (intentie tot)
opkomst bij eerste- en
tweederangsverkiezingen in
België en Nederland 5

Dieter Stiers

Impact en haalbaarheid in
politieke theorieën 37

Stijn Koenraads

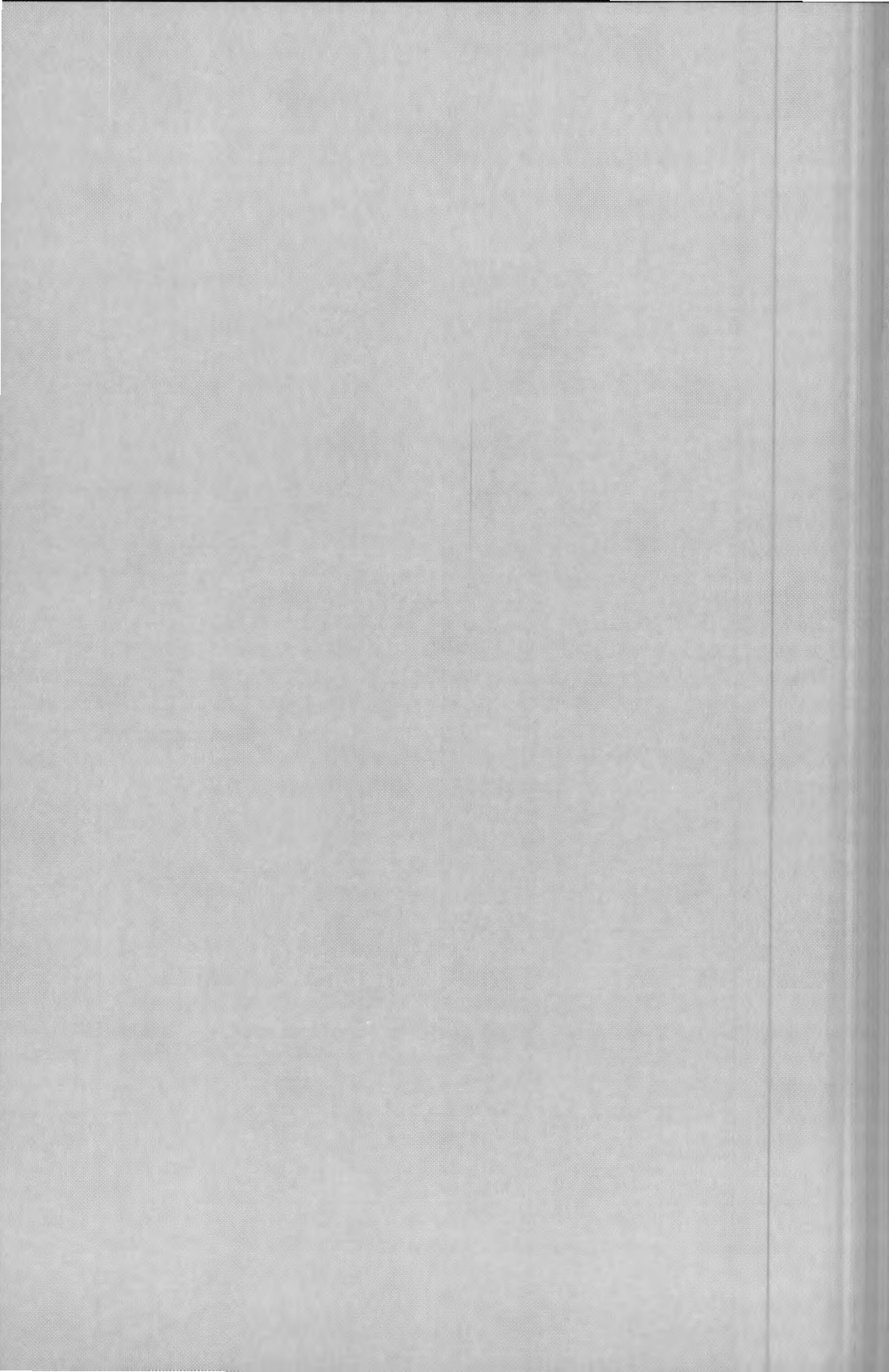
Naar een voorwaardelijk
model van ongelijkheid in
vertegenwoordiging
Een onderzoek naar het moderatie-effect
van beleidsdomeinen op ongelijkheid in
beleidscongruentie 59

Christophe Lesschaeve

UNIVERSITEIT GENT
Bibliotheek Faculteit
ECONOMIE & BEDRIJFSKUNDE

29 MRT 2016

Tweakerkenstraat 2
B-9000 Gent

Het effect van politieke sofisticatie op de (intentie tot) opkomst bij eerste- en tweederangsverkiezingen in België en Nederland

Dieter Stiers

ABSTRACT: The Effect of Political Sophistication on (Intended) Turnout in First- and Second-order Elections in Belgium and the Netherlands

In this paper we investigate the effect of political sophistication on turnout and whether this effect differs in second-order national elections. Political sophistication is thought to influence turnout because the more sophisticated voters have access to more information about the electoral and the party system. In this paper, we start from the expectation that these effects should be even stronger in the context of second-order national elections, where information about the stakes of the election is not readily available. We analyse citizens' willingness to turn out to vote at different levels of government in Belgium and the Netherlands. The results show that a higher degree of political sophistication increases the probability to turn out at the national as well as the European level. Our expectation that this effect would be larger at the European level, however, is not supported by these results.

KEYWORDS: political sophistication, first- and second-order elections, turnout

---

1. Inleiding¹

Verkiezingen zijn een belangrijk moment in het democratisch proces, aangezien burgers op dit moment kunnen aangeven welke richting het beleid in de komende legislatuur volgens hen moet volgen. Om deze mening over te brengen, is het belangrijk dat kiezers hun stem uitbrengen. Niet elke kiezer heeft echter evenveel kans om te gaan stemmen. Eerder onderzoek heeft onder meer aangetoond dat de mate waarin bur-

gers participeren afhangt van hun graad van sofisticatie: meer gesofisticeerden hebben meer kans om te stemmen (Denny & Doyle, 2008; Luskin, 1990; Rosema, 2007).

Eerder onderzoek wijst er ook op, dat het niveau van opkomst afhangt van het electorale niveau waarvoor verkiezingen worden georganiseerd. Reif en Schmitt (1980), die vaststelden dat de opkomst bij Europese verkiezingen substantieel lager lag dan bij nationale en dan met name parlementsverkiezingen, beschouwden opkomst dan ook als een goede indicator om eerste- en tweederangsverkiezingen te onderscheiden. Dit verschil in opkomst tussen eerste- en tweederangsverkiezingen kan voor een deel verklaard worden door het verschil in moeite die het vergt om zich te informeren over deze verkiezingen. Die vereiste inspanning is groter bij tweederangsverkiezingen, aangezien kiezers die verkiezingen minder belangrijk achten (Reif & Schmitt, 1980) en bijgevolg minder geneigd zijn te gaan stemmen. Aangezien een hogere graad van sofisticatie de cognitieve kosten om zich te informeren verlaagt, kan daarenboven verwacht worden dat de graad van sofisticatie invloed heeft op deze inspanning. In dit artikel onderzoeken we eerst het effect van sofisticatie op de opkomst en daarna of hierbij een verschil bestaat tussen eerste- en tweederangsverkiezingen. Omdat er in de massamedia minder informatie over tweederangsverkiezingen wordt gegeven en het belang van deze verkiezingen aldus minder duidelijk is voor de publieke opinie, verwachten we dat het effect van politieke sofisticatie groter zal zijn voor tweederangsverkiezingen.

Er bestaat reeds veel onderzoek naar het belang van politieke sofisticatie om electorale opkomst te verklaren (o.a. Ha, 2011; Lee & Chang, 2011; Luskin, 1990; Marthaler, 2008). Voor zover wij weten, is de invloed van sofisticatie op de opkomst voor verschillende electorale niveaus echter nog niet onderzocht. Door dit verband te onderzoeken, draagt dit artikel bij tot de literatuur rond opkomst bij verkiezingen; opkomst wordt vaak als een indicator van de legitimiteit van een politiek systeem beschouwd. Het draagt ook bij aan het debat rond ongelijkheden in participatie, aangezien het wil blootleggen in welke mate ongelijkheden in politieke sofisticatie opkomst beïnvloeden. De aandacht voor opkomst op verschillende electorale niveaus biedt daarenboven inzicht in het zogenoemde democratisch deficit dat wordt toegeschreven aan de Europese Unie. Onze conclusies kunnen immers aantonen of het effect van sofisticatie op opkomst voor het nationale niveau enerzijds en het Europese niveau anderzijds verschilt. Als dat zo is, kan dit erop wijzen dat, zeker op cognitief gebied, het Europese niveau verder van de bevolking staat dan het nationale niveau. De trends richting multi-level governance kunnen dan ook in verband worden gebracht met een groeiende kloof tussen kiezers met een hoge en kiezers met een lage graad van politieke sofisticatie.

Dit artikel richt zich op de Belgische en Nederlandse electorale context. Hoewel de categorisering van de verschillende electorale niveaus als eerste- dan wel tweederangs soms betwist wordt, heeft eerder onderzoek overtuigend aangetoond dat

er verkiezingen van eerste en tweede rang zijn (o.a. Deschouwer, 2012; Lefevere, 2013; Lefevere & Van Aelst, 2014; Van Aelst & Lefevere, 2012). In lijn met de literatuur verwachten we, zoals gezegd, dat een hogere graad van sofisticatie de kans op opkomen verhoogt. Omdat de belangen bij Europese verkiezingen als lager worden ervaren en geïnformeerd zijn over tweederangsverkiezingen een grotere inspanning vergt, verwachten we dat sofisticatie een groter effect heeft op opkomst voor het Europese dan voor het nationale niveau. Om deze onderzoeksvraag te beantwoorden, maken we gebruik van de PartiRep Election Study 2014 in België en de European Election Study van 2014 in Nederland.

In wat volgt stellen we eerst heel beknopt de twee landen in het onderzoek voor. Daarna gaan we in op eerder onderzoek naar het effect van politieke sofisticatie op opkomst en in het bijzonder waarom we verwachten dat dit effect verschillend is voor verschillende electorale niveaus. Vervolgens gaan we in op de data en de methoden waarmee we deze verwachtingen testen, waarna de resultaten worden voorgesteld. We sluiten af met enkele opmerkingen over de implicaties van onze bevindingen.

2. Verkiezingen in België en Nederland

We richten ons op België en Nederland. Deze twee landen werden gekozen als twee ‘most similar systems’. België en Nederland zijn beide westerse democratieën met een systeem van proportionele vertegenwoordiging. Van Praag en Van Aelst (2010, p. 375) stellen: “Nederland en België worden veelal omschreven als *similar systems*. Het gaat om kleine Europese landen met een parlementair stelsel dat zich in de loop van de negentiende eeuw heeft ontwikkeld en met politieke instituties die kenmerkend zijn voor een consensusdemocratie”. België en Nederland worden vaker gebruikt voor vergelijkende studies (Timmermans & Moury, 2006). Wat hun electorale wetgeving betreft, zijn er echter interessante verschillen tussen de twee landen. Terwijl er in België een systeem van opkomstplicht geldt, is opkomst sinds 1970 vrijwillig in Nederland. Daarenboven worden in België de verkiezingen van verschillende electorale niveaus (met uitzondering van de lokale verkiezingen) op dezelfde dag georganiseerd. In Nederland daarentegen worden de nationale en Europese verkiezingen niet op dezelfde dag gehouden. Dit onderscheid is belangrijk: eerder onderzoek wijst uit dat opkomst hoger ligt bij samenvallende verkiezingen. Er wordt in dat geval veelal een intensievere verkiezingscampagne gevoerd en kiezers moeten maar één keer de inspanning doen om zich naar het stemhokje te begeven (Geys, 2006). Door deze twee landen te vergelijken, kunnen we onderzoeken of de opkomstplicht en de timing van verkiezingen effect hebben op de verbanden die we observeren en analyseren.

3. Literatuur

3.1. *Politieke sofisticatie en opkomst*

Aangezien stemmen één van de basisvormen van politieke participatie is, is er een grote wetenschappelijke interesse in het proberen te achterhalen wat de keuze van een kiezer om al dan niet te gaan stemmen beïnvloedt. In deze literatuur kunnen minstens vier theoretische benaderingen of tradities worden onderscheiden. Ten eerste kan stemmen worden gezien als bovenal expressief gedrag. Schuessler (2000) bijvoorbeeld ziet electorale participatie als een teken van identificatie, aangezien een stem voor een partij inhoudt dat de kiezer zich in zekere mate met een bepaalde partij identificeert. Ten tweede toont onderzoek aan dat kiezers kunnen beslissen te gaan stemmen, omdat ze dit primair als burgerplicht zien (Blais, 2000; Riker & Ordeshook, 1968). Er wordt bovendien verwacht dat verkiezingen die als belangrijk gezien worden dit gevoel van burgerplicht meer oproepen (Bowler & Donovan, 2013). Ten derde kunnen kiezers een overwegend instrumentele motivatie hebben, als ze veronderstellen dat hun stem het verschil kan maken in de verkiezingsuitslag (Ferejohn & Fiorina, 1974). In een downsiaans kader, ten vierde, handelen kiezers eerder pragmatisch en beslissen ze enkel te gaan stemmen als de baten tegen de kosten ervan opwegen (Downs, 1957). Dit zou impliceren dat de goed geïnformeerde kiezer een andere afweging van kosten en baten zou maken dan kiezers die niet over deze essentiële politieke informatie beschikken.

Ongeacht het theoretische kader dat gebruikt wordt, is het duidelijk dat zowel contextuele als individuele karakteristieken invloed hebben op opkomst bij verkiezingen. Op het contextuele niveau is onder meer reeds aangetoond dat de opkomst hoger ligt bij een proportioneel electoraal systeem, bij opkomstplicht, en wanneer verkiezingen in het weekend worden georganiseerd (Blais, 2006; Geys, 2006; Hooghe, 2014; Mattila, 2003). Een strenge registratieregelgeving, daarentegen, heeft een negatieve invloed op de opkomst bij verkiezingen (Wolfinger & Wolfinger, 2008). Op het niveau van individuele karakteristieken stelt het Civic Voluntarism Model, ontwikkeld door Verba, Scholzman en Brady (1995), dat burgers met een hogere sociaaleconomische status meer participeren, aangezien zij over de nodige financiële middelen en politieke vaardigheden beschikken. Ook ander onderzoek wijst op dit effect van socio-economische status op participatie (Leighley & Nagler, 1992b). Daarnaast werd voor andere individuele karakteristieken zoals ras, geslacht (Leighley & Nagler, 1992a), burgerlijke staat (Wolfinger & Wolfinger, 2008), persoonlijkheidskenmerken (Schoen & Steinbrecher, 2013; Wang, 2014) en partijgebondenheid (Whiteley, Clarke & Sanders, 2001) aangetoond dat ze de opkomst beïnvloeden.

De aandacht van dit artikel gaat naar de informatie waarover kiezers beschikken. De beslissing om te gaan stemmen vergt een zekere hoeveelheid informatie

over wat er op het spel staat (Feddersen & Pesendorfer, 1996, 1999; Lassen, 2005). McMurray (2015, p. 14) stelt: “citizens who are better-informed about political issues and exhibit greater confidence in their opinions tend to vote more frequently than those who lack information”. De beschikbaarheid van informatie over de belangen die op het spel staan hangt mede af van de graad van sofisticatie van de kiezer, doordat de meer gesofisticeerden meer toegang hebben tot informatie over het politieke systeem (Ha, 2011; Luskin, 1987, 1990; Marthaler, 2008).

Binnen de literatuur is er overigens een aanhoudend debat over de ‘beste’ definitie van het concept politieke sofisticatie. Het valt buiten ons bereik om tot dit debat bij te dragen of dat te beslissen (Marthaler, 2008). Als een meer pragmatische optie volgen we het baanbrekende werk van Luskin (1990) en gebruiken we drie proxy-indicatoren om dit concept te operationaliseren. In deze studie zullen we opleidingsniveau, politieke interesse en politieke kennis als indicatoren van politieke sofisticatie gebruiken. Eerder onderzoek maakt eveneens vaak gebruik van juist deze variabelen als indicatoren van politieke sofisticatie (Dassonneville, 2012; Ha, 2011; Lee & Chang, 2011; MacDonald, Rabinowitz & Listhaug, 1995; Van Heerde, Johnson & Bowler, 2006; Weisberg & Nawara, 2010).

We verwachten een verband tussen politieke sofisticatie en opkomst, omdat gaan stemmen minstens een minimum aan politieke kennis vereist. Een kiezer moet immers iets weten over de verkiezingen, de kandidaten en de partijen in de verkiezingen (Aldrich, 1993; Blais, 2000; Blais, Young & Lapp, 2000; Hobolt, 2007). Politieke sofisticatie verhoogt de opkomst bij verkiezingen, omdat het de cognitieve kosten van stemmen verlaagt (Denny & Doyle, 2008). Meer gesofisticeerde kiezers hebben meer interesse in politiek en streven hun politieke interesse effectiever na (Luskin, 1990). Een hogere graad van sofisticatie vergemakkelijkt dus het inwinnen van extra informatie en vergroot de kans dat een kiezer zal stemmen. Eerder onderzoek gaf al sterke aanwijzingen dat verschillende indicatoren van politieke sofisticatie, zoals politieke interesse, politieke kennis en opleidingsniveau, de kans dat een kiezer opkomt inderdaad verhogen. Er wordt aangenomen dat politieke interesse een positieve invloed heeft op de motivatie om deel te nemen in het electorale proces (Söderlund, Wass & Blais, 2011; Van Heerde *et al.*, 2006). Smets en van Ham (2013) stellen vast dat 85 procent van de studies over politieke interesse en opkomst een significant positief effect van politieke interesse op de kans om op te komen bij verkiezingen vindt. Kiezers die meer geïnteresseerd zijn in politiek vergaren informatie over het systeem, zelfs buiten verkiezingscampagnes om. Daardoor hoeft deze informatie niet meer verzameld te worden tijdens de verkiezingen, wat de kosten van informatieverwerving drukt en daarmee de kans op opkomst verhoogt (Lefevre & Van Aelst, 2014; van Egmond, de Graaf & van der Eijk, 1998). Van Heerde en collega's (2006), ten tweede, vinden dat als de kosten van stemmen toenemen, de gemiddelde kennis van kiezers hoger ligt. Ze stellen vast dat kiezers in het algemeen meer politieke kennis hebben dan thuisblijvers;

een bevinding die gesteund wordt door ander onderzoek (Howe, 2006; Rosema, 2007). Ook Smets en van Ham (2013) vinden een positieve invloed van politieke kennis op opkomst. Voor opleidingsniveau, ten derde, wordt tevens vaak vastgesteld dat het een positieve invloed heeft op politieke participatie (Blais, 2000; Bovens & Wille, 2010; Gallego, 2010; Smeenk, de Graaf & Ultee, 1995). Een hoger opleidingsniveau verzekert een betere ontwikkeling van de cognitieve capaciteiten van kiezers en daarmee neemt het vermogen toe om met complexe informatie over het politieke systeem om te gaan (Armingeon & Schädel, 2015, van der Meer & van Deth, 2010). Samenvattend kan worden gesteld dat eerder onderzoek er duidelijk op wijst dat elk van de drie door ons gekozen indicatoren van politieke sofisticatie positief en sterk samenhangt met opkomst bij verkiezingen. Er wordt dan ook een positief effect van politieke sofisticatie op opkomst verwacht:

H1: een hogere graad van politieke sofisticatie hangt positief samen met de kans om op te komen.

3.2. *Opkomst bij eerste- en tweederangsverkiezingen*

Het onderscheid tussen eerste- en tweederangsverkiezingen werd op de kaart gezet door Reif en Schmitt (1980). In hun studie naar stemgedrag in de nasleep van de eerste Europese verkiezingen in 1979 beschreven ze parlementaire en presidentiële verkiezingen als verkiezingen van eerste rang en alle sub- en supranationale verkiezingen als verkiezingen van tweede rang. Hun onderscheid toont aan dat voor hetzelfde fenomeen – dat wil zeggen: verkiezingen – verschillende dynamieken spelen. Ze maken dit onderscheid op basis van verschillende criteria. Ten eerste voeren zij (1980) aan dat er ‘minder op het spel’ staat in tweederangsverkiezingen. Deze verkiezingen zijn daardoor eerder een maatstaf voor de populariteit van de partij op het nationale niveau. Opkomst zal, ten tweede, lager liggen bij deze verkiezingen, omdat kiezers ze niet als belangrijk of belangrijk genoeg beschouwen (Reif & Schmitt, 1980). Zoals Blais (2000, p. 43) stelt: “More important elections attract more voters. The more powerful the legislature, the higher the turnout in legislative elections”. Aangezien tweederangsverkiezingen als minder belangrijk worden gezien en minder aandacht krijgen, nemen de kosten om zich over deze verkiezingen te informeren toe en zal de opkomst lager liggen (Lefevre & Van Aelst, 2014; Lijphart, 1997). Voor verkiezingen van verschillende niveaus stellen we dus verschillende opkomstniveaus vast. Bijgevolg is het erg belangrijk dat we bij het onderzoeken van de determinanten van opkomst een onderscheid tussen die verschillende niveaus maken.

In België worden er verkiezingen gehouden op het lokale, provinciale, regionale, nationale (federale) en Europese niveau. In Nederland worden er verkiezingen

georganiseerd voor het gemeentelijke, provinciale, nationale en Europese niveau. In het algemeen wordt aangenomen dat de nationale verkiezingen in beide landen duidelijk de verkiezingen van eerste rang zijn. Volgens het model van Reif en Schmitt (1980) zijn zowel de supranationale (Europese) als de subnationale (lokale, provinciale en regionale) verkiezingen van tweede rang. Deze categorisering wordt echter meer en meer betwist in de literatuur. Sommigen ijveren ervoor om het onderscheid tussen eerste- en tweederangsverkiezingen niet als een dichotomie maar als een continuüm te zien, waarop elke verkiezing empirisch geplaatst moet worden (Ervik, 2012). Omwille van de toenemende kritiek op de categorisering schetsen we, voor zowel België als Nederland, eerst de huidige consensus over de 'aard' van de verschillende electorale niveaus.

Het tweederangskarakter van de Europese verkiezingen is tot heden onbetwist. Voor de Europese verkiezingen van 1979 vinden Reif en Schmitt (1980) steun voor al hun vooropgestelde verwachtingen. Sinds deze eerste rechtstreekse verkiezingen voor het Europese Parlement hebben het Europees Parlement en de Europese Unie in het algemeen echter grote veranderingen doorgemaakt, zoals een toename van het aantal leden en een uitbreiding van de bevoegdheden. Deze veranderingen kunnen het karakter van deze verkiezingen beïnvloed hebben (Schmitt, 2005). Maar ondanks deze veranderingen wordt het tweederangskarakter van de Europese verkiezingen in recent onderzoek bevestigd, zowel in het algemeen als specifiek in de Belgische en Nederlandse context (Hix & Marsh, 2011; Lefevere, 2013; Lefevere & Van Aelst, 2014; Schmitt, 2005; Van Aelst & Lefevere, 2012; van der Eijk, Franklin & Marsh, 1996).

Eenzelfde consensus bestaat niet over de categorisering van de Belgische en Nederlandse lokale verkiezingen en de Belgische regionale verkiezingen. De opkomst is lager bij lokale verkiezingen, maar niet zo laag als bij Europese verkiezingen (Lefevere & Van Aelst, 2014). Lefevere (2013) vindt aanwijzingen van ondergeschiktheid van de Belgische lokale verkiezingen, maar stelt ook vast dat het verschil met het nationale niveau vrij beperkt is. Daarenboven werd eerder aangetoond dat kiezers die van hun federale voorkeur afstappen bij lokale verkiezingen, dit doen omwille van lokale motieven. Deze bevinding wijst erop dat kiezers zich niet enkel en alleen richten op politiek van hogere niveaus wanneer ze hun stem op het lokale niveau uitbrengen (Marien, Dassonneville & Hooghe, 2015). Ook in de Nederlandse context wijst onderzoek op zo'n dubbele status voor lokale verkiezingen (Lefevere & Van Aelst, 2014; Lelieveldt & van der Does, 2014).

Ook de categorisering van de Belgische regionale verkiezingen is betwist. Schakel en Jeffery (2013) tonen aan dat hoe meer autonomie een regio heeft, des te minder tweederangskarakteristieken er worden gevonden op het regionale niveau. Andere studies tonen aan dat de mate waarin een regionale verkiezing van tweede rang is, afhangt van de institutionele en politieke setting (Jeffery & Hough, 2003; Romanova, 2014). De Belgische regio's hebben een hoge mate van autonomie.

Deschouwer (2012, p. 133) stelt: “In Belgium though it is hard to see which elections are first order and which are second order. Regional and federal elections are so similar because of the absence of statewide parties that actually both elections are first order. [...] Only the European elections are really second-order”. Deze ambiguïteit in hoe de lokale en regionale verkiezingen te categoriseren, brengt ons ertoe ons te richten op die twee electorale niveaus waarvoor de status onbetwist is: stemmen bij nationale (eersterangs) en Europese (tweederangs)verkiezingen.

3.3. *Politieke sofisticatie en opkomst bij eerste- en tweederangsverkiezingen*

Het tweederangskarakter van de Europese verkiezingen is, zoals gezegd, onbetwist (Hix & Marsh, 2011; Lefevere, 2013; Schmitt, 2005). Deze verkiezingen krijgen minder aandacht in de media en politieke partijen geven minder belang aan dit electoraal niveau. Bijgevolg ervaart het electoraat dat er ‘minder op het spel’ staat bij de verkiezingen voor het Europees Parlement (EP): “Thus, the threshold for not voting in the EP elections is much lower than in the national parliamentary elections. When the threshold is lower, many more potential voters ask the question ‘why bother?’ than in national elections” (Mattila, 2003, p. 454). Kiezers ervaren deze verkiezingen als minder belangrijk (Lefevere & Van Aelst, 2014). Want hoewel kan worden gesteld dat de bevoegdheden van het Europese niveau dit beleidsniveau erg belangrijk maken, zijn het niet de reële maar de ervaren belangen waarvan verwacht wordt dat ze de baten van opkomen bij verkiezingen bepalen (Blais, 2000). Dit is belangrijk voor onderzoek naar de impact van politieke sofisticatie op participatie, omdat de perceptie van verkiezingen waarbij minder op het spel staat de kosten om geïnformeerd te zijn, en dus ook van opkomen, verhoogt. Geïnformeerd zijn over deze verkiezingen vraagt een hogere cognitieve investering van de kiezer en een grotere inspanning om te gaan stemmen. Een hogere graad van sofisticatie verhoogt de bekwaamheid en motivatie om informatie te vergaren. Bijgevolg verhoogt sofisticatie het bewustzijn over de betekenis en de belangen die op het spel staan bij tweederangsverkiezingen, wat de kans verhoogt dat de kiezer bij deze verkiezingen gaat stemmen.

Bovenstaande uiteenzetting rust op het idee dat de kosten om zich te informeren hoger zijn bij tweederangsverkiezingen. We weten echter dat politieke sofisticatie de kiezer kan helpen deze kosten om geïnformeerd te zijn te ‘overwinnen’. De meer politiek gesofisticeerden hebben meer kans om deze kosten te overwinnen en om te gaan stemmen. In een context van bijzonder hoge kosten om geïnformeerd te zijn, kan verwacht worden dat de rol van politieke sofisticatie in het nemen van barrières tot opkomst nog belangrijker is. We verwachten dat bij de Europese verkiezingen enkel de meest politiek gesofisticeerde kiezers in staat zijn deze bar-

rières te slechten en op te komen, wat leidt tot een grotere sofisticatiekloof bij deze verkiezingen. Dit leidt tot onze tweede hypothese:

H2: het effect van politieke sofisticatie op de kans om op te komen is groter op het Europese dan op het nationale niveau.

4. Data en methoden

Om onze hypothesen te testen voor België en Nederland maken we gebruik van twee datasets. Voor België maken we gebruik van de data van de PartiRep Belgian Election Study 2014.² Deze studie bestond uit twee survey-golven, één vóór en één kort na de regionale, federale en Europese verkiezingen van 25 mei 2014 in België. De respondenten van dit representatieve verkiezingsonderzoek werden geselecteerd uit het Rijksregister (Deschouwer *et al.*, 2014). In dit artikel wordt enkel gebruik gemaakt van de data van de zogeheten eerste golf van deze verkiezingsstudie. Deze eerste golf van de Belgian Election Study werd uitgevoerd op basis van *face-to-face* interviews. In totaal werden er 2.019 interviews afgenomen tussen 20 maart en 17 mei in het Vlaamse en Waalse Gewest. Om een goede representatie van het electoraat te verzekeren, worden de data voor de analyses in deze paper gewogen naar leeftijd, geslacht, opleidingsniveau en het gewest waar de respondent woont.

Voor Nederland maken we gebruik van de data van de European Election Study van 2014 (Schmitt *et al.*, 2015). In deze studie werden er in elke lidstaat van de Europese Unie ongeveer 1.100 interviews uitgevoerd tussen 30 mei 2014 en 27 juni 2014. Respondenten werden geselecteerd op basis van een getrap *random probability design*. In Nederland bestond de steekproef uit 2.874 respondenten, wat resulteerde in 1.101 geldige interviews, dat wil zeggen een responsgraad van 38 procent. Ook voor de Nederlandse analyses zijn de data gewogen naar leeftijd, geslacht en urbanisatie om een goede representatie te verzekeren.

De afhankelijke variabele in dit artikel is de opkomst van de individuele respondent: of hij/zij al dan niet gaat stemmen/is gaan stemmen. In België werd dit bevraagd aan de hand van een hypothetische vraag naar de intentie om op te komen: "Als stemmen niet meer verplicht was in België, zou u dan altijd, meestal, soms of nooit gaan stemmen?" (de letterlijke verwoording van de vraag is opgenomen in Appendix 1). Een vraag naar de reële opkomst voor de verschillende electorale niveaus werd niet opgenomen in de Belgian Election Study. Belangrijker is echter dat eerder reeds is aangetoond dat dergelijke alternatieve hypothetische metingen van opkomst een betrouwbare indicator zijn en vaak gebruikt worden om de determinanten van opkomst in een systeem met opkomstplicht te onderzoeken (Hooghe

& Pelleriaux, 1998; McAllister, 1986). In de steekproef gaf bijna 44 procent van de respondenten aan dat ze altijd zouden gaan stemmen voor het Europese niveau, een opkomstcijfer dat heel dicht bij de gemiddelde opkomst van de Europese verkiezingen van 2014 (42,6%) ligt (European Parliament, 2014). In Nederland werd aan de respondenten gevraagd of ze hadden gestemd bij de Europese verkiezingen, die net voor het interview werden gehouden, en bij de vorige nationale verkiezingen (september 2012). De respondenten konden aangeven of ze gestemd hadden of niet. Om de resultaten van de analyses van de twee landen vergelijkbaar te maken, werd de intentie tot opkomst voor de Belgische kiezers gehercodeerd tot een dichotome³ variabele 'stemmen' (respondenten die aangaven dat ze 'altijd' of 'meestal' zouden gaan stemmen) en 'niet stemmen' (respondenten die aangaven dat ze 'soms' of 'nooit' zouden gaan stemmen).⁴

We richten ons op de invloed van politieke sofisticatie op opkomst. Politieke sofisticatie is een latent concept, waarvoor reeds meerdere indicatoren werden gebruikt in eerder onderzoek (Dassonneville, 2012; Luskin, 1990). De beste manier om de invloed van sofisticatie op opkomst te onderzoeken is de invloed te onderzoeken van de verschillende indicatoren waarvan gezegd wordt dat ze de graad van sofisticatie van de kiezer weergeven. Daarom zal de invloed van opleidingsniveau, politieke interesse en politieke kennis onderzocht worden. Terwijl politieke interesse de interne motivatie om zich te informeren meet, richt opleiding zich op het informatiele, en kennis zich op het cognitieve aspect van sofisticatie (Rapeli, 2013).

Het opleidingsniveau van een kiezer is een goede indicator van politieke sofisticatie, aangezien scholieren en studenten politieke informatie vergaren in lessen en discussies. Hoe langer iemand studeert, des te langer zij/hij 'blootgesteld' is aan deze bronnen van informatie, wat de graad van sofisticatie verhoogt (MacDonald *et al.*, 1995; Weisberg & Nawara, 2010). Ook politieke interesse is een goede indicator van politieke sofisticatie, aangezien de meer geïnteresseerden meer politieke informatie zullen vergaren en hier meer over zullen reflecteren (Van Heerde *et al.*, 2006). Politieke kennis, ten derde – gemeten aan de hand van feitelijke vragen over politiek – is een veel gebruikte toevoeging als indicator van politieke sofisticatie (Ha, 2011; Lee & Chang, 2011; Weisberg & Nawara, 2010). Hoewel deze meting beperkt en ook wel bekritiseerd is (Mondak, 1999), wordt ze gezien als een van de beste indicatoren van sofisticatie (Dassonneville, 2012).

Bij de operationalisering van de indicatoren werden de meeteigenschappen van de twee landen zo vergelijkbaar mogelijk gemaakt. De letterlijke verwoording van de vragen naar de verschillende indicatoren zijn opgenomen in Appendix 1. De eerste indicator van politieke sofisticatie is opleidingsniveau. In de European Election Study (EES) werd aan de respondenten gevraagd hoe oud ze waren toen ze afstudeerden. In België konden de respondenten aangeven wat hun hoogst behaalde opleidingsniveau is. Voor beide landen werd de variabele herschaald naar

vier categorieën (zie Appendix 1 voor meer details). Aangezien in beide landen een hogere waarde een langere opleidingsloopbaan weergeeft, wordt opleidingsniveau opgenomen als een metrische variabele. Politieke interesse werd gemeten aan de hand van een zelfgerapporteerde score op een schaal van 0 (geen interesse) tot 4 (veel interesse) in Nederland, en van 0 tot 10 in België. Om de schalen vergelijkbaar te maken, wordt de variabele gestandaardiseerd tussen 0 en 1. Politieke kennis wordt gemeten aan de hand van een somschaal van de scores op vier (Nederland) en vijf (België) feitelijke vragen; de gestelde vragen zijn opgenomen in Appendix 1.⁵ In België kregen de respondenten telkens vier mogelijke antwoordcategorieën; in Nederland werd aan respondenten gevraagd telkens aan te geven of de voorgelegde stelling juist of fout was. Op deze manier wordt er een score tussen 0 en 4 of 5 toegewezen aan elke respondent. Om de meeteigenschappen vergelijkbaar te maken, is ook deze variabele gestandaardiseerd in de analyses. Aangezien de data werden verzameld aan de hand van *face-to-face* interviews, werden ontbrekende antwoorden gecodeerd als foute antwoorden.

Naast deze indicatoren worden controlevariabelen in de analyses opgenomen. Eerder onderzoek toont aan dat in landen waar opkomst niet verplicht is mannen meer opkomen dan vrouwen (Pintor & Gratschew, 2002; Smets & van Ham, 2013; van der Meer & van Deth, 2010; Verlet, Carton & Callens, 2010), al moet vermeld worden dat deze bevinding betwist wordt (Wang, 2014). Daarnaast controleren we voor het effect van leeftijd op de opkomst, aangezien vooral kiezers met een gemiddelde leeftijd participeren (Iusitini & Crothers, 2013; van der Meer & van Deth, 2010). We controleren ook voor het inkomen van de respondent, aangezien een hoger inkomensniveau de kans op opkomst verhoogt (Mahler, 2008; Verba *et al.*, 1995). De EES van 2014 peilde echter niet naar het inkomen. Daarom wordt er in de analyses voor Nederland gecontroleerd voor de zelfgerapporteerde of subjectieve sociale klasse. Aangezien inkomensniveau in onderzoek al werd gebruikt als meting van sociale klasse, wordt er verwacht dat het een gelijkaardige controle vormt als inkomensniveau (Leighley & Nagler, 1992b; Shields & Goidel, 1997). Aangezien opkomen verplicht is in België, is het mogelijk dat Belgische kiezers zich de morele plicht te gaan stemmen als het ware eigen gemaakt hebben (Blais, 2000; Riker & Ordeshook, 1968). Daarom wordt er gecontroleerd voor het gevoel van burgerplicht door het antwoord op de vraag hoe belangrijk (op een schaal van 0 tot 7) de respondent het voor een goede burger vindt om te gaan stemmen. Aangezien de Nederlandse data geen goede meting van deze burgerplicht bevatten, wordt dit concept niet opgenomen in de Nederlandse analyses. Ten slotte wordt er in de Belgische analyses gecontroleerd voor gewest, omdat eerder onderzoek erop wijst dat de opkomst hoger ligt in Vlaanderen dan in Wallonië (Baudewyns, Dandoy & Reuchamps, 2015). Descriptieve statistieken voor de variabelen in de analyses zijn opgenomen in Appendix 2.

Zoals eerder gesteld, is de afhankelijke variabele dichotoom. Daarom worden binomiale logistische regressies gebruikt om de invloed van sofisticatie op de kans om op te komen te schatten. Zoals gesteld, worden de data met gebruik van een steekproefgewicht eveneens gewogen naar leeftijd, geslacht, opleidingsniveau en gewest voor België, en leeftijd, geslacht en urbanisatie in Nederland.

5. Resultaten

5.1. Nationaal niveau

In een eerste stap van de analyse wordt het effect van politieke sofisticatie op de (intentie tot) opkomst op het nationale niveau geschat. De resultaten van de binomiale logistische regressieanalyses die de opkomst voorspellen, zijn samengevat in Tabel 1.⁶ Voor elk land worden twee modellen geschat: een model dat enkel de controlevariabelen bevat (model 1 in Tabel 1) en een model dat ook de indicatoren van sofisticatie bevat (model 2 in Tabel 1). De vergelijking van de verklaaringskracht van deze twee modellen geeft aan in welke mate de opname van de indicatoren van sofisticatie bijdragen aan de voorspelling van de opkomst. Daarvoor worden er twee pseudo R^2 's gebruikt: de Nagelkerke R^2 , die de foutenreductie meet, en de McFadden R^2 , die de proportionele vermindering in foutenvariantie weergeeft. De waarden in Tabel 1 geven aan dat, voor beide landen, de verklaaringskracht van het volledige model groter is dan die van het controlemodel. Dit geeft aan dat de opname van de indicatoren van sofisticatie de voorspelling van de opkomst verbetert.

Voor elk van de twee modellen in Tabel 1 bevat de eerste kolom de logitcoëfficiënten. Hoewel deze niet rechtstreeks geïnterpreteerd kunnen worden, bieden ze een eerste blik op de richting van de effecten. Al de indicatoren van politieke sofisticatie hebben een significant positief effect op de kans op opkomst in België, net als elke indicator met uitzondering van opleidingsniveau in Nederland. Aangezien deze variabelen worden beschouwd als indicatoren voor het niveau van politieke sofisticatie van de kiezer, bieden deze coëfficiënten een eerste aanwijzing in de richting van de empirische ondersteuning van de eerste hypothese, die immers stelde dat een hogere graad van sofisticatie de kans om op te komen voor verhoogt.

Daarnaast worden odds-ratio's opgenomen in Tabel 1; deze kunnen worden gebruikt om de omvang van effecten te bespreken. Zoals te zien in model 2, bedraagt de odd op stemmen wanneer alle onafhankelijke variabelen nul bedragen 0,008 in België en 0,149 in Nederland. Aangezien deze odds kleiner zijn dan één, is de kans om op te komen kleiner dan de kans om niet op te komen.

TABEL 1. Het effect van politieke sofisticatie op opkomst bij nationale verkiezingen.

	België				Nederland			
	Model 1		Model 2		Model 1		Model 2	
	Logit (s.e.)	Odds- ratio	Logit (s.e.)	Odds- ratio	Logit (s.e.)	Odds- ratio	Logit (s.e.)	Odds- ratio
Geslacht (ref. = vrouw)	0,321* (0,133)	1,378	0,008 (0,145)	1,008	0,173 (0,228)	1,189	-0,242 (0,285)	0,785
Leeftijd	0,005 (0,023)	1,005	-0,028 (0,025)	0,973	0,195*** (0,033)	1,212	-0,018 (0,056)	0,982
Leeftijd ²	-0,000 (0,000)	1,000	0,000 (0,000)	1,000	-0,002*** (0,000)	0,998	0,000 (0,001)	1,000
Inkomen/ Sociale klasse	0,143*** (0,028)	1,154	0,068* (0,031)	1,070	0,310*** (0,076)	1,363	0,232** (0,090)	1,262
Burgerplicht	0,838*** (0,050)	2,312	0,727*** (0,050)	2,068			-	-
Gewest	-0,234 (0,137)	0,791	-0,191 (0,150)	0,826			-	-
Opleidings- niveau			0,387*** (0,109)	1,472			0,229 (0,211)	1,257
Politieke interesse			2,201*** (0,318)	9,036			1,749** (0,633)	5,751
Politieke kennis			0,840*** (0,262)	2,317			2,552*** (0,522)	12,833
Constante	-4,619*** (0,594)	0,010	-4,849*** (0,606)	0,008	-4,899*** (0,831)	0,007	-1,901 (1,590)	0,149
N	1824		1823		1074		1010	
Nagelkerke R ²	0,447		0,515		0,160		0,191	
McFadden R ²	0,299		0,358		0,141		0,174	

Bron: PartiRep Election Study 2014; EES 2014

Noot: *: $p \leq 0,05$; **: $p \leq 0,01$; ***: $p \leq 0,001$

Omdat het effect van onze belangrijkste onafhankelijke variabele, te weten politieke sofisticatie, wordt onderzocht aan de hand van drie indicatoren, bieden de effecten van deze drie indicatoren inzicht op het effect van politieke sofisticatie. De eerste indicator van politieke sofisticatie in het model is het opleidingsniveau van de kiezer. Opleidingsniveau heeft een significant positief effect op de kans om op te komen in België, maar heeft geen significante invloed op deze kans in Nederland. De odds-ratio van 1,472 staat voor de toename in odd op opkomst voor elke verschuiving in opleidingsniveau. De tweede indicator van sofisticatie, politieke interesse, heeft een significante invloed in beide landen. De odds-ratio's geven de toename van de odd op opkomst voor een verschuiving van het minimum tot het maximum aan interesse weer. De derde en laatste indicator van sofisticatie die is opgenomen in de analyses, politieke kennis, heeft ook een positieve invloed op de kans om op te komen voor de nationale verkiezingen in beide landen.⁷

Samengenomen bieden de resultaten in Tabel 1 zicht op de samenhang tussen politieke sofisticatie en opkomst. In België heeft elke afzonderlijke indicator van politieke sofisticatie (opleidingsniveau, politieke interesse, politieke kennis) een positief en significant effect op de kans om te gaan stemmen voor het nationale niveau. In Nederland verhogen politieke interesse en politieke kennis de kans op stemmen voor dit niveau significant. De eerste hypothese, die stelde dat een hogere graad van politieke sofisticatie de kans om te gaan stemmen voor de nationale verkiezingen verhoogt, lijkt dan ook steun te vinden in de analyses.

5.2. *Europees niveau*

De eerste hypothese vindt steun bij nationale verkiezingen. Om dezelfde verwachting voor opkomst bij de Europese verkiezingen te testen, wordt een gelijkwaardige analyse uitgevoerd met de opkomst voor de Europese verkiezingen als afhankelijke variabele. De resultaten worden samengevat in Tabel 2. Ook voor de Europese verkiezingen worden twee modellen geschat om de verklaringskracht van het controlemodel met dat van het volledige model te vergelijken. Zowel de Nagelkerke R^2 als de McFadden R^2 wijzen erop, dat voor beide landen het volledige model een substantieel hogere verklaringskracht heeft dan het controlemodel.

De positieve en significante logitcoëfficiënten in model 2 in Tabel 2 ondersteunen de verwachting dat een hogere graad van politieke sofisticatie de kans om op te komen verhoogt. De odd op opkomst als alle onafhankelijke variabelen nul bedragen, bedraagt 0,011 in België en 0,054 in Nederland.

Net als bij wat we voor de nationale verkiezingen deden, wordt de invloed van politieke sofisticatie op opkomst onderzocht aan de hand van drie indicatoren. De eerste indicator, opleidingsniveau, heeft een positief effect op de kans om te gaan stemmen in België, maar niet in Nederland. De odd van opkomst voor een Belgische kiezer neemt toe met factor 1,462 voor elke verschuiving in opleidingsniveau. De tweede indicator, politieke interesse, heeft een significant positieve invloed op de kans om te gaan stemmen in beide landen. Politieke kennis lijkt enkel een invloed te hebben op de kans om te gaan stemmen voor het Europese niveau in Nederland.

De indicatoren bieden zicht op de samenhang tussen politieke sofisticatie en opkomst. Opleidingsniveau en politieke interesse hebben een positief effect op de kans om op te komen bij de Europese verkiezingen in België. In Nederland lijken politieke interesse en politieke kennis de opkomst op dit niveau te beïnvloeden. We concluderen dat er enige empirische steun wordt gevonden voor de verwachte positieve samenhang tussen politieke sofisticatie en opkomst op het Europese niveau.

TABEL 2. Het effect van politieke sofisticatie op opkomst bij Europese verkiezingen.

	België				Nederland			
	Model 1		Model 2		Model 1		Model 2	
	Logit (s.e.)	Odds- ratio	Logit (s.e.)	Odds- ratio	Logit (s.e.)	Odds- ratio	Logit (s.e.)	Odds- ratio
Geslacht (ref. = vrouw)	0,200 (0,122)	1,222	-0,045 (0,133)	0,956	-0,064 (0,145)	0,938	-0,403* (0,160)	0,668
Leeftijd	-0,001 (0,021)	0,999	-0,029 (0,023)	0,971	0,046* (0,023)	1,047	0,035 (0,030)	1,035
Leeftijd ²	-0,000 (0,000)	1,000	-0,000 (0,000)	1,000	-0,000 (0,000)	1,000	-0,000 (0,000)	1,000
Inkomen/ Sociale klasse	0,076** (0,026)	1,079	0,000 (0,029)	1,003	0,149** (0,052)	1,161	0,077 (0,056)	1,080
Burgerplicht	0,794*** (0,049)	2,213	0,681*** (0,049)	1,976			-	-
Gewest	0,027 (0,123)	1,028	0,138 (0,131)	1,147			-	-
Opleidings- niveau			0,380*** (0,097)	1,462	0,162 (0,129)	1,176		
Politieke interesse			2,029*** (0,293)	7,605	0,793** (0,288)	2,210		
Politieke kennis			0,302 (0,243)	1,352	1,242*** (0,330)	3,463		
Constante	-4,376*** (0,545)	0,013	-4,537*** (0,553)	0,011	-2,014	0,133	-2,925*** (0,861)	0,054
N	1819		1818		1073		1009	
Nagelkerke R ²	0,390		0,449		0,053		0,090	
McFadden R ²	0,250		0,297		0,041		0,072	

Bron: PartiRep Election Study 2014; EES 2014

Noot: *: $p \leq 0,05$; **: $p \leq 0,01$; ***: $p \leq 0,001$

5.3. Het effect van sofisticatie op verschillende electorale niveaus

De resultaten in Tabel 1 en Tabel 2 leiden tot de conclusie dat de eerste hypothese, die stelt dat politieke sofisticatie een positieve invloed heeft op de kans om op te komen, steun vindt. We stelden echter ook en nadrukkelijk voorop dat de invloed van sofisticatie op de kans om op te komen groter zou zijn op het Europese dan op het nationale niveau. Om deze hypothese te testen, worden de data geherstructureerd en worden geclusterde modellen met robuuste standaardfouten geschat. Meer bepaald wordt er een *stacked* dataset gecreëerd, waarbij de opkomst op de twee electorale niveaus (nationaal en Europees) genest is in de individuele kiezers (zie Figuur 1 voor een grafische weergave van hoe de data geherstructureerd werden).

	Opkomst nationaal niveau	Opkomst Europees niveau	Geslacht	Leeftijd	...
Respondent 1	1	0	Man	56	
Respondent 2	1	1	Vrouw	33	

↓

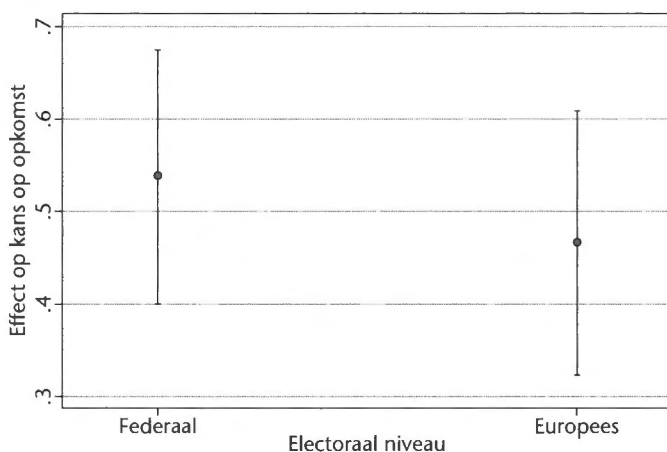
	Beleidsniveau	Opkomst	Geslacht	Leeftijd	...
Respondent 1	Nationaal	1	Man	56	
Respondent 1	Europees	0	Man	56	
Respondent 2	Nationaal	1	Vrouw	33	
Respondent 2	Europees	1	Vrouw	33	

FIGUUR 1. Herstructurering van de data.

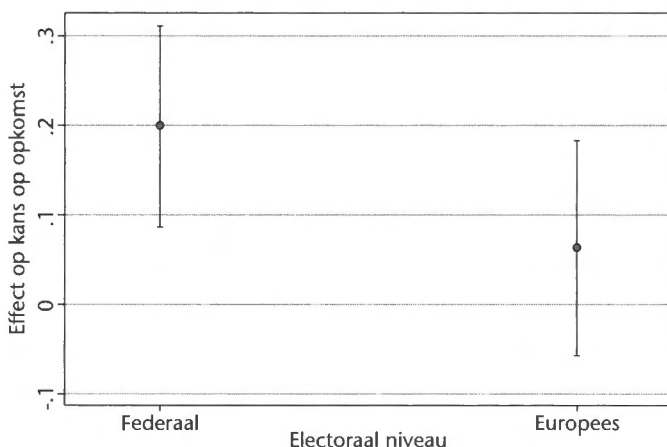
Op deze manier kan het verschil in invloed tussen de twee electorale niveaus rechtstreeks gemeten worden door middel van een interactieterm tussen de indicatoren van politieke sofisticatie en het beleidsniveau. De resultaten zijn samengevat in Appendix 3. Tabel A geeft de resultaten voor België weer en Tabel B die voor Nederland. Eerst wordt er een model met alle indicatoren maar zonder interactietermen geschat. In de volgende drie modellen (modellen 2, 3 en 4 in Tabellen A en B) wordt telkens een interactie tussen één van de indicatoren van politieke sofisticatie en het Europese niveau opgenomen (het nationale niveau is de referentiecategorie). Zoals te zien is in de tabellen, zijn de interacties tussen electoraal niveau aan de ene kant en politieke interesse en politieke kennis aan de andere kant significant negatief. Daarenboven is de interactie met opleidingsniveau in Nederland significant negatief. Deze coëfficiënten lijken het theoretische punt dat het effect van sofisticatie groter zou zijn op het Europese niveau dus tegen te spreken.

De coëfficiënten van logistische regressiemodellen moeten echter voorzichtig geïnterpreteerd worden, en interactietermen des te meer (Brambor, Clark & Golder, 2006; Drichoutis, 2011; Hoetker, 2007). Zoals Ai en Norton (2003, p. 129) stellen: "The interaction effect, which is often the variable of interest in applied econometrics, cannot be evaluated simply by looking at the sign, magnitude, or statistical significance of the coefficient on the interaction term when the model is nonlinear". Door de specifieke logistische verdeling verschillen de effecten van interesse en kennis op opkomst op de twee niveaus voor elke constellatie van de andere variabelen in de analyses. Om de interactie-effecten te verduidelijken, berekenen we marginale effecten, waarbij we de covariaten constant houden op hun gemiddelde (Karaca-Mandic, Norton & Dowd, 2012). Dit geeft een accurater beeld van de effecten, aangezien "the magnitude and even the sign of the marginal effect can differ across observations" (Hoetker, 2007, p. 335). De marginale effecten van de significante interactietermen in de Belgische data worden geploteerd in Figuur 2 en

Figuur 3, aangezien gesteld wordt dat grafische voorstellingen de meest volledige inzichten in de effecten bieden (Hoetker, 2007).

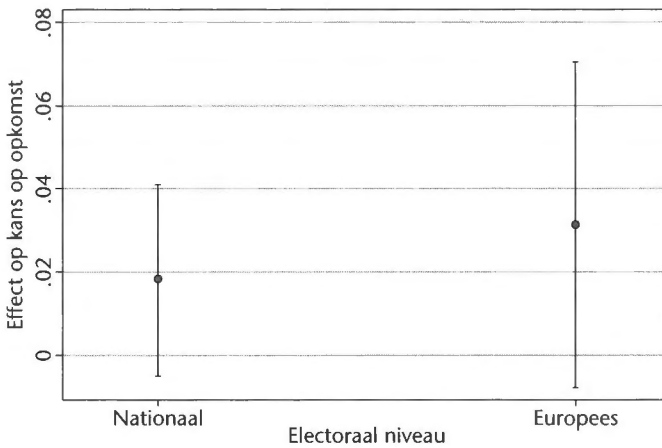
FIGUUR 2. Marginale effecten politieke interesse België.

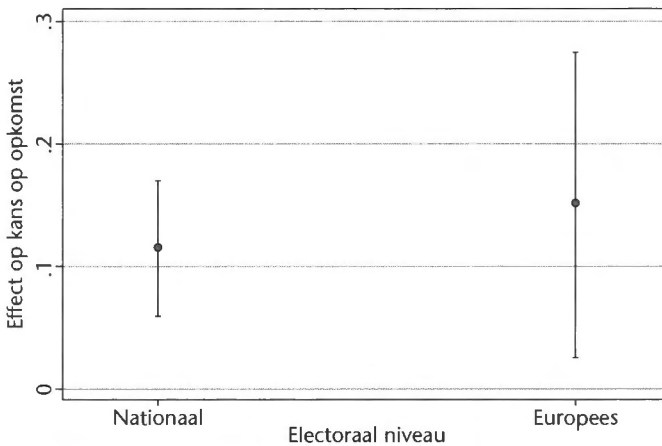
FIGUUR 3. Marginale effecten politieke kennis België.

Zoals te zien is in zowel Figuur 2 – aangaande de interactie tussen electoraal niveau en politieke interesse – als in Figuur 3 – aangaande de interactie tussen electoraal niveau en politieke kennis – overlappen de betrouwbaarheidsintervallen van de marginale effecten van de twee niveaus. Dit wijst erop dat er *geen* verschil is in effect van respectievelijk politieke interesse en politieke kennis tussen het Europese en het federale niveau. Zoals Figuren 2 en 3 aanwijzen, wordt er geen verschil in effect tussen de twee electorale niveaus gevonden.

Tabel B in Appendix 3 geeft de resultaten van dezelfde analyses voor de Nederlandse data weer. Zoals te zien is in de tabel, zijn deze vergelijkbaar met de Belgische resultaten. In lijn met wat werd waargenomen in België zijn de interactietermen tussen electoraal niveau en respectievelijk politieke interesse en politieke kennis significant negatief. In tegenstelling tot de Belgische resultaten is de interactie tussen Europees niveau en opleidingsniveau echter ook (negatief) significant. Om deze resultaten zinvol te interpreteren worden ook de marginale effecten van de significante interactietermen van de Nederlandse resultaten geplott. Het effect van de interactie tussen electoraal niveau en opleidingsniveau wordt weergegeven in Figuur 4, de interactie tussen niveau en politieke interesse in Figuur 5, en de interactie tussen niveau en politieke kennis in Figuur 6.

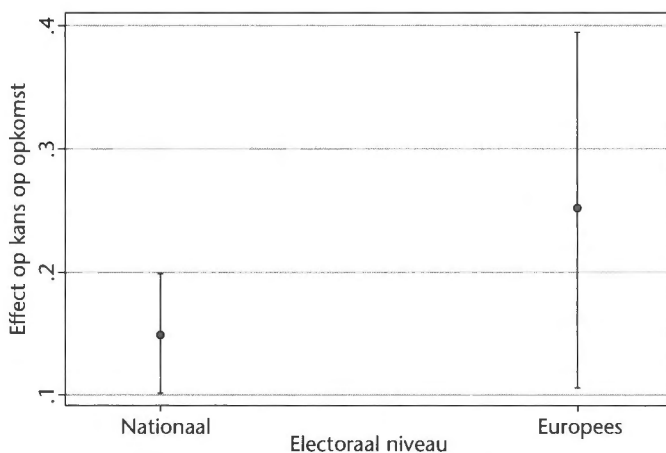

FIGUUR 4. Marginale effecten opleidingsniveau Nederland.

FIGUUR 5. Marginale effecten politieke interesse Nederland.

FIGUUR 6. Marginale effecten politieke kennis Nederland.

Zoals te zien is in Figuur 5 en Figuur 6 is er in Nederland geen verschil in effect van politieke interesse en politieke kennis tussen het nationale en het Europese niveau; de betrouwbaarheidsintervallen van de effecten voor beide niveaus overlappen. Daarenboven verschilt het effect van opleidingsniveau niet tussen deze twee electorale niveaus, zoals te zien is in Figuur 4.

De resultaten van deze analyses bieden geen steun voor de theoretische verwachting dat het effect van politieke sofisticatie op de opkomst groter is op het Europese dan op het nationale niveau. Hoe kan deze bevinding verklaard worden? De resultaten lijken te suggereren dat zelfs de meest politiek gesofisticieerden, ongeacht hun mate van politieke interesse, politieke kennis of opleidingsniveau, niet gemotiveerd zijn om te gaan stemmen bij de Europese verkiezingen. Het tweederangskarakter van de Europese verkiezingen zorgt ervoor dat kiezers minder geneigd zijn om voor dit beleidsniveau te gaan stemmen, en deze lagere bereidheid om te stemmen in tweederangsverkiezingen geldt voor zowel laag- als hooggesofisticieerde kiezers. Uit onze resultaten kunnen we besluiten dat er geen verschil lijkt te zijn in hoe politieke sofisticatie de kans om te gaan stemmen beïnvloedt bij de nationale en de Europese verkiezingen.

6. Discussie en conclusie

Dit artikel verbindt de literatuur over de invloed van politieke sofisticatie op opkomst en het model van eerste- en tweederangsverkiezingen. We verwachtten dat de sofisticatiekloof tussen wie wel en wie niet opkomt groter zou zijn in het kader

van tweederangsverkiezingen, zoals verkiezingen voor het Europees Parlement. Europese verkiezingen krijgen minder aandacht van politieke partijen en van de media, en daardoor van het electoraat, omdat er ‘minder op het spel’ staat. Daardoor worden Europese verkiezingen als ‘tweederangsverkiezingen’ gezien. De Belgische federale verkiezingen en de Nederlandse parlementaire verkiezingen, daarentegen, zijn ‘eersterangsverkiezingen’. Een hogere graad van politieke sofisticatie verhoogt de hoeveelheid aan informatie waarover de kiezer beschikt en zo de kans dat deze zal opkomen. Daarenboven verwachtten we dat politieke sofisticatie een groter effect zou hebben op de opkomst bij Europese dan op de opkomst bij nationale verkiezingen, aangezien geïnformeerd zijn voor de Europese verkiezingen een zwaardere cognitieve inspanning vergt.

Logistische regressieanalyses die de opkomst van de kiezers verklaarden, toonden aan dat een hogere graad van politieke sofisticatie de kans op opkomen verhoogt voor zowel de nationale als de Europese verkiezingen. We vonden echter geen steun voor de verwachting dat het effect van sofisticatie sterker zou zijn voor opkomst bij de Europese dan bij de nationale verkiezingen. We besluiten dan ook dat het gebrek aan aandacht voor de Europese verkiezingen in het electoraat niet te wijten is aan een gebrek aan politieke sofisticatie van de kiezers. Blijkbaar delen alle groepen in het electoraat de terughoudendheid om te gaan stemmen voor de Europese verkiezingen. Dit impliceert dat de legitimiteitscrisis van de Europese Unie zich niet beperkt tot enkele specifieke groepen van de bevolking, maar zich stelt in de hele samenleving. Onze bevindingen steunen de conclusie van Clark (2013, p. 339): “Elections to the European Parliament (EP) do not appear to be working as instruments of democratic accountability at the European level”.

De bevindingen die in dit artikel worden vooropgesteld zijn onderhevig aan enkele beperkingen. Het Brussels Hoofdstedelijk Gewest werd niet opgenomen in de Belgische steekproef. Het is dus niet mogelijk de bevindingen te generaliseren naar het hele Belgische electoraat. We verwachten, ten tweede, dat de intentie om te gaan stemmen overgerapporteerd werd. In de Belgische data maken we gebruik van zelfgerapporteerde hypothetische opkomst voor de verschillende beleidsniveaus indien opkomen niet meer verplicht zou zijn. Aangezien opkomst verplicht is in België, zijn kiezers eraan gewend op te komen op de verkiezingsdag – al moet er vermeld worden dat er *de facto* geen gevolgen zijn voor wie dat niet doet. Het is dan ook mogelijk dat kiezers de mate waarin ze zouden blijven opkomen indien dat niet meer verplicht zou zijn overschatten. Bovendien wordt er verwacht dat het meer sociaal aanvaard is om een blijvend engagement aan te geven, aangezien stemmen wordt gezien als een burgerplicht (meer over zelfgerapporteerd kiesgedrag, zie Presser & Traugott, 1992). Er wordt echter verwacht dat deze overrapportage van de intentie om op te komen zich voordoet in elke antwoordcategorie. Hoewel dit de schattingen van de determinanten van opkomst dus wel kan beïnvloeden, verwachten we niet dat de bevindingen aangaande de verschillen tussen

beleidsniveaus erdoor vertekend zijn. Daarenboven wijst het feit dat de resultaten voor de Nederlandse case gelijklopend zijn erop dat het een betrouwbare meting is. We stellen dan ook voorop dat, ongeacht de graad van politieke sofisticatie, kiezers niet gemotiveerd zijn om te gaan stemmen voor het Europese niveau.

België is een van de weinige landen in Europa met een systeem van opkomstplicht. Onze resultaten wijzen erop dat, als opkomst vrijwillig zou zijn, de meer politiek gesofisticeerden in grotere mate zouden gaan stemmen – hoewel deze verschillen niet meer uitgesproken zouden zijn voor tweede- dan voor eersterangsverkiezingen.⁸ De vergelijking met de Nederlandse case onderstreept deze conclusie. Deze resultaten wijzen erop dat, zowel in België als in Nederland, de minst gesofisticeerden minder bereid zijn te gaan stemmen op de verkiezingsdag, wat opkomst ongelijk maakt en vragen doet rijzen over verkiezingen als consolidatie van democratische legitimiteit.

Noten

1. Dit artikel is een herwerkte versie van de meesterproef die ik in juni 2015 verdedigde aan de KU Leuven. Ik dank mijn promotor Prof. Marc Hooghe en Anna Kern voor de begeleiding en Prof. Ruth Dassonneville voor de hulp bij het schrijven van dit artikel. Ik dank ook de drie anonieme reviewers en de deelnemers van het Politicologenetmaal 2015 voor hun constructieve suggesties.

2. Deze dataset kwam tot stand in het kader van de interuniversitaire attractiepool Participatie en Representatie (PartiRep) die wordt betaald door het Federaal Wetenschapsbeleid BELSPO.

3. De analyses voor de Belgische casus werden ook uitgevoerd met gebruik van de vier mogelijke antwoordcategorieën. Aangezien hier een ordening in zit, werden er *ordered* logistische regressieanalyses uitgevoerd. Ook de analyses met gebruik van de vier antwoordcategorieën wijzen erop dat opleidingsniveau, politieke interesse en politieke kennis de kans om op te komen op het federale niveau verhogen. Hetzelfde geldt voor het Europese niveau, met de uitzondering dat politieke kennis – in lijn met de resultaten gepresenteerd in het artikel – zijn significantie verliest op dit niveau. De resultaten van de geclusterde analyses liggen in lijn met deze gepresenteerd in het artikel. De (negatieve) interactie tussen electoraal niveau en opleidingsniveau bereikt echter ook een significant niveau ($p < 0,05$). Om de resultaten vergelijkbaar te maken met de Nederlandse analyses (waarin de afhankelijke variabele dichotoom is), zijn de resultaten in het artikel gebaseerd op een dichotome categorisering van de afhankelijke variabele (resultaten van de *ordered* analyses verkrijgbaar van de auteur).

4. We analyseerden de intentie om op te komen ook met het onderscheid tussen respondenten die aangaven altijd te zullen gaan stemmen versus alle andere categorieën. De resultaten wijzen erop dat ook met deze manier van coderen opleidingsniveau en politieke interesse de kans op opkomst significant verhogen; politieke kennis verhoogt de kans op stemmen voor het federale niveau significant, maar verliest deze significantie op het Europese niveau. Daarenboven wordt de interactie tussen opleidingsniveau en electoraal niveau significant negatief. De analyses met de categorisatie gepresenteerd in het artikel (altijd/meestal versus soms/nooit), hadden echter een grotere verklaringskracht.

5. De Cronbachs alpha van deze schalen bedraagt 0,54 (België) en 0,55 (Nederland). Dit is lager dan de algemeen aangenomen drempelwaarde, maar de literatuur neemt aan dat kennisschalen niet aan dezelfde voorwaarden moeten voldoen als attitudeschalen, aangezien intentioneel verschillende moeilijkheidsgraden worden gebruikt. Deze meting van politieke kennis wordt dan ook vaak gebruikt in ander onderzoek (Dassonneville, 2012; Dassonneville & Dejaeghere, 2014; Fraile, 2010; Ha, 2011; Karp, 2006; Karp, Banducci & Bowler, 2003; Van Heerde *et al.*, 2006).

6. Alle gerapporteerde modellen werden getest op multicollineariteitsproblemen. Er deden zich geen schendingen voor.

7. De analyses werden ook uitgevoerd met de codering van ontbrekende antwoorden als missende waarden. In België wordt het effect van politieke kennis ook significant op het Europese niveau. Daarenboven bereikt geen enkel interactie-effect in de geclusterde analyses de gebruikelijke significantiedrempel. In Nederland verliest politieke kennis zijn significantie op het Europese niveau. In de geclusterde analyses is enkel de interactie tussen politieke kennis en electoraal niveau (negatief) statistisch significant.

8. Een gelijkaardige analyse met de echte gerapporteerde opkomst als afhankelijke variabele toont aan dat politieke sofisticatie in het huidige systeem geen invloed heeft op de kans om te gaan stemmen.

Bibliografie

- Ai, C. & Norton, E. C. (2003). Interaction Terms in Logit and Probit Models. *Economics Letters*, 80(1), 123-129.
- Aldrich, J. H. (1993). Rational Choice and Turnout. *American Journal of Political Science*, 37(1), 246-278.

- Armingeon, K. & Schädel, L. (2015). Social Inequality in Political Participation: The Dark Sides of Individualisation. *West European Politics*, 38(1), 1-27.
- Baudewyns, P., Dandoy, R. & Reuchamps, M. (2015). The Success of the Regionalist Parties in the 2014 Elections in Belgium. *Regional & Federal Studies*, 25(1), 91-102.
- Blais, A. (2000). *To Vote or Not to Vote? The Merits and Limits of Rational Choice Theory*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Blais, A. (2006). What Affects Voter Turnout? *Annual Review of Political Science*, 9(1), 111-125.
- Blais, A., Young, R. & Lapp, M. (2000). The Calculus of Voting: An Empirical Test. *European Journal of Political Research*, 37(2), 181-201.
- Bovens, M. & Wille, A. (2010). The Education Gap in Participation and its Political Consequences. *Acta Politica*, 47(4), 259-271.
- Bowler, S. & Donovan, T. (2013). Civic Duty and Turnout in the UK Referendum on AV: What Shapes the Duty to Vote? *Electoral Studies*, 32(2), 265-273.
- Brambor, T., Clark, W. R. & Golder, M. (2006). Understanding Interaction Models: Improving Empirical Analyses. *Political Analysis*, 14(1), 63-82.
- Clark, N. (2013). Explaining Low Turnout in European Elections: The Role of Issue Salience and Institutional Perceptions in Elections to the European Parliament. *Journal of European Integration*, 36(4), 339-356.
- Dassonneville, R. (2012). Electoral Volatility, Political Sophistication, Trust and Efficacy: A Study on Changes in Voter Preferences During the Belgian Regional Elections of 2009. *Acta Politica*, 47(1), 18-41.
- Dassonneville, R. & Dejaeghere, Y. (2014). Bridging the Ideological Space: A Cross-National Analysis of the Distance of Party Switching. *European Journal of Political Research*, 53(3), 580-599.
- Denny, K. & Doyle, O. (2008). Political Interest, Cognitive Ability and Personality: Determinants of Voter Turnout in Britain. *British Journal of Political Science*, 38(2), 291-310.
- Deschouwer, K. (2012). *The Politics of Belgium: Governing a Divided Society*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Deschouwer, K., Delwit, P., Hooghe, M., Rihoux, B. en Walgrave, S. (2014). *PARTIREP Election Study 2014*. Brussel: TNS.
- Downs, A. (1957). *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper & Row.
- Drichoutis, A. (2011). Interpreting Interaction Terms in Linear and Non-Linear Models: A Cautionary Tale. *IDEAS Working Paper Series from RePEc*.
- Ervik, B. (2012). Second-Order Arguments for Second-Order Elections? Measuring 'Election Stakes' in a Multilevel Context: The Case of Norway. *Journal of Elections, Public Opinion & Parties*, 22(1), 27-50.
- European Parliament (2014). *Results of the 2014 European Elections*. [20.12.2012, European Parliament: <http://www.europarl.europa.eu/elections2014-results/en/turnout.html>].

- Feddersen, T. J. & Pesendorfer, W. (1996). The Swing Voter 's Curse. *American Economic Review*, 86(3), 408-424.
- Feddersen, T. J. & Pesendorfer, W. (1999). Abstention in Elections with Asymmetric Information and Diverse Preferences. *American Political Science Review*, 93(2), 381-398.
- Ferejohn, J. & Fiorina, M. (1974). The Paradox of Not Voting: A Decision Theoretic Analysis. *American Political Science Review*, 68(2), 525-536.
- Fraile, M. (2010). Widening or Reducing the Knowledge Gap? Testing the Media Effects on Political Knowledge in Spain (2004-2006). *The International Journal of Press/Politics*, 16(2), 163-184.
- Gallego, A. (2010). Understanding Unequal Turnout: Education and Voting in Comparative Perspective. *Electoral Studies*, 29(2), 239-248.
- Geys, B. (2006). Explaining Voter Turnout: A Review of Aggregate-Level Research. *Electoral Studies*, 25(4), 637-663.
- Ha, S. (2011). Attribute Priming Effects and Presidential Candidate Evaluation: The Conditionality of Political Sophistication. *Mass Communication and Society*, 14(3), 315-342.
- Hix, S. & Marsh, M. (2011). Second-Order Effects plus Pan-European Political Swings: An Analysis of European Parliament Elections Across Time. *Electoral Studies*, 30(1), 4-15.
- Hobolt, S. B. (2007). Taking Cues on Europe? Voter Competence and Party Endorsements in Referendums on European Integration. *European Journal of Political Research*, 46(2), 151-182.
- Hoetker, G. (2007). The Use of Logit and Probit Models in Strategic Management Research: Critical Issues. *Strategic Management Journal*, 28(4), 331-343.
- Hooghe, M. (2014). Citizenship and Participation. In L. Leduc, R. Niemi & P. Norris (Eds.), *Comparing Democracies Elections and Voting in the 21st century* (pp. 58-75). Thousand Oaks: Sage.
- Hooghe, M. & Pelleriaux, K. (1998). Compulsory Voting in Belgium: an Application of the Lijphart Thesis. *Electoral Studies*, 17(4), 419-424.
- Howe, P. (2006). Political Knowledge and Electoral Participation in the Netherlands: Comparisons with the Canadian Case. *International Political Science Review*, 27(2), 137-166.
- Iusitini, L. & Crothers, C. (2013). Turnout and Voting Choices at General Elections of Pacific Peoples in New Zealand. *Political Science*, 65(2), 157-177.
- Jeffery, C. & Hough, D. (2003). Regional Elections in Multi-Level Systems. *European Urban and Regional Studies*, 10(3), 199-212.
- Karaca-Mandic, P., Norton, E. C. & Dowd, B. (2012). Interaction Terms in Nonlinear Models. *Health Services Research*, 47(1), 255-274.
- Karp, J. A. (2006). Political Knowledge about Electoral Rules: Comparing Mixed Member Proportional Systems in Germany and New Zealand. *Electoral Studies*, 25(4), 714-730.

- Karp, J. A., Banducci, S. A. & Bowler, S. (2003). To Know it is to Love it?: Satisfaction with Democracy in the European Union. *Comparative Political Studies*, 36(3), 27-292.
- Lassen, D. D. (2005). The Effect of Information on Voter Turnout: Evidence from a Natural Experiment. *American Journal of Political Science*, 49(1), 103-118.
- Lee, Y. K. & Chang, C. T. (2011). Missing Ingredients in Political Advertising: The Right Formula for Political Sophistication and Candidate Credibility. *Social Science Journal*, 48(4), 659-671.
- Lefevère, J. (2013). Zijn lokale verkiezingen tweederangsverkiezingen? In R. Dassonneville, M. Hooghe, S. Marien, & J. B. Pilet (Eds.), *De lokale kiezer: Het kiesgedrag bij de Belgische gemeenteraadsverkiezingen van 2012* (pp. 93-115). Brussel: ASP.
- Lefevère, J. & Van Aelst, P. (2014). First-Order, Second-Order or Third-Rate? A Comparison of Turnout in European, Local and National Elections in the Netherlands. *Electoral Studies*, 35(1), 159-170.
- Leighley, J. E. & Nagler, J. (1992a). Individual and Systemic Influences on Turnout: Who Votes? 1984. *Journal of Politics*, 54(3), 718-740.
- Leighley, J. E. & Nagler, J. (1992b). Socioeconomic Class Bias in Turnout, 1964-1988: The Voters Remain the Same. *American Political Science Review*, 86(3), 725-736.
- Lelieveldt, H. & van der Does, R. (2014). Hoe tweederangs zijn lokale verkiezingen? Een analyse van de Nederlandse gemeenteraadsverkiezingen 2010 vanuit het perspectief van Second-Order Elections. *Res Publica*, 56(3), 317-336.
- Lijphart, A. (1997). Unresolved Dilemma Unequal Participation: Democracy's Presidential Address, American Political Science Association, 1996. *American Political Science Review*, 91(1), 1-14.
- Luskin, R. C. (1987). Measuring Political Sophistication. *American Journal of Political Science*, 31(4), 856-899.
- Luskin, R. C. (1990). Explaining Political Sophistication. *Political Behavior*, 12(4), 331-361.
- MacDonald, S. E., Rabinowitz, G. & Listhaug, O. (1995). Political Sophistication and Models of Issue Voting. *British Journal of Political Science*, 25(4), 453-483.
- Mahler, V. A. (2008). Electoral Turnout and Income Redistribution by the State: A Cross-national Analysis of the Developed Democracies. *European Journal of Political Research*, 47(2), 161-183.
- Marien, S., Dassonneville, R. & Hooghe, M. (2015). How Second Order Are Local Elections? Voting Motives and Party Preferences in Belgian Municipal Elections. *Local Government Studies*, 41(6), 898-916.
- Marthaler, S. (2008). The Paradox of the Politically-Sophisticated Partisan: The French Case. *West European Politics*, 31(5), 937-959.
- Mattila, M. (2003). Why Bother? Determinants of Turnout in the European Elections. *Electoral Studies*, 22(3), 449-468.
- McAllister, I. (1986). Compulsory Voting, Turnout, and Party Advantage in Australia. *Australian Journal of Political Science*, 21(1), 89-93.

- McMurray, J. (2015). The Paradox of Information and Voter Turnout. *Public Choice*, 165(1), 13-23.
- Mondak, J. J. (1999). Reconsidering the Measurement of Political Knowledge. *Political Analysis*, 8(1), 57-82.
- Pintor, R. L. & Gratschew, M. (2002). *Voter Turnout Since 1945: A Global Report*. Stockholm: IDEA.
- Presser, S. & Traugott, M. (1992). Little White Lies and Social Science Models : Correlated Response Errors in a Panel Study of Voting. *Public Opinion Quarterly*, 56(1), 77-86.
- Rapeli, L. (2013). *The Conception of Citizen Knowledge in Democratic Theory*. Basingstoke: Palgrave.
- Reif, K. & Schmitt, H. (1980). Nice Second-Order National Elections – A Conceptual Framework for the Analysis of European Election Results. *European Journal of Political Research*, 8(1), 3-44.
- Riker, W. H. & Ordeshook, P. C. (1968). A Theory of the Calculus of Voting. *American Political Science Review*, 62(1), 25-42.
- Romanova, V. (2014). The Principle of Cyclicity of the Second-Order Election Theory for Simultaneous Multi-level Elections. *Politics*, 34(2), 161-179.
- Rosema, M. (2007). Low Turnout: Threat to Democracy or Bessing in Disguise? Consequences of Citizens' Varying Tendencies to Vote. *Electoral Studies*, 26(3), 612-623.
- Schakel, A. H. & Jeffery, C. (2013). Are Regional Elections Really 'Second-Order' Elections? *Regional Studies*, 47(3), 323-341.
- Schmitt, H. (2005). The European Parliament Elections of June 2004: Still Second-Order? *West European Politics*, 28(3), 650-679.
- Schmitt, H., Popa, S. A., Hobolt, S. B. & Teperoglou, E. (2015). *European Parliament Election Study 2014, Voter Study*. GESIS Data Archive, Cologne. ZA5160 Data file Version 2.0.0, doi:10.4232/1.12300.
- Schoen, H. & Steinbrecher, M. (2013). Beyond Total Effects: Exploring the Interplay of Personality and Attitudes in Affecting Turnout in the 2009 German Federal Election. *Political Psychology*, 34(4), 533-552.
- Schuessler, A. A. (2000). Expressive Voting. *Rationality and Society*, 12(1), 87-119.
- Shields, T. G. & Goidel, R. K. (1997). Participation Rates, Socioeconomic Class Biases, and Congressional Elections: A Crossvalidation. *American Journal of Political Science*, 41(2), 683-691.
- Smeenk, W., de Graaf, N. D. & Ultee, W. (1995). Thuisblijven bij Verkiezingen in Nederland en de Verenigde Staten. *Mens & Maatschappij*, 70(3), 220-242.
- Smets, K. & van Ham, C. (2013). The Embarrassment of Riches? A Meta-analysis of Individual-level Research on Voter Turnout. *Electoral Studies*, 32(2), 344-359.
- Söderlund, P., Wass, H. & Blais, A. (2011). The Impact of Motivational and Contextual Factors on Turnout in First- and Second-Order Elections. *Electoral Studies*, 30(4), 689-699.

- Timmermans, A. & Moury, C. (2006). Coalition Governance in Belgium and The Netherlands: Rising Government Stability Against All Electoral Odds. *Acta Politica*, 41(4), 389-407.
- Van Aelst, P. & Lefevere, J. (2012). Has Europe Got Anything to Do with the European Elections? A Study on Split-Ticket Voting in the Belgian Regional and European Elections of 2009. *European Union Politics*, 13(1), 3-25.
- van der Eijk, C., Franklin, M. N. & Marsh, M. (1996). What Voters Teach Us About Europe-Wide Elections: What Europe-Wide Elections Teach Us About Voters. *Electoral Studies*, 15(2), 149-166.
- van der Meer, T. & van Deth, J. (2010). Opkomstplicht: stimulans of frustratie? Een landenvergelijkende studie naar de gevolgen van opkomstplicht op politieke participatie. *Res Publica*, 50(1), 73-93.
- van Egmond, M., de Graaf, N. D. & van der Eijk, C. (1998). Electoral Participation in the Netherlands: Individual and Contextual Influences. *European Journal of Political Research*, 34(2), 281-300.
- Van Heerde, J., Johnson, M. & Bowler, S. (2006). Barriers to Participation, Voter Sophistication and Candidate Spending Choices in US Senate Elections. *British Journal of Political Science*, 36(4), 745-758.
- Van Praag, P. & Van Aelst, P. (2010). Verkiezingscampagnes in België en Nederland. Vergelijkbare Landen, Verschillende Campagnes? *Res Publica*, 53(3), 375-390.
- Verba, S., Schlozman, K. L. & Brady, H. B. (1995). *Voice and Equality*. Cambridge: Harvard University Press.
- Verlet, D., Carton, A. & Callens, M. (2010). Opkomstplicht in Vlaanderen: een gespreide slagorde? Onderzoek naar de gelaagdheid van houdingen ten aanzien van de opkomstplicht. *Res Publica*, 50(1), 45-71.
- Wang, C.-H. (2014). Gender Differences in the Effects of Personality Traits on Voter Turnout. *Electoral Studies*, 34(1), 167-176.
- Weisberg, H. F. & Nawara, S. P. (2010). How Sophistication Affected The 2000 Presidential Vote: Traditional Sophistication Measures Versus Conceptualization. *Political Behavior*, 32(4), 547-565.
- Whiteley, B. Y. P., Clarke, H. & Sanders, D. (2001). Turnout. *Parliamentary Affairs*, 54(4), 775-788.
- Wolfinger, N. H. & Wolfinger, R. E. (2008). Family Structure and Voter Turnout. *Social Forces*, 86(4), 1513-1528.

Appendix 1. Vraagstelling en codering variabelen in de analyses

België

Variabele	Vraag	Antwoordcategorieën/ codering
Stemintentie	Als stemmen niet meer verplicht was in België, zou u dan altijd, meestal, soms of nooit gaan stemmen voor elk van de volgende soorten verkiezingen? 1: de verkiezingen van het Europees Parlement 2: de Belgische federale verkiezingen	Soms en nooit: 0 Meestal en altijd: 1
Geslacht		Vrouw : 0 Man : 1
Leeftijd	Wat is uw geboortejaar?	
Inkomen	Als u het inkomen uit alle bronnen optelt, in welke categorie bevindt zich het totale maandelijkse netto-inkomen van uw huishouden, eventuele inkomsten uit overuren inbegrepen. (...)	Tien categorieën, gaande van "lager dan 1000€/ maand", tot "meer dan 6000€/maand"
Burgerplicht	Hoe belangrijk is het volgens u dat een goede burger deelneemt aan (...) stemmen bij verkiezingen.	Schaal van 1: zeer onbelangrijk, tot 7: zeer belangrijk
Regio		Wallonië: 1 Vlaanderen: 0
Opleidingsniveau	Wat is uw hoogst behaalde opleidingsniveau?	Tien categorieën, van 1: geen onderwijs, tot 10: universitair diploma
Politieke interesse	In welke mate heeft u belangstelling voor politiek in het algemeen?	Schaal van 0: helemaal geen belangstelling, tot 10: heel veel belangstelling.
Politieke kennis: vijf kennisvragen	De huidige voorzitter van de Kamer van Volksvertegenwoordigers is... Welke partij maakt geen deel uit van de – respectievelijke regionale – regering? Hoeveel lidstaten telt de Europese Unie? Welke partij maakt GEEN deel uit van de federale regering? Het federale parlement bestaat uit...	Armand De Decker Vlaanderen: Open VLD Wallonië: MR 28 N-VA De Kamer en de Senaat

Nederland

Variabele	Vraag	Antwoordcategorieën/ codering
Stemgedrag Europese verkiezingen	Op 22 mei waren er verkiezingen voor het Europees Parlement. Om een of andere reden hebben sommige mensen in Nederland niet gestemd bij die verkiezingen. Heeft u zelf gestemd bij deze laatste verkiezingen voor het Europees Parlement?	Heeft wel gestemd: 1, niet gestemd: 0
Stemgedrag Tweede Kamer verkiezingen	Op 12 september 2012 vonden er hier in Nederland verkiezingen voor de Tweede Kamer plaats. Om een of andere reden brachten sommige mensen in Nederland hun stem niet uit tijdens die verkiezing. Bracht u zelf uw stem uit tijdens de verkiezingen voor de Tweede Kamer?	Heeft wel gestemd: 1; niet gestemd: 0
Geslacht		Vrouw: 0 Man: 1
Leeftijd	Wat is uw leeftijd?	
Sociale klasse	Op de volgende schaal komt '1' overeen met de laagste sociale status die mensen kunnen hebben in de maatschappij en '10' met de hoogste. Kunt u mij vertellen waar op deze schaal u zichzelf plaatst?	Schaal van 1 tot 10: laag naar hoog
Opleidingsniveau	Hoe oud was u toen u uw schoolopleiding of studie beëindigde? Het gaat om uw volledige dagopleiding.	Geen voltijdse opleiding: 0 -15: 1 16-19jaar: 2 20+: 3 Nog aan het studeren:.
Politieke interesse	Voor elk van de volgende stellingen, vertelt u mij a.u.b. in welke mate deze wel of niet overeenkomt met uw houding of mening. U bent zeer geïnteresseerd in politiek.	1: Ja, zeker 2: Ja, tot op zekere hoogte 3: Nee, niet echt 4: Nee, zeker niet
Politieke kennis	Kunt u voor elk van de volgende stellingen over de Europese Unie zeggen of u denkt dat deze juist of onjuist is. Als u het niet weet, zegt u dat gewoon en gaan we verder naar de volgende vraag.	Onjuist
	Zwitserland is lid van de Europese Unie	Onjuist
	Elke lidstaat kiest hetzelfde aantal Euro-parlementariërs	Onjuist
	Er zijn 225 leden in de Tweede Kamer	Onjuist
	Mark Rutte behoort tot de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (VVD)	Juist

Appendix 2. Variabelen in de analyses

TABEL A. Variabelen in de analyse voor België.

	N	Gemiddelde	Std. Dev.	Minimum	Maximum	Missings
Stemintentie federaal niveau	2013	0,65	0,476	0	1	6
Stemintentie Europees niveau	2008	0,56	0,496	0	1	11
Geslacht	2019	0,50	0,500	0	1	0
Leeftijd	2019	47,97	17,320	18	84	0
Inkomen	1833	5,53	2,510	1	11	186
Burgerlicht	2013	5,51	1,798	1	7	6
Gewest	2019	1,50	0,500	1	2	0
Opleidingsniveau	2019	2,02	0,820	0	3	0
Politieke interesse	2017	0,48	0,277	0	1	2
Politieke kennis	2019	0,44	0,291	0	1	0

Bron: PartiRep Election Study 2014

TABEL B. Variabelen in de analyse voor Nederland.

	N	Gemiddelde	Std. Dev.	Minimum	Maximum	Missings
Opkomst nationaal niveau	1101	0,894	0,308	0	1	0
Opkomst Europees niveau	1100	0,666	0,472	0	1	1
Geslacht	1101	0,480	0,500	0	1	0
Leeftijd	1101	53,676	17,319	18	97	0
Sociale klasse	1074	6,749	1,339	1	10	27
Opleidingsniveau	1036	2,449	0,676	0	3	65
Politieke interesse	1100	0,515	0,306	0	1	1
Politieke kennis	1101	0,785	0,256	0	1	0

Bron: EES 2014

Appendix 3

TABEL A. Geclusterde analyse van het effect van politieke sofisticatie op de intentie te stemmen voor de federale en Europese verkiezingen in België.

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
Geslacht (ref. = vrouw)	-0,022 (0,127)	-0,022 (0,127)	-0,022 (0,127)	-0,021 (0,127)
Leeftijd	-0,029 (0,022)	-0,029 (0,022)	-0,029 (0,022)	-0,029 (0,022)
Leeftijd ²	0,000 (0,000)	0,000 (0,000)	0,000 (0,000)	0,000 (0,000)
Inkomen	0,033 (0,027)	0,033 (0,027)	0,033 (0,027)	0,033 (0,027)
Plicht	0,700*** (0,045)	0,701*** (0,045)	0,701*** (0,045)	0,701*** (0,045)
Regio	-0,014 (0,130)	-0,013 (0,130)	-0,014 (0,130)	-0,014 (0,130)
Opleidingsniveau	0,381*** (0,096)	0,439*** (0,103)	0,381*** (0,096)	0,381*** (0,096)
Politieke interesse	2,104*** (0,284)	2,103*** (0,284)	2,358*** (0,311)	2,105*** (0,284)
Politieke kennis	0,542* (0,230)	0,543* (0,230)	0,544* (0,230)	0,871*** (0,252)
Europees niveau	-0,555*** (0,052)	-0,353** (0,124)	-0,338*** (0,095)	-0,306*** (0,079)
Europees niveau x opleidingsniveau		-0,110 (0,061)		
Europees niveau x politieke interesse			-0,491* (0,202)	
Europees niveau x politieke kennis				-0,620*** (0,177)
Constante	-4,371*** (0,528)	-4,481*** (0,533)	-4,487*** (0,532)	-4,510*** (0,531)
N	3641	3641	3641	3641

Bron: PartiRep Election Study 2014

Noot: *: $p \leq 0,05$; **: $p \leq 0,01$; ***: $p \leq 0,001$

TABEL B. Geclusterde analyse van het effect van politieke sofisticatie op de opkomst voor de nationale en Europese verkiezingen in Nederland.

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
Geslacht (ref. = vrouw)	-0,369* (0,152)	-0,369* (0,152)	-0,363* (0,151)	-0,358* (0,151)
Leeftijd	0,021 (0,030)	0,022 (0,030)	0,019 (0,030)	0,019 (0,030)
Leeftijd ²	0,000 (0,000)	-1,99e-08 (0,000)	0,000 (0,000)	0,000 (0,000)
Sociale klasse	0,123* (0,054)	0,122* (0,054)	0,125* (0,055)	0,121* (0,054)
Opleidingsniveau	0,190 (0,123)	0,495** (0,180)	0,180 (0,121)	0,192 (0,054)
Politieke interesse	0,998*** (0,299)	0,992*** (0,298)	2,084*** (0,643)	0,996*** (0,298)
Politieke kennis	1,688*** (0,314)	1,686*** (0,315)	1,646*** (0,314)	2,837*** (0,465)
Europees niveau	-1,944*** (0,128)	-0,884* (0,438)	-1,381*** (0,246)	-0,794* (0,338)
Europees niveau × opleidingsniveau		-0,434* (0,180)		
Europees niveau × politieke interesse			-1,412* (0,549)	
Europees niveau × politieke kennis				-1,717*** (0,471)
Constante	-1,404 (0,854)	-2,154* (0,921)	-1,719* (0,867)	-2,065* (0,871)
N	2019	2019	2019	2019

Bron: EES 2014

Noot: *: $p \leq 0,05$; **: $p \leq 0,01$; ***: $p \leq 0,001$

Impact en haalbaarheid in politieke theorieën

Stijn Koenraads

ABSTRACT: Impact and Feasibility in Political Theories

Feasibility considerations are important for political theories. An infeasible theory may contain valuable ideals, but is not suited to reality. Utilizing a precise and complete conceptualization of feasibility is essential to considering the feasibility of theories. An existing definition of feasibility is presented here. It is argued that this conception of feasibility is incomplete. The *impact* of parts of a theory as well as the *feasibility of the parts of a theory* themselves should be considered as well – something that has not been addressed in the literature thus far. A new feasibility framework is developed, in which the impact of parts of a theory, the feasibility of the parts of a theory as well as the feasibility of the preferred outcome of a theory have a place. Thus, the notion of feasibility is conceptualized in a more complete way.

KEYWORDS: feasibility, impact, theory parts, practical application of theory

---

1. Inleiding¹

Een theorie moet praktisch toepasbaar zijn – in ieder geval in bepaalde mate – om praktische waarde te hebben. Bovendien vereist de dialogische relatie tussen ideale en niet-ideale theorie dat academici in ieder geval nadenken over de haalbaarheid van een sterk ideale theorie en vice versa (*cf.* Mutz, 2008, pp. 523-534; Valentini, 2012). Haalbaarheidsoverwegingen dienen als ‘controlemechanisme’ voor theorieën die het ontwikkelen van grote idealen als doel hebben en door deze focus vaak weinig aandacht hebben voor de praktische toepasbaarheid van deze idealen. Anderzijds waken morele en ethische idealen ervoor, dat wij niet louter door efficiëntie- of haalbaarheidsoverwegingen worden geleid, omdat zij aangeven wat juist en/of goed is.

Gilbert en Lawford-Smith (2012) en Lawford-Smith (2013) conceptualiseren haalbaarheid in termen van beperkingen. Zij argumenteren dat we voor het bepalen van de haalbaarheid van een theorie moeten kijken naar de manieren waarop het bereiken van het doel van die theorie (de ‘geprefereerde uitkomst’) beperkt

wordt. 'Harde' beperkingen zijn voor hen serieuze bedreigingen voor theorieën: deze beperkingen kunnen niet in gradaties worden gezien en maken een theorie met hun aanwezigheid al onhaalbaar, omdat harde beperkingen het bereiken van de geprefereerde uitkomst onmogelijk maken. 'Zachte' beperkingen maken een theorie niet onmogelijk of volledig onhaalbaar, maar maken het bereiken van de geprefereerde uitkomst 'minder mogelijk' en zo minder haalbaar.

Naar mijn mening is de notie van haalbaarheid die Gilabert en Lawford-Smith gebruiken te smal gedefinieerd. Een eerste probleem is dat de impact van de verschillende elementen (of delen) van een theorie zelden wordt besproken als de haalbaarheid van die theorie wordt onderzocht. Impact betekent hier de invloed die een deel van een theorie – een principe, assumptie, regel enz. – op de geprefereerde uitkomst van die theorie heeft. Deze theoridelen verschillen per theorie en vormen samen de (basis van de) theorie.

We kunnen bijvoorbeeld zeggen dat de discoursregels in de discoursethiek van Habermas (cf. Habermas, 1984; 1990) allemaal elementen zijn van zijn theorie over de invulling van een deliberatief discours: hoe meer elke discoursregel wordt gehandhaafd of 'bereikt', des te beter wordt een habermasiaanse redelijke consensus – de geprefereerde uitkomst – mogelijk. De regels hangen met elkaar samen, omdat de ene regel het effect van een andere op de geprefereerde uitkomst kan versterken of juist verzwakken. Een voorbeeld: als participanten in een discours eerlijk en welgemeend hun mening geven (regel 2.1), spreken zij zichzelf waarschijnlijk minder snel tegen (regel 1.1).

Een ander voorbeeld is *The Law of Peoples* van John Rawls. Rawls probeert een politieke conceptie van rechtvaardigheid te ontwikkelen die in lijn staat met de normen en principes van het internationaal recht (Rawls, 1999b, p. 3). Zijn voornaamste doel is het bereiken van stabiliteit tussen volkeren. Hiervoor somt hij een aantal met elkaar samenhangende principes op (Rawls, 1999b, p. 37). Eén principe is bijvoorbeeld dat volkeren vrij en onafhankelijk zijn en dat deze vrijheid en onafhankelijkheid door andere volkeren wordt gerespecteerd. Een ander element van zijn theorie is dat volkeren niet mogen interveniëren in de gang van zaken van andere volkeren. Ook hier kunnen we zien hoe elementen van een theorie samenhangen: als een volk intervenueert in de bezigheden van een ander volk, is dit andere volk onvrij en/of afhankelijk in die zin dat zijn grenzen niet worden gerespecteerd en dat het onder (fysieke) dwang of autoriteit van een ander volk valt. Bovendien is het in de theorie van Rawls zo dat hoe meer deze verschillende principes worden nageleefd en toegepast, des te groter de stabiliteit in de internationale politiek wordt.

Het is ook mogelijk dat delen van een theorie niet met elkaar samenhangen of elkaar zelfs tegenspreken. Dit is te wijten aan een gebrek aan consistentie in de theorie. Logische inconsistentie is volgens Gilabert en Lawford-Smith, in navolging van onder anderen Jensen (2009), een 'harde' beperking voor de haalbaarheid van een theorie. Ik zal hier nog op terugkomen.

Gilbert en Lawford-Smith behandelen de notie 'haalbaarheid' naar mijn mening in een te smalle, beperkte zin. Waar zij zich richten op de haalbaarheid van politieke theorieën op zich (d.i. de haalbaarheid van de 'geprefereerde uitkomst'), onderscheid ik nog twee andere belangrijke elementen van haalbaarheid: de *haalbaarheid van theoriedelen* en de *impact* van die delen op de geprefereerde uitkomst van de theorie. Haalbaarheidsoverwegingen zijn vaak – ook in het werk van Gilbert en Lawford-Smith – zo sterk gericht op de uitkomst van een theorie, dat de haalbaarheid en impact van de elementen van die theorie niet of nauwelijks besproken worden. Dit resulteert in een zeer eenzijdige aanpak.

Ik ontwikkel hier een nieuw raamwerk voor haalbaarheid, waarin haalbaarheid in een bredere zin opgevat wordt dan in het werk van Gilbert en Lawford-Smith. Hierin nemen de elementen van theorieën, naast de uitkomst van die theorie, een prominente plaats in. Naar mijn mening ontbreekt deze focus op specifieke theoriedelen in vele concepties van haalbaarheid, en zeker in die van Gilbert en Lawford-Smith. Ik geloof dat dit raamwerk het vaststellen en begrijpen van de haalbaarheid van politieke theorieën preciezer en completer kan maken. Het kan tevens voor verschillende politieke theorieën worden gebruikt, omdat het niet specifiek voor één of enkele theorie(ën) ontworpen is. Een laatste voordeel van mijn aanpak is dat theoriedelen op basis van hun importantie voor de geprefereerde uitkomst van een theorie *gerangschikt* kunnen worden. Ik kom hier later op terug.

Eerst bespreek ik waarom een politieke theorie ten minste in een bepaalde mate haalbaar moet zijn. Deze vereiste geldt vooral voor zogenoemde niet-ideale theorieën en in mindere mate voor ideale theorieën. Vervolgens presenteer ik de conceptie van haalbaarheid van Gilbert en Lawford-Smith. Hun definitie is een goed basisuitgangspunt voor het nadenken over haalbaarheid, maar schiet tekort in het ontwikkelen van een definitie die compleet en accuraat genoeg is. Daarom geef ik na het bespreken van hun theorie aan welke belangrijke onderdelen van de haalbaarheid van politieke theorieën geen deel uitmaken van hun conceptie, namelijk de impact en de haalbaarheid van theoriedelen. De bredere notie van haalbaarheid die ik dan ontwikkel, heeft deze tekortkomingen niet. Ik maak voornamelijk gebruik van zowel een ideale theorie (de discoursethiek van Habermas) als een minder ideale theorie (*Law of Peoples* van Rawls) om middels voorbeelden aan te geven hoe het raamwerk dat ik hier ontwikkel toegepast kan worden.

2. Een conceptie van haalbaarheid

Politieke theorie richt zich niet uitsluitend op theoretische constructen en conceptuele analyses. Zij brengt concepten, normen, waarden en principes met een theoretische grondslag in verbinding met de politieke praktijk. In de politieke theorie

wordt meestal getracht om op een prescriptieve manier te formuleren wat mensen in de politieke praktijk moeten doen en/of laten, bijvoorbeeld in de vorm van plichten en rechten. Om hiertoe in staat te zijn moet politieke theorie zowel tonen waarom bepaalde ideeën en principes *wenselijk* zijn als aangeven dat (en hoe) deze ideeën en principes in werkelijkheid *haalbaar* zijn. Als een politieke theorie bijvoorbeeld een bepaalde plicht voorschrijft maar deze plicht wegens omstandigheden in de praktijk niet vervuld kan worden, kan de omschakeling van theorie naar praktijk niet gedegen plaatsvinden.

De relatie tussen de wenselijkheid en de haalbaarheid van politieke theorieën wordt in de politieke theorie meestal besproken met verwijzing naar de termen 'ideale theorie' en 'niet-ideale theorie'. Er is geen consensus over wat deze termen precies betekenen, omdat het gebruik en de betekenis ervan vaak samenhangen met de manier waarop auteurs vinden dat wenselijkheid en haalbaarheid gerelateerd zijn (Valentini, 2012). Valentini (2012, pp. 654-655) beschrijft drie mogelijke manieren waarop auteurs in de politieke theorie de termen gebruiken. Ten eerste kan ideale theorie gezien worden als principes die gelden als alle betrokkenen in staat zijn om volledig naar deze principes te handelen, terwijl niet-ideale theorie aangeeft welke principes houdbaar zijn als slechts een deel van de betrokkenen dit kan. In een tweede interpretatie wordt ideale theorie als utopisch en niet-ideale theorie als realistisch gezien. Auteurs met deze conceptie richten zich vooral op de wijze waarop haalbaarheidsoverwegingen een beperking vormen voor wenselijke ideeën en proberen te formuleren welke haalbaarheidsoverwegingen als belangrijk moeten worden gezien. Ten slotte kan ideale theorie worden gezien als een doel van perfectie, terwijl niet-ideale theorie ons manieren toont waarop de huidige politieke praktijk met relatief kleine stappen verbeterd kan worden.

In dit artikel gebruik ik de tweede interpretatie. Bovendien sluit ik me aan bij de visie van Rawls op de relatie tussen de wenselijkheid en haalbaarheid van theorieën, zijn idee van een 'realistische utopie' (Rawls, 1999b; 2001). Rawls meent, in navolging van Rousseau (cf. Rousseau, 2003, boek 1, p. 1), dat een liberale conceptie van rechtvaardigheid realistisch is als deze "[relies] on the actual laws of nature and [achieves] the kind of stability those laws allow, that is, stability for the right reasons. It takes people as they are (by the laws of nature) and constitutional and civil laws as they might be".

Rawls argumenteert dat politieke theorieën zowel elementen van dit soort realisme als utopische/idealistische elementen moeten bevatten. Volgens hem moet een politieke theorie enerzijds principes voorschrijven die wenselijk of moreel aantrekkelijk zijn en anderzijds rekening houden met het kritisch potentiaal van die theorie: we moeten nadenken over de mate waarin we realistisch gezien kunnen verwachten dat de geprefereerde uitkomsten van een normatieve theorie bereikt worden. Dit verwijst naar de haalbaarheid van een theorie. Rawls meent dat politieke theorie realistisch utopisch is als zij de veronderstelde grenzen van praktische

politieke mogelijkheid oprekt en ons in dit proces met onze politieke en sociale situatie confronteert (Rawls, 1999b, p. 11).

Een algemener argument voor de relevantie van haalbaarheid voor de politieke theorie is dat een theorie consistent moet zijn om overtuigingskracht te hebben. Aan de ene kant is theoretische consistentie belangrijk, want als bepaalde delen/elementen van een theorie – assumpties, conclusies, principes enz. – incompatibel of zelfs met elkaar in strijd zijn, wordt die theorie vaak niet overtuigend gevonden. Aan de andere kant is consistentie tussen theorie en praktijk ook belangrijk: de assumpties, processen en uitkomsten van een theorie moeten zowel mogelijk als redelijkerwijs waarschijnlijk zijn in de praktijk. Een theorie die alleen theoretisch en niet praktisch consistent is, kan een theorie niet met de praktijk verbinden, vanwege problemen met haar haalbaarheid; en het verbinden van theorie met praktijk is precies wat velen met politieke theorieën proberen. We willen niet alleen weten wat de theorie op theoretisch vlak inhoudt, maar ook wat haar praktische implicaties zijn. Het is zeer onwaarschijnlijk dat volledige consistentie tussen praktijk en theorie ooit kan worden bewerkstelligd, dus we moeten ons op dit gebied vooral richten op het zo dicht mogelijk benaderen van consistentie in politieke theorieën.

Sommige auteurs menen dat (kritische) theorieën niet haalbaar of praktisch bruikbaar hoeven te zijn, omdat zij, precies vanwege hun gebrek aan haalbaarheid, doen waar zij voor zijn: een kritische blik op de samenleving werpen en ons laten zien hoe de realiteit eruit zou moeten zien (cf. Cohen, 2003). Deze auteurs geloven vaak dat theorieën de politieke werkelijkheid uitdagen (Thompson, 2008, p. 499). Deze mentaliteit is onder wetenschappers echter minder dominant geworden, omdat velen van mening zijn dat empirisch onderzoek en een praktische aanpak ons iets kunnen vertellen over de haalbaarheid en kwaliteit van theorieën en theoretische modellen (cf. Bohman, 1998; Dryzek, 2007). Ook als zij slechts als controlemechanisme voor de assumpties of doelen van een theorie geldt, moet de haalbaarheid van theorieën onderzocht worden.

Voordat ik (in de volgende paragraaf) de elementen van haalbaarheid van politieke theorieën bespreek, wil ik twee zaken opmerken. Ten eerste richt ik mij hier op de haalbaarheid van politieke *theorieën* en niet op de haalbaarheid van beleidsplannen. Waar beleidsplannen zich vooral richten op incrementele verandering van praktische factoren, is politieke theorie van een meer prescriptieve aard. In beleidsplannen is het gebruikelijk om de haalbaarheid van een probleem te analyseren en met behulp van onder andere deze factor beleidsplannen te vergelijken. In politieke theorieën wordt soms aandacht besteed aan haalbaarheid, maar naar mijn mening niet genoeg. Ik beweer niet dat politieke theorieën zo veel mogelijk in de vorm van beleidsplannen moeten worden ontwikkeld en geformuleerd, maar ik denk dat haalbaarheid een meer prominente plaats in de ontwikkeling en vergelijking van politieke theorieën zou moeten spelen.

Ten tweede richt ik mij hier op de haalbaarheid van politieke theorieën, niet op de wenselijkheid van politieke theorieën. Eén reden hiervoor heb ik eerder reeds gegeven: ik geloof dat de haalbaarheid van politieke theorieën een belangrijkere rol in de vergelijking en ontwikkeling van politieke theorieën zou moeten spelen. De andere reden is dat de auteurs die de haalbaarheid van politieke theorieën bespreken naar mijn mening vaak een te smalle definitie van haalbaarheid gebruiken.

Belangrijke elementen van haalbaarheid

Gilbert en Lawford-Smith (2012, p. 812) menen dat haalbaarheidsoverwegingen twee functies hebben: ten eerste kunnen zij praktisch onhaalbare theorieën uitsluiten als zij niet aan bepaalde haalbaarheidsvoorwaarden voldoen. De tweede functie van haalbaarheidsoverwegingen is dat zij verschillende opties op het gebied van haalbaarheid kunnen vergelijken. Als we meerdere theorieën naast elkaar leggen en ze met behulp van dezelfde voorwaarden vergelijken, krijgen we een beeld van de relatieve haalbaarheid van alle theorieën.

In de eerste functie zijn haalbaarheidsoverwegingen een soort 'controlemechanisme' voor theorieën: als theorieën simpelweg niet praktisch toepasbaar zijn, worden zij uitgesloten. In de tweede functie worden theorieën vergeleken om een bepaalde *mate* van haalbaarheid per theorie vast te stellen. De eerste functie is dus gericht op de mate waarin een theorie überhaupt praktisch 'mogelijk' is, terwijl de tweede functie focust op de haalbaarheid van de betreffende theorie in vergelijking met andere theorieën.

De auteurs verbinden de functies die haalbaarheidsoverwegingen hebben in sterke mate met de notie van toegankelijkheid (Gilbert & Lawford-Smith, 2012, pp. 813-815). Zij onderzoeken de betekenis van toegankelijkheid door dit begrip negatief te formuleren, namelijk als ontoegankelijkheid. Met andere woorden: zij kijken naar de manier waarop beperkingen bepalen of (het pad naar het bereiken van) de geprefereerde uitkomst van een theorie toegankelijk is of niet. Ze maken hiervoor een onderscheid tussen 'harde' en 'zachte' beperkingen. Harde beperkingen vormen altijd een beperking voor een theorie en staan dus in nauw verband met de eerste functie van haalbaarheidsoverwegingen die hierboven werd beschreven. Als harde beperkingen een (pad naar een) bepaalde uitkomst ontoegankelijk maken, is (dit)/deze simpelweg onmogelijk. Harde beperkingen kunnen daarom worden gebruikt om theorieën uit te sluiten. Voorbeelden van harde beperkingen zijn logische, fysische (*nomological*), biologische en psychologische beperkingen. Logische beperkingen hebben te maken met de logische consistentie van een theorie. Jensen (2009, p. 170) schrijft dat een voorbeeld van logische inconsistentie is: "something like M.C. Escher drawing a square circle". Logische consistentie heeft dus te maken met de grenzen van de logica. Fysische beperkingen zijn beperkin-

gen die fysieke wetten schenden. Een voorbeeld is dat een theorie fysieke wetten schendt als zij van mensen verwacht dat zij zonder hulpmiddelen 100 meter hoog kunnen springen. Mensen zijn fysiek niet in staat om dit te doen en dus kan de theorie iets dergelijks niet van hen verwachten. Biologische en psychologische beperkingen betreffen de schending van de biologische en psychologische capaciteiten van mensen (Gilabert & Lawford-Smith, 2012, pp. 811-812). Een voorbeeld is dat mensen niet *alle* mogelijke consequenties van hun handelingen kunnen overwegen, omdat er te veel mogelijke consequenties zijn en omdat de consequenties, nadat men ze heeft vastgesteld en beoordeeld, hoogstwaarschijnlijk alweer zullen zijn veranderd, omdat het overwegen van alle mogelijke consequenties tijd kost.

Jensen (2009) onderscheidt drie vormen van natuurlijk menselijk vermogen, namelijk synchronisch, direct diachronisch en indirect diachronisch vermogen. Mensen hebben een synchronisch vermogen om iets te doen als zij de desbetreffende handeling op dit moment kunnen uitvoeren. Als een bepaalde theorie van mij verlangt dat ik nu in mijn handen klap, heb ik een synchronisch vermogen om dit te doen als ik twee handen heb en als mijn handen niet gebonden zijn of op een andere manier verhinderd worden om te klappen. Als ik een direct diachronisch vermogen heb om iets te doen, kan ik de handeling ofwel nu, ofwel op een later moment uitvoeren. Als ik twee handen heb en mijn handen ten minste voor de komende zeven dagen niet op de een of andere manier gehinderd worden, zal ik voor de komende zeven dagen het direct diachronische vermogen hebben om in mijn handen te klappen. Ten slotte kunnen mensen een indirect diachronisch vermogen hebben om iets te doen: zij kunnen ofwel nu, ofwel later een bepaalde handeling uitvoeren, maar er moet wel een eerdere handeling worden uitgevoerd eer zij de oorspronkelijke handeling kunnen uitvoeren. Om bij het voorbeeld te blijven: als ik twee handen heb maar deze handen gebonden zijn, zullen zij eerst losgemaakt moeten worden voordat ik in mijn handen kan klappen. Als ik in mijn handen wil klappen, heb ik dus weliswaar het natuurlijke vermogen om dit te doen (ik heb nog twee handen), maar is de situatie van een dergelijke aard dat ik gehinderd word en de handeling niet kan uitvoeren. Deze laatste vorm van natuurlijk menselijk vermogen toont ons dat haalbaarheid niet alleen te maken heeft met wat *op dit moment* mogelijk of waarschijnlijk is, omdat het uitvoeren van een handeling hier afhankelijk is van het uitvoeren van eerdere handelingen.

In tegenstelling tot harde beperkingen maken zachte beperkingen het bereiken van de geprefereerde uitkomst van een theorie *minder haalbaar*. Zij vormen een beperking voor de waarschijnlijkheid dat mensen iets bepaalds doen, op een vergelijkende manier (Gilabert & Lawford-Smith, 2012, p. 813) en hun grenzen zijn absoluut noch permanent. Zachte beperkingen maken bepaalde uitkomsten of handelingen in vergelijking met elkaar meer of minder haalbaar. Dit maakt zachte beperkingen geschikt om te gebruiken voor de tweede functie van haalbaarheids-overwegingen, namelijk het vergelijken van verschillende theorieën. Harde be-

perkingen zijn betrekkelijk permanent, terwijl zachte beperkingen in hoge mate veranderlijk kunnen zijn. Voorbeelden van zachte beperkingen zijn economische, culturele en institutionele beperkingen. Een ongelijke verdeling van hulpbronnen en een lage werkgelegenheidsgraad kunnen economische beperkingen zijn als zij het bereiken van bepaalde geprefereerde uitkomsten van een theorie sterk onwaarschijnlijk maken. Als een uitkomst bijvoorbeeld alleen bereikt kan worden als de gehele beroepsgeschiedte bevolking van een land werkt en de werkgelegenheid in dit land in realiteit erg slecht is, is het zeer onwaarschijnlijk dat de uitkomst bereikt kan worden. Culturele beperkingen kunnen onder andere taalbarrières, religieuze diversiteit en de sociale scheiding of ongelijkheid van mannen en vrouwen zijn. Als een theorie bijvoorbeeld vereist dat precies evenveel mannen als vrouwen werken of juist niet werken en deze theorie in een land wordt toegepast waarin de meeste mannen op de arbeidsmarkt werkzaam zijn en de meeste vrouwen huisvrouwen zijn, zal het bereiken van de uitkomst(en) van deze theorie niet gemakkelijk zijn. Institutionele beperkingen zijn bijvoorbeeld een gebrek aan transparantie of flexibiliteit/veranderlijkheid van instituties: als instituties niet aan de principes van een theorie kunnen voldoen of niet doorzichtig genoeg zijn om deze principes (gecontroleerd) toe te passen, is het lastig om in te schatten welk effect theorieën op instituties zullen hebben en hoe instituties de praktische invulling van die theorieën zullen bevorderen of juist zullen hinderen.

Gilbert en Lawford-Smith argumenteren dat ook motivationele beperkingen belangrijke zachte beperkingen voor haalbaarheid kunnen zijn, maar zij gebruiken deze vervolgens niet meer. Ik ben van mening dat de motivatie van mensen belangrijk is voor de haalbaarheid van theorieën: als mensen gemotiveerd zijn om iets te doen, met welke reden dan ook, dan zullen zij vaak meer moeite doen voor het uitvoeren van die handeling. Omwille van deze reden lijkt het mij verstandig om ook motivationele beperkingen te bespreken als we willen bepalen in welke mate een theorie haalbaar is.²

3. Een nieuw raamwerk voor haalbaarheid

Theorieën zijn geen ondeelbare entiteiten. Zij bestaan uit bepaalde delen die met elkaar in verbinding staan, met consistentie tussen deze delen om de theorie te vormen. Delen van een theorie kunnen assumpties, morele uitgangspunten, principes, regels enz. zijn. Het *difference principle* van Rawls is bijvoorbeeld een deel van zijn bredere rechtvaardigheidstheorie (Rawls, 1999a). De betekenis van het *difference principle* is deels afhankelijk van andere delen van zijn theorie; zo kan de importantie van het *difference principle* vis-à-vis de *equality of opportunity* van Rawls of zijn nadruk op mensenrechten alleen worden bepaald als deze delen van

zijn theorie ook worden besproken. Bovendien betekent het *difference principle* op zich niet veel als men zijn assumpties en uitgangspunten achter dit principe niet bekijkt. Hetzelfde kan worden gezegd over andere delen van zijn rechtvaardigheidstheorie (bv. *equal respect* en publieke rede), over de principes die hij formuleert voor zijn *Law of Peoples* (cf. Rawls, 1999b, p. 37) en over delen van andere theorieën. De betekenis van bepaalde delen van een theorie hangt in hoge mate af van de andere delen, en daardoor worden de betekenis en waarde van de theorie indirect door haar delen en de connecties en consistentie tussen die delen bepaald.

Het volledig bereiken van de geprefereerde uitkomst(en) van een theorie is vaak onwaarschijnlijk of onmogelijk. Wat betekent dit voor de belangrijke delen van een theorie? Het is vrijwel onmogelijk om theorieën – of zelfs delen van theorieën – te bedenken die volledig haalbaar zijn. Daarom zijn zowel de geprefereerde uitkomst van een theorie als de delen van die theorie op het gebied van haalbaarheid relatief, een kwestie van de mate waarin zij haalbaar zijn: de delen van een theorie moeten *in een bepaalde mate* haalbaar zijn om de geprefereerde uitkomst *in een bepaalde mate* te bereiken. De grenzen tussen de niveaus van haalbaarheid van de verschillende delen van een theorie kunnen niet duidelijk worden getrokken, maar we kunnen wel tussen verschillende niveaus van haalbaarheid onderscheiden. Sommige delen van een theorie zijn dus vaak belangrijker dan andere delen; ik zal hier later op terugkomen.

Ik geloof dat elk deel van een theorie zijn eigen ‘haalbaarheidsverdeling’ heeft: elk deel heeft een bepaald minimum van haalbaarheid en maximum van haalbaarheid. Het haalbaarheidsminimum staat voor het laagst mogelijke niveau van haalbaarheid van het betreffende theoriedeel. Dit betekent dat het minimum gelijk is aan een situatie van totale onhaalbaarheid van het theoriedeel. Dit is een situatie waarin dit deel volledig onhaalbaar is, bijvoorbeeld omdat het niet zou kunnen worden geïmplementeerd of omdat geen enkele persoon de implicaties van het theoriedeel zou kunnen accepteren. Op dezelfde wijze vertelt het haalbaarheidsmaximum ons wat het hoogst mogelijke niveau van haalbaarheid van een bepaald deel van een theorie is. Het toont ons een situatie waarin het maximale niveau van haalbaarheid is bereikt: een situatie waarin, bijvoorbeeld, iedere betrokkene kan instemmen met de implicaties van het theoriedeel of waarin het theoriedeel geheel zonder negatieve effecten kan worden geïmplementeerd. Ik zal later een praktisch voorbeeld geven om de aard van minima en maxima van haalbaarheid te verduidelijken.

Uiteraard staan minima en maxima van haalbaarheid voor situaties die zeer onwaarschijnlijk zijn, omdat het vrijwel nooit het geval is dat (een deel van) een theorie volledig onhaalbaar of volledig haalbaar is. De haalbaarheidsverdeling van elk deel van een theorie heeft haar eigen ‘schaal’: het verschil in waarde tussen het haalbaarheidsminimum en -maximum verschilt per theoriedeel. Het aantal ‘stappen’ dat genomen moet worden om van het minimum naar het maximum te komen, verschilt dus per deel. Bovendien is de invloed van elke ‘stap’ – elke

beweging omhoog of omlaag, van het minimum naar het maximum of vice versa – afhankelijk van het theoriedeel waarvoor deze stap genomen wordt. Stel bijvoorbeeld dat de haalbaarheid van theoriedeel A bepaald wordt op een schaal van 0 tot 10 (waarbij 0 het minimum en 10 het maximum is) en dat de haalbaarheid van theoriedeel B op een schaal van 0 tot 20 (waarbij 0 het minimum en 20 het maximum is) bepaald wordt. Een stap van 1,0 omhoog of omlaag is voor theoriedeel A invloedrijker dan voor deel B, omdat de haalbaarheidsverdeling kleiner is: als we met stappen van 1,0 van 0 naar 10 gaan, kost dit maar tien stappen, terwijl dit bij een verdeling van 0 tot 20 twintig stappen kost. De grootte van de stap op zich zegt dus niets als men die niet in een bepaalde verdeling plaatst.

Het is belangrijk om te benadrukken dat er een (groot) aantal punten of situaties tussen het haalbaarheidsminimum en het haalbaarheidsmaximum ligt. Deze punten zijn karakteristiek voor het *relatieve* element van haalbaarheid. Het minimum en het maximum geven de grenzen van haalbaarheid weer (volledige onmogelijkheid respectievelijk volledige mogelijkheid) en hebben te maken met de bovengenoemde ‘harde’ beperkingen; de punten tussen het minimum en maximum in hebben te maken met de *graad van haalbaarheid* of de *mate van haalbaarheid* en verwijzen naar ‘zachte’ beperkingen.

Laat ik deze betrekkelijk abstracte woorden met een wat praktischer voorbeeld verduidelijken. In de discoursethiek van Habermas zijn er bepaalde discoursregels die noodzakelijke voorwaarden zijn voor het bereiken van de geprefereerde uitkomst van een discours (namelijk het bereiken van een *reasonable consensus* in een deliberatieve setting) (Habermas, 1984; 1990, pp. 82-89). Discoursregel (2.1) zegt bijvoorbeeld dat “elke spreker [in een discours] alleen mag inbrengen wat hij werkelijk gelooft” (oprechtheid). In dit geval wordt het benaderen van een *reasonable consensus* in hogere mate mogelijk naarmate participanten in het discours oprechter worden, omdat de kwaliteit van het discours op deze manier stijgt. Als we meer mensen laten deelnemen die op een redelijke manier kunnen praten en handelen, en wier levens op een bepaalde manier door de uitkomsten van het discours worden beïnvloed, stijgt de kwaliteit van de deliberatieve setting evenzo. Laten we ook een haalbaarheidsminimum (of punt van volledige onmogelijkheid) en haalbaarheidsmaximum (of punt van volledige mogelijkheid) vaststellen. Voor discoursregel (2.1) is het minimum het punt waarop geen enkele deelnemer aan het discours de discoursregel accepteert of volgt. Dit betekent dat geen enkele participant oprecht is in het uiten van zijn behoeften, gevoelens en zorgen. Het haalbaarheidsmaximum voor regel (2.1) is het punt waarop elke deelnemer zijn behoeften, gevoelens en zorgen geheel oprecht uit, en deze regel accepteert. Een voorbeeld van een punt tussen het minimum en maximum in is een situatie waarin een groot aantal deelnemers *meestal* oprecht is in het uiten van behoeften enz. In deze situatie zijn niet alle participanten oprecht, en zijn de participanten die oprecht zijn niet *altijd* maar *meestal* oprecht.

Haalbaarheidsminima en -maxima en punten daartussen kunnen ook voor minder 'ideale' theorieën worden vastgesteld. *Law of Peoples* van Rawls is een voorbeeld van een theorie die minder 'ideaal' is dan de theorie van discoursethiek van Habermas. Rawls noemt zijn *The Law of Peoples* zelf een voorbeeld van een 'realistische utopie' (Rawls, 1999b, p. 11), die probeert om de grenzen van dat wat als praktisch mogelijk gezien wordt te overstijgen, maar desondanks rekening te houden met bepaalde 'wetten' en tendensen die voorkomen in een samenleving. In zijn boek richt hij zich op een specifieke vraag: hoe zou een redelijk (*reasonable*) rechtvaardige constitutionele democratie eruitzien onder redelijk gunstige historische voorwaarden die mogelijk zouden zijn, rekening houdend met de wetten en tendensen van een samenleving; en hoe staan deze voorwaarden in verhouding met relaties tussen volkeren? Rawls formuleert acht principes die voor 'goed geordende' (*well-ordered*) volkeren gelden (Rawls, 1999b, p. 37). Hij geeft vervolgens weliswaar aan dat deze acht principes niet voldoende zijn en dat er bepaalde kwalificaties gelden voor specifieke situaties, maar desondanks gelooft hij dat deze acht principes de basis van een *Law of Peoples* zijn – een set van regels die zouden moeten gelden voor alle goed geordende volkeren. Dit levert wat hij noemt 'stabiliteit op basis van de juiste redenen' (*stability for the right reasons*) op (Rawls, 1999b, p. 44). De geprefereerde uitkomst is hier dus stabiliteit op basis van de juiste redenen. Deze uitkomst bereikt dient te worden door middel van de creatie van een *Law of Peoples*, die uit acht principes bestaat. Alhoewel volgens Rawls niet slechts deze principes tot stabiliteit op basis van de juiste redenen leiden (*cf.* Rawls, 1999b, p. 37), zal ik bij het huidige en de volgende voorbeelden omwille van de eenvoud aannemen dat slechts de acht principes voorwaarden voor het bereiken van de geprefereerde uitkomst (stabiliteit) zijn.

Eén van deze principes is dat goed geordende volkeren verdragen en beloftes in acht moeten nemen. Naarmate dit principe meer gevolgd wordt, zullen het bestaan en behouden van goede, respectvolle relaties tussen goed geordende volkeren in hogere mate mogelijk worden. Hoe meer het principe gevolgd wordt, des te haalbaarder wordt het bereiken van stabiliteit en een goed functionerende *Law of Peoples*. Het haalbaarheidsminimum voor dit principe is een situatie waarin geen enkel goed geordend volk op welk moment dan ook verdragen en beloftes in acht neemt. Als alle goed geordende volkeren altijd alle verdragen en beloftes respecteren, is het haalbaarheidsmaximum bereikt. Een voorbeeld van een punt tussen het maximum en minimum is dat alle goed geordende volkeren de meeste verdragen en beloftes meestal in acht nemen, maar dat sommige verdragen en beloftes soms worden genegeerd. In dit voorbeeld respecteren weliswaar *alle* volkeren verdragen en beloftes, maar nemen zijn niet *altijd alle* verdragen en beloftes in acht.

Natuurlijk is het moeilijk om oprechtheid of de mate van inachtneming van verdragen te meten en om vast te stellen op welk punt tussen het haalbaarheidsmi-

nimum en -maximum een situatie werkelijk geplaatst kan worden. Ik stel voor om, precies omwille van deze problemen, de (voorlopige) plaats van dit punt op een vergelijkende wijze te bepalen: het gaat er niet zozeer om dat we kunnen bepalen waar een punt precies ligt, maar in plaats daarvan is het belangrijk om te weten of het betreffende punt dichterbij het minimum of maximum ligt dan een ander punt. Op deze manier kunnen conclusies met betrekking tot de haalbaarheid van theoridelen getrokken worden zonder uiterst complexe meetmethoden te hoeven gebruiken.

Het is belangrijk om te vermelden dat de haalbaarheid van de delen van een theorie indirect de haalbaarheid van de geprefereerde uitkomst van die theorie bepalen. Als de haalbaarheid van het ene deel stijgt, doet dit niet noodzakelijkerwijs de haalbaarheid van een ander deel afnemen. Bovendien is het zo dat als één theoriedeel haalbaar is, dit niet per definitie inhoudt dat alle andere theoridelen onhaalbaar zijn.

Impact en haalbaarheid

De 'totale' haalbaarheid van een weg naar een geprefereerde uitkomst moet gezien worden als bevattende twee elementen: één ten opzichte van de (weg naar de) geprefereerde uitkomst, de andere intern, als de haalbaarheidsverdeling van de weg zelf. Het eerste element noem ik *impact*, het tweede *haalbaarheid*. De impact van een theoriedeel toont ons hoe belangrijk dit theoriedeel is voor het bereiken van de geprefereerde uitkomst – het staat voor de invloed van het theoriedeel op de geprefereerde uitkomst. De haalbaarheidsverdeling van een theoriedeel daarentegen vertelt ons hoe moeilijk het is om de haalbaarheid van een theoriedeel zelf te verhogen, en indirect hoe moeilijk het is om de haalbaarheid van de uitkomst zelf te verhogen. (N.B.: de haalbaarheidsverdeling van een theoriedeel is iets anders dan de haalbaarheid van de geprefereerde uitkomst. Enerzijds is er de haalbaarheid van het theoriedeel zelf, die indirect de haalbaarheid van de geprefereerde uitkomst beïnvloedt; en anderzijds is er de haalbaarheid van de geprefereerde uitkomst op zich, in algemene zin).

Laat ik een voorbeeld geven van hoe de noties van impact en haalbaarheid met elkaar samenhangen. Ik zal wederom de discoursregels van Habermas (Habermas, 1990, pp. 82-89) en de principes van Rawls in zijn *The Law of Peoples* (Rawls, 1999b, p. 37) gebruiken om dit te verduidelijken. Discoursregel (1.1) van Habermas stelt dat "geen enkele spreker [in een discours] zichzelf mag tegenspreken". De impact van deze regel is de invloed die de regel heeft op de geprefereerde uitkomst. Dit betekent dat we moeten kijken naar het effect dat deze regel op de uitkomst heeft. Met andere woorden: hoeveel variatie in de geprefereerde uitkomst veroorzaakt deze discoursregel? In dit geval vertelt impact ons iets over de mate

waarin een discoursregel bijdraagt aan het bereiken van de geprefereerde uitkomst van het deliberatief-democratische project van Habermas. We kunnen argumenteren dat deze regel belangrijk is voor het bereiken van de uitkomst, omdat we niet een bepaald niveau van overeenstemming of consensus over de validiteit van morele normen kunnen bereiken als we geen ‘intrinsiek coherente’ argumenten gebruiken (Habermas, 1990, p. 87). Natuurlijk zou Habermas argumenteren dat *alle* discoursregels belangrijk zijn, omdat zij allemaal noodzakelijke voorwaarden voor een (ideaal) deliberatief discours zijn. Een volledige redelijke consensus kan echter niet bereikt worden – dit weet Habermas zelf ook – en daarom zouden we over de regels moeten denken in termen van graden, in een relatieve zin.

Haalbaarheid vertelt ons of het *mogelijk* is om de geprefereerde uitkomst te bereiken; en, als dit het geval is, *in welke mate* dit mogelijk is. In het geval van de discoursethiek van Habermas zal een discoursregel in de praktijk gebruikt kunnen worden als het accepteren van die regel haalbaar is. Voor discoursregel (1.1) zou dit betekenen dat het in ieder geval in bepaalde mate *mogelijk* moet zijn dat participanten in een discours zichzelf niet tegenspreken. Als dit het geval is, wordt het bereiken van de geprefereerde uitkomst (een redelijke consensus) indirect haalbaarder: als de kans dat deelnemers zichzelf niet tegenspreken stijgt, stijgt de kans op het bereiken van een (min of meer) redelijke consensus ook. Het bereiken van een consensus wordt gemakkelijker naarmate mensen zichzelf minder vaak tegenspreken. Hier is ook belangrijk dat de haalbaarheid van sommige discoursregels gemakkelijker kan worden verhoogd dan die van andere discoursregels. Stel bijvoorbeeld dat het gemakkelijker is om de waarschijnlijkheid te vergroten dat discoursdeelnemers dezelfde uitdrukkingen en woorden met overeenkomende betekenissen gebruiken (discoursregel 1.3) dan om de waarschijnlijkheid te vergroten dat deelnemers zichzelf niet tegenspreken (discoursregel 1.1). In dit geval kunnen we zeggen dat het *verbeteringspotentiaal* van de haalbaarheid van regel (1.3) groter is dan voor regel (1.1). Dit wil zeggen dat het ‘uitvoeren’ van regel (1.3) gemakkelijker is dan het uitvoeren van regel (1.1), en dat de haalbaarheid van (1.3) gemakkelijker kan worden verhoogd dan die van (1.1).

Eerder heb ik één van de acht principes van *Law of Peoples* aangehaald: het principe dat goed geordende volkeren verdragen en beloftes in acht dienen te nemen. Zoals ook in het bovenstaande voorbeeld het geval is, staat de impact van dit principe voor de invloed die dit principe op de geprefereerde uitkomst van de theorie van Rawls heeft. Hier vertelt de impact van een principe ons hoezeer de inachtneming van verdragen en beloftes het creëren en behouden van stabiliteit tussen goed geordende volkeren beïnvloedt. De impact van dit specifieke principe is waarschijnlijk erg groot, omdat het creëren van stabiliteit via de formulering van een *Law of Peoples* op zich niet zinvol is als volkeren zich niet aan verdragen of beloftes houden. De *Law of Peoples* kan gezien worden als een wederzijds verdrag tussen goed geordende volkeren; en als volkeren bij de creatie van een *Law of*

Peoples al niet vaak verdragen en beloftes in acht nemen, zullen ze mogelijkwerwijs ook de *Law of Peoples* niet in acht nemen. Als de *Law of Peoples* niet in acht wordt genomen, zal dit – in ieder geval volgens Rawls – een negatief effect op de internationale stabiliteit hebben. Wat als volkeren juist wel (bijna) altijd (bijna) alle verdragen en beloftes in acht nemen? Dan is de impact van dit principe groot, omdat het principe ook hier een noodzakelijke voorwaarde voor het naleven van de andere principes vormt. Als de inachtneming van verdragen en beloftes erg groot is, zal elk afzonderlijk principe van de *Law of Peoples* waarschijnlijk in hoge mate in acht worden genomen, hetgeen het bereiken van de geprefereerde uitkomst sterk beïnvloedt.

Is dit principe echter ook haalbaar? In hoeverre is het mogelijk dat volkeren verdragen en beloftes in acht nemen? Ik geloof dat volkeren in ieder geval *meestal* de *meeste* verdragen en beloftes willen respecteren, omwille van de reciprociteit die onder volkeren geldt (zie ook Rawls, 1999b, pp. 44-51). Als een volk vaak verdragen schendt en zich niet aan beloftes houdt, zal het geen goede reputatie bij andere volkeren kweken. Andere volkeren zullen waarschijnlijk het vertrouwen in handel of andere relaties met het volk verliezen, hetgeen de internationale stabiliteit in gevaar kan brengen en een aanleiding kan zijn voor conflicten. Dit wil echter niet per definitie zeggen dat alle volkeren altijd alle verdragen en beloftes in acht nemen: soms kan een specifiek doel van een volk (bv. economische groei, culturele cohesie of nationale veiligheid) belangrijker zijn voor dat volk dan het respecteren van verdragen of beloftes die het bereiken van dat doel hinderen. Bovendien is het mogelijk dat verdragen iets voorschrijven wat een volk na nadere reflectie niet kan omzetten (denk aan verdragen betreffende de reductie van CO₂-uitstoot die te hoge eisen stellen aan volkeren, bv. omdat zij de middelen daarvoor niet blijken te hebben). Ik denk dat we op basis van deze overwegingen kunnen vaststellen dat dit principe van Rawls weliswaar niet volledig haalbaar is, maar ook niet volledig onhaalbaar. Het principe moet een bepaalde mate van haalbaarheid hebben om het bereiken van de geprefereerde uitkomst mogelijk te maken en die haalbaarheid lijkt het te hebben.

In de bovenstaande voorbeelden kunnen we zien dat de haalbaarheid van theoridelen iets anders is dan de invloed die die delen op de geprefereerde uitkomst hebben. De delen hebben hun eigen haalbaarheid (in termen van ‘harde’ en ‘zachte’ beperkingen), en de mate waarin deze haalbaarheid kan worden verhoogd noem ik hun *verbeteringspotentiaal*. De delen beïnvloeden daarnaast (indirect) de haalbaarheid van de geprefereerde uitkomst (dit is hun *impact* op de uitkomst). Ten slotte is er de haalbaarheid van de geprefereerde uitkomst zelf. Ik onderscheid dus drie elementen van haalbaarheid: 1) de haalbaarheid van theoridelen; 2) de impact van theoridelen op de haalbaarheid van de geprefereerde uitkomst; 3) de haalbaarheid van de geprefereerde uitkomst zelf.

4. Het rangschikken van theoridelen

In het hier gepresenteerde raamwerk voor haalbaarheid kunnen theoridelen worden gerangschikt, omdat variatie kan voorkomen op verschillende niveaus van haalbaarheid en impact voor elk theoriedeel. Het raamwerk kan aldus van prioriteitsoverwegingen aangaande de theoridelen rekenschap geven, omdat het mogelijk is om met het raamwerk verschillende haalbaarheidsverdelingen en impactwaarden te vergelijken.

Het raamwerk biedt ons een manier waarop we kunnen beoordelen of het gemakkelijker of beter is om bepaalde wegen naar een bepaalde uitkomst boven andere te verkiezen. Zo toont het ons niet alleen de beperkingen die bepaalde delen van een theorie hebben voor het bereiken van de geprefereerde uitkomst; het geeft ook aan welke problemen die een theorie(deel) heeft het best of gemakkelijkst kunnen worden opgelost in vergelijking met andere problemen.

We moeten de haalbaarheids- en impactwaarden van theoridelen combineren om de delen op basis van hun importantie in termen van haalbaarheid te rangschikken. De impact van theoridelen en de haalbaarheid van de uitkomst staan met elkaar in verband: als een theoriedeel een grote impact heeft op de geprefereerde uitkomst en ten minste in bepaalde mate haalbaar is, wordt de haalbaarheid van de geprefereerde uitkomst sterker verhoogd dan wanneer een theoriedeel dezelfde mate van haalbaarheid en een kleine impact heeft. Als een theoriedeel in vergelijking met andere theoridelen een hoge haalbaarheid heeft (of het potentiaal heeft om een hoge haalbaarheid te hebben), verhoogt dit indirect de haalbaarheid van (de weg naar) de geprefereerde uitkomst.

Hoe kunnen we delen van een theorie dan rangschikken? Theoridelen die zowel een hoge haalbaarheid als een grote impact hebben, zijn het belangrijkste voor de haalbaarheid van de geprefereerde uitkomst (en daarmee voor de theorie als geheel). In dezelfde lijn zijn theoridelen die haalbaar noch invloedrijk zijn het minst belangrijk voor de geprefereerde uitkomst en de theorie als geheel. Voor de tussenliggende theoridelen geldt, dat de combinatie van/relatie tussen hun haalbaarheidswaarden en hun impactwaarden hun plaats in de rangorde bepalen.

Laat ik een praktisch voorbeeld geven om te verduidelijken hoe rangschikking met behulp van de impactwaarden en haalbaarheid van theoridelen mogelijk is. Als economische factoren bijvoorbeeld een ernstiger probleem voor het bereiken van een uitkomst van een bepaalde theorie impliceren dan culturele factoren, betekent dit niet noodzakelijkerwijs dat het verbeteren van de economische factoren altijd prioriteit moet hebben boven het verbeteren van de culturele factoren. Het is mogelijk dat als er meer geld wordt geïnvesteerd in de economische sector in plaats van in de culturele sector, dit ons niet zo dicht bij het bereiken van de geprefereerde uitkomst brengt als het investeren van dezelfde hoeveelheid geld in de culturele sector. Stel dat een geprefereerde uitkomst van een bepaalde theorie is

dat mannen en vrouwen in elke sector van de samenleving in een land even sterk vertegenwoordigd zijn – in verschillende sectoren van werk, in het huishouden, in de familie enz. Om deze uitkomst te bereiken moet de economische sector van het desbetreffende land grondig aangepast worden, omdat mannen in het land vooral werken en vrouwen vooral actief zijn in het huishouden en de familie. De overheid zou in economische zin bijvoorbeeld vrouwenquota kunnen invoeren of de loonkosten voor vrouwen via subsidies kunnen laten dalen. Ook is er voor het bereiken van de geprefereerde uitkomst een culturele omslag nodig, omdat culturele factoren uiting geven aan en een vertegenwoordiging zijn van de manier waarop men in een samenleving met elkaar omgaat, en wat de normen en waarden van die samenleving zijn. Religie, taal, scholing en feestdagen zijn slechts enkele zaken die een samenleving beïnvloeden en tegelijkertijd tonen hoe die samenleving is ingericht.

Welke weg maakt het bereiken van de geprefereerde uitkomst (gelijke vertegenwoordiging van mannen en vrouwen) haalbaarder: die van economische of die van culturele maatregelen? Stel dat we twee economische maatregelen kunnen nemen, namelijk ten eerste het instellen van vrouwenquota voor de overheid en bedrijven, en ten tweede het subsidiëren van werkgevers die (meer) vrouwen in dienst nemen. Stel verder dat we ook twee culturele maatregelen hebben: ten eerste het voorlichten van kinderen op scholen en immigranten over de rolverdeling tussen mannen en vrouwen in de samenleving, en ten tweede de ontwikkeling en invoering van geslachtsneutrale taal in de samenleving.

Laten we voorts aannemen dat de twee economische maatregelen de overheid tien miljard euro zouden kosten en dat de twee culturele maatregelen de overheid acht miljard euro zouden kosten. Nu we de geprefereerde uitkomst, de concrete maatregelen voor het bereiken van die uitkomst en de kosten voor die maatregelen kennen, moeten we voor het maken van een keuze nog weten hoe sterk de beide sets maatregelen het bereiken van de uitkomst haalbaarder maken. Met andere woorden: welke set maatregelen maakt een gelijke vertegenwoordiging van mannen en vrouwen 'meer mogelijk': de culturele of de economische? Laten we – om uiterst complexe berekeningen te vermijden – aannemen dat verwacht wordt dat de economische maatregelen ons 10% dichterbij het bereiken van de geprefereerde uitkomst brengen dan de culturele maatregelen.

Om het voorbeeld iets realistischer te maken, nemen we ten slotte aan dat de overheid niet beide sets maatregelen kan kiezen. Er is maar geld voor één set maatregelen en die set moet het grootste 'effect' hebben: we moeten maatregelen kiezen die ons zo goedkoop mogelijk zo dicht mogelijk bij de geprefereerde uitkomst brengen. De set maatregelen die in dit voorbeeld het best gekozen kan worden – in ieder geval in termen van haalbaarheid – is de culturele. De culturele maatregelen hebben weliswaar een minder sterk effect dan de economische, maar zijn goedkoper. Het verschil in prijs tussen beide sets maatregelen is groter dan het verschil in effect, hetgeen in dit praktische voorbeeld betekent dat de culturele maatregelen

een betere 'prijs-haalbaarheidsverhouding' hebben dan de economische. Anders gezegd: als de overheid geld in de culturele maatregelen steekt, is dit geld 'meer waard' in termen van het vergroten van de haalbaarheid van de geprefereerde uitkomst dan het geval is voor de economische maatregelen.

Natuurlijk is het bovenstaande voorbeeld simpeler dan de realiteit en praktischer dan de meeste politieke theorieën. De boodschap moet echter duidelijk zijn: het vergroten van de haalbaarheid van een geprefereerde uitkomst (of die van delen van een theorie) kan op meerdere manieren geschieden, en elke manier heeft zijn eigenschappen en idiosyncratische voor- en nadelen. We moeten de invloed van elke manier op het bereiken van de uitkomst met die van alle andere manieren vergelijken om te weten welke manier het best (of meest efficiënt) is. Let wel: dit hoeft niet alleen in termen van geld te zijn. Het bereiken van een geprefereerde uitkomst kan immers ook haalbaarder worden door religieuze, morele en andere ontastbare factoren (vergelijk de voorlichtingsmaatregel in het bovenstaande voorbeeld, die niet zozeer direct geld oplevert, maar wel de mentaliteit van mensen zodanig poogt te veranderen dat men de voordelen en misschien wel noodzaak van een gelijke vertegenwoordiging van mannen en vrouwen inziet).

Als we het rangschikken van theorielen toepassen op de *Law of Peoples*, kunnen we bijvoorbeeld de principes ervan vergelijken. Ik vergelijk hier twee principes: enerzijds het eerder besproken principe dat goed geordende volkeren verdragen en beloftes in acht moeten nemen, anderzijds het principe dat goed geordende volkeren een (initiële) plicht hebben niet in andere volkeren te interveniëren (cf. Rawls, 1999b, p. 37). Eerder heb ik geargumenteed dat de impact van het eerste principe groot is, omdat de inachtneming van verdragen en beloftes in hoge mate noodzakelijk is voor het creëren van de 'juiste' vorm van stabiliteit in internationale betrekkingen. Dit principe is tevens in zekere mate haalbaar, omdat volkeren er omwille van een onderlinge relatie die gekenmerkt wordt door reciprociteit het best aan doen om de meeste verdragen en beloftes in ieder geval meestal in acht te nemen.

De impact van het principe van non-interventie lijkt eveneens groot te zijn, omdat het de internationale politieke stabiliteit zeker ten goede komt als volkeren elkaars interne bezigheden respecteren. Als volkeren zich niet met de interne aanlegenheden van andere volkeren bemoeien, erkennen zij dat andere volkeren een andere cultuur, een ander politiek systeem enz. hebben, en niet per definitie meer 'zoals zij' moeten worden. Als volkeren elkaars interne bezigheden respecteren – uiteraard zolang deze niet in strijd zijn met de *Law of Peoples*, want anders zou interventie gewaarborgd kunnen zijn (Rawls, 1999b, pp. 37-38) – verkleint dit waarschijnlijk de kans op conflicten voortkomend uit verschillen in cultuur, politiek enz. Het resultaat is een grotere internationale stabiliteit.

De haalbaarheid van het principe van non-interventie is wellicht niet zeer hoog. Volledige haalbaarheid van dit principe is in ieder geval uit te sluiten, omdat volkeren zich niet *ongeacht de omstandigheden* altijd afzijdig kunnen houden van

de interne aangelegenheden van andere volkeren. Als er bijvoorbeeld een heftige economische crisis in een bepaald goed geordend volk is, beïnvloedt dit de (economische) situatie van andere volkeren. Soms kan het voor het functioneren van het getroebleerde volk noodzakelijk zijn dat andere volkeren geld en/of middelen sturen, handelsregels aanpassen, belastingregels aanscherpen enz. Deze hulp kan soms direct de interne aangelegenheden van een volk beïnvloeden, bijvoorbeeld als experts uit minder hard getroffen volkeren naar het getroebleerde volk worden gestuurd om bijstand en kennis te verschaffen. Bovendien hebben, zoals reeds aangegeven, vele maatregelen van bepaalde volkeren weliswaar geen direct effect op de interne aangelegenheden van een ander volk, maar kunnen zij wel (sterke) indirecte effecten hebben. Om de haalbaarheid van dit principe preciezer vast te kunnen stellen, is het noodzakelijk om een accurate definitie van 'non-interventie' te geven. Wegens gebrek aan ruimte ontwikkel ik hier geen dergelijke definitie. In plaats daarvan neem ik voor het voorbeeld dat ik hier gebruik aan dat de haalbaarheid van het principe van non-interventie relatief laag is vergeleken met die van het principe van inachtneming van verdragen en beloftes.

Als we de twee principes in termen van haalbaarheid willen rangschikken, zijn zowel de impact als de haalbaarheid van de principes belangrijk. Beide principes lijken een grote impact op (het bereiken van) de geprefereerde uitkomst te hebben. De haalbaarheid van het principe van inachtneming van verdragen en beloftes lijkt hoger te zijn dan die van het principe van non-interventie – in ieder geval als men mijn assumptie in de voorgaande alinea accepteert. Op basis van deze informatie schijnt het eerste principe belangrijker te zijn voor de haalbaarheid van de theorie van Rawls dan het tweede principe: de impact van de beide principes is vergelijkbaar, maar de haalbaarheid van het eerste is hoger dan die van het tweede.

Zoals de hierboven besproken voorbeelden op rudimentaire wijze aangeven, kunnen theoriedelen gerangschikt worden als hun haalbaarheid en hun impact vergeleken worden. Het rangschikken van theoriedelen is waarschijnlijk uitzonderlijk lastig met behulp van precieze cijfers of waarden, maar het vergelijken van theoriedelen is desondanks in bepaalde mate mogelijk. Via het rangschikken van theoriedelen op het gebied van haalbaarheid kan prioriteit worden gegeven aan bepaalde theoriedelen boven andere: als een theoriedeel belangrijker is – in termen van zowel de haalbaarheid als de impact van het deel – voor (het bereiken van) een geprefereerde uitkomst dan een ander theoriedeel, heeft het een hogere prioriteit voor de theorie op zich.

Het hier ontwikkelde raamwerk voorziet ons van een manier waarop we kunnen beoordelen of het gemakkelijker of beter is om bepaalde wegen naar een geprefereerde uitkomst boven andere te prefereren. Zo is het mogelijk om verschillende aspecten van haalbaarheid te prioriteren. Het raamwerk is daarom niet alleen gericht op het vaststellen van de *bepalingen* voor (de weg naar) een geprefereerde

uitkomst van een theorie, maar ook op het *prioriteren* van de manieren waarop deze haalbaarheidsproblemen in een theorie kunnen worden opgelost.

5. Conclusie

Ik heb hier een nieuwe conceptie van haalbaarheid gepresenteerd, deels geïnspireerd door het werk van Gilabert en Lawford-Smith (2012) en Lawford-Smith (2013). Deze auteurs argumenteren dat er twee soorten beperkingen voor haalbaarheid kunnen zijn, namelijk ‘harde’ en ‘zachte’ beperkingen. Harde beperkingen zijn sterk deterministisch en kunnen het bereiken van de geprefereerde uitkomst van een theorie onmogelijk maken. Zachte beperkingen zijn minder deterministisch en maken het bereiken van een geprefereerde uitkomst ‘meer of minder mogelijk’. Haalbaarheid heeft echter, zoals ik heb geargumenteed, meer om het lijf dan slechts de haalbaarheid van de geprefereerde uitkomst van een theorie. Ook de *impact* en *haalbaarheid* van delen van een theorie zijn belangrijke elementen van haalbaarheidsoverwegingen. Impact zegt iets over de invloed die een theoriedeel heeft op de haalbaarheid van een geprefereerde uitkomst; de haalbaarheid van delen van een theorie beïnvloedt zowel de haalbaarheid van andere delen als die van de geprefereerde uitkomst van een theorie.

Haalbaarheid zou moeten worden gezien als een tweeledig concept: aan de ene kant heeft haalbaarheid te maken met wat *problematisch* is, nu en in de toekomst. Aan de andere kant heeft het te maken met wat ik heb genoemd het ‘verbeteringspotentiaal’ van de delen van een theorie, dit is de mate waarin de haalbaarheid van theorie delen vergroot kan worden. Door de focus op theorie delen is evenzo duidelijk geworden, dat theorie delen op basis van hun importantie voor (het bereiken van) de geprefereerde uitkomst gerangschikt kunnen worden. Hiervoor dienen de impact en haalbaarheid van bepaalde delen van een theorie met die van andere delen van dezelfde theorie te worden vergeleken.

Naar mijn mening toont het raamwerk voor haalbaarheid dat hier ontwikkeld is, dat de notie van haalbaarheid breder is dan Gilabert en Lawford-Smith argumenteren. Bovendien gaat dit raamwerk verder dan het vaststellen van problemen voor de haalbaarheid van een theorie, omdat het ons stimuleert om te kijken naar hoe de haalbaarheid van delen van een theorie (en daarmee de haalbaarheid van de geprefereerde uitkomst) kan worden verhoogd (het *verbeteringspotentiaal*). We kunnen zo bijvoorbeeld beter vaststellen dat de haalbaarheid van bepaalde theorie delen gemakkelijker kan worden verhoogd dan die van andere delen. Daarnaast zou met behulp van dit raamwerk het rangschikken van theorie delen gemakkelijker kunnen zijn.

De belangrijkste elementen van het raamwerk voor haalbaarheid dat ik gepresenteerd heb, kunnen samengevat worden in vier vragen die naar mijn mening

bij het toepassen van het raamwerk gesteld moeten worden: 1) Wat is de impact van elk theoriedeel op de geprefereerde uitkomst? 2) Hoe hoog is de haalbaarheid van elk theoriedeel (onderverdeeld in de huidige haalbaarheid van de delen (in termen van 'harde' en 'zachte' beperkingen) en het verbeteringspotentiaal van de haalbaarheid van die delen)? 3) Hoe hoog is de haalbaarheid van de geprefereerde uitkomst zelf? 4) Hoe kunnen we de delen van de betreffende theorie op basis van deze antwoorden rangschikken?

De bovenstaande argumenten en gedachten zijn voornamelijk theoretisch van aard en de implicaties en empirische toepasbaarheid zijn nog niet onderzocht. Het is hier mijn doel geweest om twee belangrijke elementen van haalbaarheid (de impact en de haalbaarheid van theorie delen) te conceptualiseren. Precies omdat, naar mijn mening, haalbaarheidsoverwegingen beginnen met het conceptualiseren van haalbaarheid, is mijn bijdrage vooral theoretisch.

Het zou interessant zijn om het hier ontwikkelde raamwerk toe te passen op verschillende soorten theorieën, om vast te stellen of het niet alleen op theoretisch of conceptueel vlak waardevol is, maar ook op empirisch vlak. Zo kunnen de haalbaarheid en validiteit van het raamwerk zelf onderzocht en vastgesteld worden. Bovendien zou dit een manier zijn waarop de haalbaarheid van meerdere politieke theorieën onderzocht kan worden. Ik heb hier geprobeerd om aan te geven dat het vaststellen van de haalbaarheid van politieke theorieën zowel belangrijk als (tot op bepaalde hoogte) mogelijk is. Het is voor politieke theorieën – en niet-ideale theorieën in het bijzonder – waardevol om in verbinding te staan met de praktijk en de grenzen van het praktisch mogelijke niet al te ver op te rekken. Het hier gepresenteerde raamwerk zou een bruikbaar hulpmiddel voor het bewerkstelligen van deze verbinding kunnen zijn.

Noten

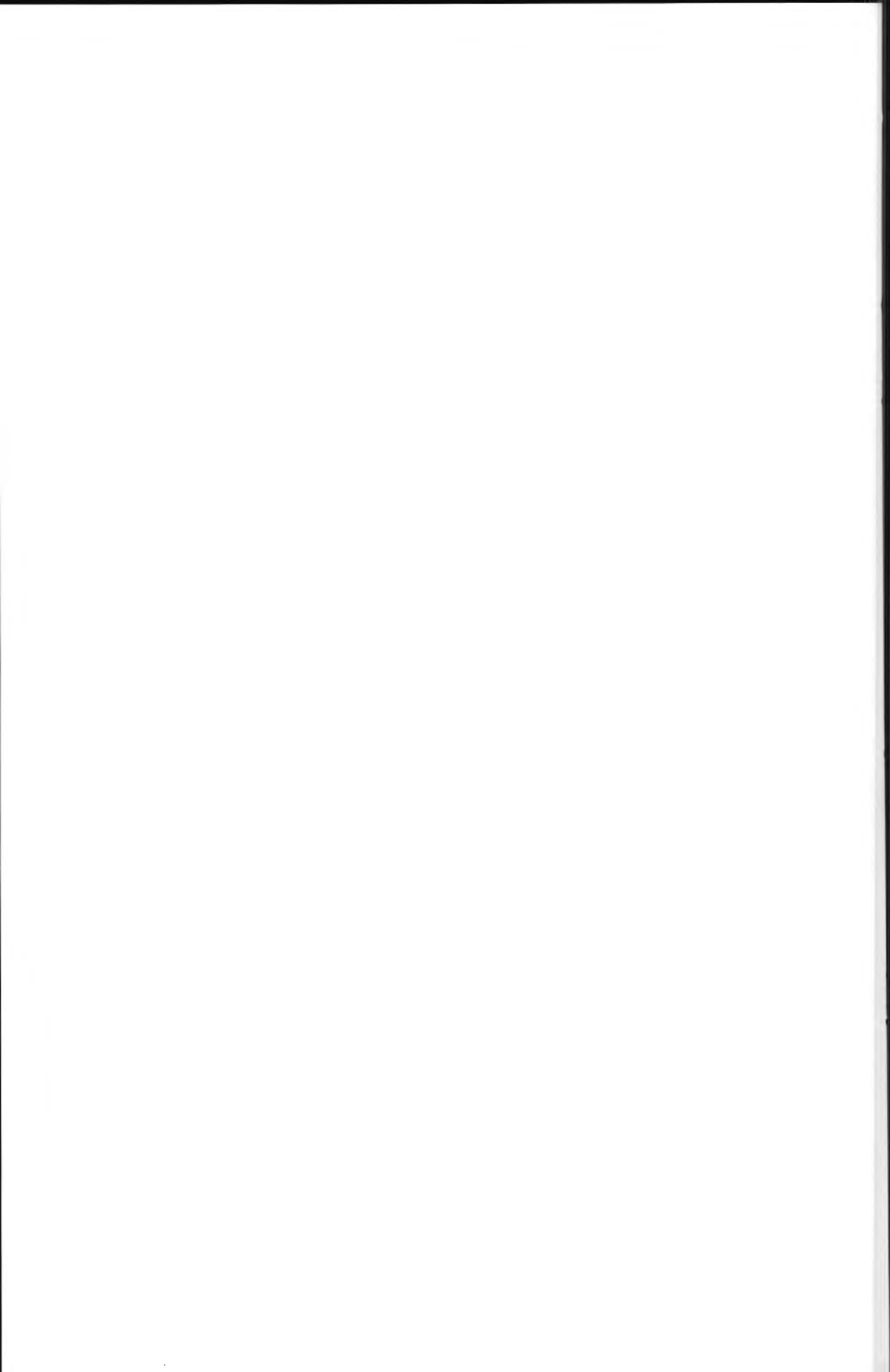
1. Dit artikel komt voort uit een masterscriptie die de auteur aan de Radboud Universiteit heeft geschreven en waarmee hij is genomineerd voor de Daniël Heinsius scriptieprijs 2015. Hij wil dr. Marco Verschoor, dr. Bart van Leeuwen, dr. Annelien de Dijn, prof. dr. Joop van Holsteyn, de redactie en drie anonieme recensenten van dit tijdschrift voor hun waardevolle commentaar bedanken.

2. Ik vooronderstel hier dat mensen *proberen* om de geprefereerde uitkomst van een theorie te bereiken. Deze vooronderstelling staat los van motivationele factoren, omdat deze te maken hebben met in hoeverre een actor de geprefereerde uitkomst *wenst* te bereiken – in zoverre de uitkomst werkelijk door de actor geprefereerd wordt. Het pro-

beren om een uitkomst te bereiken kan niet als haalbaar of onhaalbaar worden gezien, omdat mensen altijd kunnen proberen om iets te doen.

Bibliografie

- Bohman, J. (1998). Survey Article: The Coming of Age of Deliberative Democracy. *The Journal of Political Philosophy*, 6(4), 400-425.
- Cohen, G.A. (2003). Facts and Principles. *Philosophy and Public Affairs*, 31(3), 211-245.
- Dryzek, J.S. (2007). Theory, Evidence, and the Tasks of Deliberation. In S. Rosenberg (Ed.), *Deliberation, Participation and Democracy: Can the People Govern?* (pp. 237-250). Basingstoke UK: Palgrave Macmillan.
- Gilbert, P. & Lawford-Smith, H. (2012). Political Feasibility: A Conceptual Exploration. *Political Studies*, 60(4), 809-825.
- Habermas, J. (1984). *The Theory of Communicative Action, Volume One: Reason and the Rationalization of Society* (vertaling T. McCarthy). Boston: Beacon.
- Habermas, J. (1990). *Moral Consciousness and Communicative Action* (vertaling C. Lenhardt & S. W. Nicholsen). Cambridge: Polity Press.
- Jensen, M. (2009). The Limits of Practical Possibility. *The Journal of Political Philosophy*, 17(2), 168-184.
- Lawford-Smith, H. (2013). Understanding Political Feasibility. *The Journal of Political Philosophy*, 21(3), 243-259.
- Mutz, D. C. (2008). Is Deliberative Democracy a Falsifiable Theory? *Annual Review of Political Science*, 11(1), 521-538.
- Rawls, J. (1999a). *A Theory of Justice* (Revised Edition). Cambridge MA: The Belknap Press.
- Rawls, J. (1999b). *The Law of Peoples*. Cambridge MA en London: Harvard University Press.
- Rawls, J. (2001). *Justice as Fairness: A Restatement*. Cambridge MA en London: The Belknap Press.
- Rousseau, J.-J. (2003). *On the Social Contract* (vertaling G. D. H. Cole). Mineola NY: Dover.
- Thompson, D.F. (2008). Deliberative Democratic Theory and Empirical Political Science. *Annual Review of Political Science*, 11(1), 497-520.
- Valentini, L. (2012). Ideal vs. Non-ideal Theory: A Conceptual Map. *Philosophy Compass*, 7(9), 654-664.

Naar een voorwaardelijk model van ongelijkheid in vertegenwoordiging

Een onderzoek naar het moderatie-effect van beleidsdomeinen op ongelijkheid in beleidscongruentie

Christophe Lesschaeve

ABSTRACT: Towards a Contingent Model of Inequality in Policy Congruence: A Study into the Effects of Policy Domains on Inequality in Policy Congruence

This article studies the extent to which differences or inequality in policy congruence between higher and lower educated voters are moderated by policy domains. Instead of measuring inequality across all areas of policy, this study takes a policy domain-specific approach. The analyses are based on a dataset containing voters and party positions on 50 policy statements, gathered in the run-up to the 2009 regional election in Belgium largest region, Flanders. We find, overall, only small and unsubstantial, though significant, differences, in policy congruence between higher and lower educated voters, in favor of the former. However, we find a much larger representational bias towards higher educated when we look at transportation, culture and media, immigration, tax- and budgetary policy, and economic policy. At the same time, differences in policy congruence are lower as regards spatial planning. Studying inequality in policy congruence across policy domains thus hides more complex patterns of representational bias.

KEYWORDS: Policy congruence, inequality, education, policy domains

---

1. Inleiding

De politieke vertegenwoordiging van beleidsposities is een cruciaal aspect van een representatieve democratie. Pitkin (1967) noemde dit 'substantiële representatie' en deze wordt vaak gezien als een indicator van de gezondheid van een democratisch bestel (Diamond & Morlino, 2005). Het is geen verrassing dat de over-

eenkomst tussen de standpunten van kiezers en die van hun vertegenwoordigers veel aandacht heeft gekregen in de literatuur, in het bijzonder onder de noemer 'beleidscongruentie' (Walgrave & Lefevere, 2013).

Een belangrijk normatief ideaal in deze literatuur is de gelijke vertegenwoordiging van beleidsvoorkeuren (Lefkofridi, Giger & Kissau, 2012). Of politieke vertegenwoordiging voldoet aan dit ideaal, is echter een punt van discussie. Aan de ene kant wordt beweerd dat de beleidsvoorkeuren van bevoorrechte sociale groepen (zoals hoogopgeleiden of hogere inkomens) niet beter vertegenwoordigd zijn in het parlement (o.a. Erikson, Mackuen & Stimson, 2002; Stimson, Mackuen & Erikson, 1995; Ura & Ellis, 2008; Wlezien & Soroka, 2011). Anderzijds zijn er steeds meer studies die aangeven of aantonen dat er wel degelijk bevoordeling is van de beleidsstandpunten van geprivilegieerde sociale groepen (o.a. APSA Task Force, 2004; Flavin, 2012; Gilens, 2005; Winters & Page, 2009).

Dit artikel stelt dat de waarheid zich, zoals vaker, bevindt tussen deze twee uiterste posities: op veel beleidsdomeinen is er slechts een beperkte ongelijkheid in beleidsrepresentatie tussen sociale groepen, terwijl er op andere domeinen grotere verschillen in beleidscongruentie aanwezig zijn. De modererende effecten van beleidsdomeinen worden onderzocht door ongelijkheid in beleidscongruentie tussen hoog- en laagopgeleiden te bestuderen in ieder beleidsdomein apart. Deze beleidsdomeinspecifieke benadering geeft een gedetailleerder beeld van ongelijkheid in beleidsvertegenwoordiging. Metingen van ongelijkheid in beleidscongruentie via geaggregeerde maatstaven zoals de 'beleidsstemming' ('policy mood') (Erikson *et al.*, 2002) of de links-rechtsschaal zijn te algemeen en niet in staat ongelijkheid in beleidscongruentie te detecteren op specifieke beleidskwesities. Een dergelijke geaggregeerde benadering houdt daarom het risico in tot te optimistische conclusies te komen wat betreft een ongelijke vertegenwoordiging van sociale groepen. Over alle beleidsdomeinen heen kunnen er misschien kleine verschillen bestaan, maar deze kunnen grotere verschillen op enkele (belangrijke) specifieke beleidsdomeinen verhullen.

De literatuur over verschillen in beleidscongruentie tussen sociale groepen is pas recent begonnen met het incorporeren van het onderscheid tussen beleidsdomeinen. Het aantal beleidsdomeinen dat werd onderscheiden blijft echter beperkt. Deze studie wil daarom verder bouwen op de bestaande literatuur door (zo goed als) alle beleidsdomeinen mee in rekening te brengen, om zo een vollediger beeld te kunnen schetsen van hoe beleidsdomeinen ongelijkheid in beleidscongruentie al dan niet modereren.

Hiertoe gebruiken we een geïntegreerde dataset met de standpunten van kiezers en partijen op 50 concrete beleidsstandpunten, verzameld in de aanloop naar de regionale verkiezingen van juni 2009 in Vlaanderen. De resultaten geven aan dat, over alle beleidsdomeinen heen, beleidsvoorkeuren van hoogopgeleide kiezers beter worden vertegenwoordigd in het Vlaamse Parlement, maar dat het verschil klein en niet erg substantieel is. We vinden echter grotere verschillen in beleids-

congruentie op de volgende beleidsdomeinen: mobiliteit, cultuur, immigratie, algemeen economisch beleid en het belastings- en begrotingsbeleid. Daarnaast is de kloof in beleidscongruentie kleiner in het domein ruimtelijke ordening. Met het geheel aan bevindingen wordt aangetoond dat een geaggregeerde benadering complexere patronen van ongelijkheid in beleidscongruentie verhult.

2. Ongelijkheid in beleidscongruentie

De gelijke vertegenwoordiging van beleidspreferenties van burgers wordt beschouwd als een van de pilaren van een functionerende representatieve democratie (o.a. Dahl, 1989). Er is echter een groeiende literatuur die suggereert dat de werkelijkheid vaak sterk afwijkt van dit ideaal. In de Verenigde Staten bijvoorbeeld heeft onderzoek van Bartels (2008), Gilens (2005), Jacobs en Page (2005) en anderen aangetoond dat de beleidsvoorkeuren van hogere inkomens een sterkere rol spelen, wellicht als gevolg van het belang van geld in verkiezingen (Winters & Page, 2009). Dit is in Europa niet of althans veel minder van belang en het onderzoek richt zich daarom meer op het opleidingsniveau van kiezers (Bovens & Wille, 2010, 2011; Lesschaeve & Meulewaeter, 2015).

Men vindt echter ook in Europa dat hoogopgeleiden beter vertegenwoordigd worden dan laagopgeleiden. Er worden in dit verband drie redenen gegeven voor de oververtegenwoordiging van de beleidspreferenties van hoogopgeleiden bij beleidsmakers. Ten eerste is er de sociale vertekening in politieke participatie (Leighley & Nagler, 1992; Steinbrecher & Seeber, 2011). Hillygus (2005) stelt dat de vaardigheden en kennis die een individu krijgt via een formele opleiding, politieke participatie makelijker maken. Om te gaan stemmen hebben mensen basiskennis nodig van hoe politieke instellingen werken en moeten ze het verband tussen politieke actie en het behoud van het politieke systeem begrijpen. Deze vaardigheden en kennis zorgen ervoor dat stemmen minder kosten voor kiezers met zich brengt. Het helpt mensen het politieke gebeuren te begrijpen en prent hen een soort burgerplicht in. Lewis-Beck en collega's (2008) beweren dat een formele opleiding samengaat met "een grotere interesse in politiek, een sterkere belangstelling voor verkiezingen, een toenemend zelfvertrouwen in de capaciteiten als burger en een sterkere en diepere toewijding aan de norm van een goede burger" (p. 102, vertaling door auteur). Dit maakt dat hoogopgeleiden vaker dan laagopgeleiden gaan stemmen. En gegeven dat partijen verkiezingen willen winnen, is het in hun belang de preferenties te vertegenwoordigen van diegenen die gaan stemmen. Als dat vooral hoogopgeleiden zijn, dan is het voor partijen een rationale strategie om de preferenties van hoogopgeleiden te vertegenwoordigen.

Sommige landen, zoals België, zijn erin geslaagd de sociale vertekening in de verkiezingsopkomst te neutraliseren door middel van de opkomstplicht. Onder-

zoek heeft immers aangetoond dat de kans om te gaan stemmen tijdens verkiezingen in België niet groter is bij hoogopgeleiden dan bij laagopgeleiden (Hooghe & Pelleriaux, 1998; Winter & Ackaert, 1998). Hoewel de opkomstplicht bijdraagt tot een gelijke vertegenwoordiging van beleidspreferenties van kiezers, neutraliseert ze slechts de sociale vertekening in één bepaald type van politieke participatie (Lijphart, 1997). Studies hebben bewezen dat in andere vormen van participatie, zoals werken voor of lid zijn van een politieke partij of actiegroep of het contacteren van een politieke partij, hoogopgeleiden disproportioneel vertegenwoordigd zijn (Marien, Hooghe & Quintelier, 2010). De sociale, of meer specifiek de opleidingsvertekening in deze types van politieke participatie kan gevolgen hebben voor ongelijkheid in beleidscongruentie. Met het uitbrengen van een stem geeft een kiezer immers relatief weinig informatie aan politici of partijen over zijn of haar beleidsvoorkeuren. Het contacteren van een politieke partij of zelfs het tekenen van een petitie laat meer toe om beleidsvoorkeuren te communiceren. Het is daarom mogelijk en zelfs waarschijnlijk dat deze vormen van participatie effectiever zijn in het beïnvloeden van de beleidsstandpunten van politieke partijen. In de mate dat deze participatietypes onderhevig zijn aan een sociale vertekening, kunnen we een betere vertegenwoordiging van de voorkeuren van hoogopgeleiden verwachten.

Ten tweede zijn politici zelf disproportioneel hoogopgeleid. In hun boek *Diplomademocratie* tonen Mark Bovens en Anchrith Wille aan dat bijna 90% van de leden van de Nederlandse Tweede Kamer hoogopgeleid is. Dit fenomeen komt niet alleen in Nederland voor; ook in België is de overgrote meerderheid (ongeveer 70%) van de leden van het federaal parlement hoogopgeleid. Het causaal mechanisme is hier niet zozeer invloed, zoals dat het geval zou zijn bij de vertekening in politieke participatie, maar aanwezigheid. In de mate waarin hoogopgeleide politici de beleidspreferenties van hoogopgeleiden met zich brengen naar het parlement, zal dat parlement bevoordeeld zijn ten aanzien van die preferenties. Dat dit effectief het geval kan zijn, werd eveneens door Bovens en Wille aangetoond wanneer ze op sommige beleidsvlakken, zoals immigratie, forse verschillen in beleidsvoorkeuren aantreffen tussen hoog- en laagopgeleiden. Omwille van de ongelijkheid in politieke participatie tussen hoog- en laagopgeleiden en de disproportionele aanwezigheid van hoogopgeleiden in het parlement, verwachten we dan ook dat de beleidspreferenties van hoogopgeleiden beter vertegenwoordigd worden in het parlement dan die van laagopgeleiden:

Hypothese 1: De beleidspreferenties van hoogopgeleiden worden beter vertegenwoordigd in het parlement dan de beleidspreferenties van laagopgeleiden.

De overeenstemming tussen de beleidsstandpunten van kiezers en hun vertegenwoordigers wordt vaak bestudeerd aan de hand van geaggregeerde maatstaven. Een goed voorbeeld hiervan is de 'beleidsstemming' of *policy mood* van Stimson en col-

lega's (1995). Ze omschrijven het als "de belangrijkste onderliggende dimensie van voorkeuren over beleidsalternatieven in survey onderzoek. Het moet geïnterpreteerd worden als links versus rechts, en meer specifiek, als de voorkeur voor een grotere, actievere federale overheid tegenover een kleinere, passievere overheid in alle binnenlandse beleidsdomeinen" (p. 548, vertaling door auteur). Een ander vaak gebruikt instrument om de correspondentie tussen voorkeuren van kiezers en hun vertegenwoordigers te meten, is de links-rechtsschaal (o.a. Belchior, 2013; Freire & Belchior, 2013; Giger, Rosset & Bernauer, 2012). Het gebruik van dergelijke geaggregeerde maatstaven, bovenal gebaseerd op het links-rechtscontinuüm, is geïnspireerd door het Hottelling-Downsmodel (Downs, 1957). Dit model beweert dat alle beleidsalternatieven kunnen worden geplaatst op één enkele dimensie die de politieke competitie structureert. Hieruit werd afgeleid dat een algemene links-rechtsschaal de beleidsvoorkeuren van zowel kiezers als politieke partijen samenvat (Dalton, Farrell & McAllister, 2011).

Sommige onderzoekers waarschuwen voor een mogelijke blinde vlek in onderzoek naar beleidscongruentie (o.a. Thomassen, 2012). Studies naar de structuur van beleidspreferenties hebben namelijk aangetoond dat partijen inderdaad deze preferenties organiseren rond één enkele dimensie, maar dat kiezers meerdere dimensies hanteren (Van Der Brug & Van Spanje, 2009). Bij kiezers lijkt de links-rechtsdimensie enkel te gaan over preferenties inzake het socio-economisch beleid. Indien men een sterke congruentie vindt tussen kiezers en politici op de links-rechtsschaal, dan betekent dit enkel dat er overeenstemming bestaat tussen kiezers en partijen inzake het socio-economisch beleid. Een mogelijke kloof tussen wat kiezers en partijen denken over socio-culturele kwesties wordt volgens deze redenering niet gedetecteerd door de links-rechtsschaal. Het interpreteren van hoge links-rechtscongruentie als bewijs voor een hoge mate van overeenstemming op *zowel* de socio-economische als de socio-culturele dimensie kan daarom leiden tot een blinde vlek in congruentieonderzoek.

In de literatuur is er minder aandacht geweest voor de mate waarin het verschil tussen de socio-economische en de socio-culturele dimensie gerelateerd is aan ongelijkheid in beleidscongruentie. Is ongelijkheid in beleidscongruentie groter op de ene dimensie dan op de andere? Is het mogelijk dat ook hier een blinde vlek bestaat? Onderzoek dat zich baseert op geaggregeerde maatstaven vindt immers weinig bewijs voor een oververtegenwoordiging van de beleidspreferenties van hoogopgeleiden (Wlezien & Soroka, 2011). Gilens (2012) is een van de weinige onderzoekers die er aandacht aan heeft geschonken. Voor de Verenigde Staten ontdekte hij dat op economische thema's en thema's die gaan over belastingen, de kloof in opinievertegenwoordiging tussen lage en hoge inkomens groter is dan op andere thema's (zie voor Nederlands onderzoek naar het onderscheid tussen beleidsterreinen, maar niet tussen inkomensgroepen o.a. Den Ridder, 2014). Net als anderen (bv. Winters & Page, 2009) wijt Gilens dit aan het feit dat deze beleidsdomeinen raken aan de fundamentele materiële belangen van welgestelden en van het bedrijfsleven. Inzake sociaal welzijn blijkt de kloof tussen arme en rijkere

kiezers in de VS net minder groot te zijn. Volgens Gilens hebben lagere inkomens op dit domein bondgenoten bij invloedrijke drukkingsgroepen. Gilens (2012) onderzocht echter slechts vier beleidsdomeinen: religieuze kwesties, economische kwesties, buitenlands beleid en sociaal welzijn. Daarnaast is het onzeker in welke mate deze conclusies gegeneraliseerd kunnen worden naar andere landen. Een dergelijk onderzoek wijst er wel op dat een beleidsdomeinspecifieke benadering bij congruentieonderzoek nodig is. Het doel van deze studie is daarom het geven van een breed overzicht van hoe beleidsdomeinen ongelijkheid in vertegenwoordiging modereren in een Europese context. Op basis van de bestaande literatuur is het mogelijk om reeds twee hypothesen te formuleren over hoe ongelijkheid in beleidscongruentie anders is wanneer het gaat over het economisch beleid en over het belastings- en begrotingsbeleid. In de mate dat het onderwijsniveau gerelateerd is aan inkomen, kunnen we stellen dat het algemeen economisch beleid en het belastings- en begrotingsbeleid raken aan de fundamentele materiële belangen van hoogopgeleiden. Wanneer er sprake is van verschillen in beleidscongruentie tussen hoog- en laagopgeleiden, verwachten we dat deze verschillen groter zijn op deze twee beleidsdomeinen:

Hypothese 2: Het verschil in beleidscongruentie tussen laag- en hoogopgeleiden is groter bij beleidsposities over het economisch beleid.

Hypothese 3: Het verschil in beleidscongruentie tussen laag- en hoogopgeleiden is groter bij beleidsposities over het belastings- en begrotingsbeleid.

3. Data en methode

Om de bovenstaande hypothesen te testen, gebruiken we twee datasets. De eerste is het resultaat van een online kiezersbevraging bij 1000 Vlaamse kiezers, gehouden in april 2009 in de aanloop naar de regionale verkiezingen in Vlaanderen. Hierin werd aan respondenten gevraagd te reageren op 50 concrete beleidsstellingen. Kiezers konden het ofwel 'eens' of 'oneens' zijn met een beleidsstelling. De beleidsstellingen werden in samenwerking met journalisten van de Vlaamse openbare omroep en van de kwaliteitskrant *De Standaard* geformuleerd en gekozen. Hiermee werd een lijst van stellingen samengesteld die representatief was voor alle kwesties die een belangrijke rol zouden spelen tijdens de Vlaamse campagne van 2009 (Nuytemans, Walgrave & Deschouwer, 2010). Hoewel we hier nooit helemaal zeker van kunnen zijn, verhogen de hoeveelheid beleidstellingen (50) en het feit dat alle belangrijke beleidsdomeinen werden opgenomen (hieronder besproken) de kans dat deze 50 stellingen representatief zijn voor de verkiezingen van juni 2009.

Hoewel regionale verkiezingen vaak als minder belangrijk dan nationale verkiezingen worden gezien, hebben de vijf staatshervormingen in België vóór 2009 steeds meer bevoegdheden gegeven aan de regio's. Daarnaast kent België een gescheiden partijlandschap, doordat de grenzen van de kiesdistricten de taalgrens volgen. Vlaamse en Franstalige partijen strijden daarom zelden om dezelfde zetels. Om die reden is het partijlandschap in Vlaanderen op regionaal niveau hetzelfde als op het nationale niveau. Het resultaat is dat in België zowel de regionale als de nationale verkiezingen beschouwd kunnen worden als verkiezingen van de 'eerste orde' (Deschouwer, 2012). We verwachten daarom dezelfde resultaten te vinden, mochten we een landelijke verkiezing in België onderzoeken.

Hoewel de responsgraad van de kiezersbevraging slechts 22% bedroeg, weerspiegelt de uiteindelijke steekproef de Vlaamse kiesgerechtigde bevolking inzake onderwijsniveau, geslacht en leeftijd door het gebruik van een quota steekproeftrekking. Het gebruik van een online survey is minder ideaal dan een probabilistische of toevalsteekproef, hoewel Vlaanderen een hoge graad van internetverspreiding kent (Moreas, 2007). Het belangrijkste probleem dat geassocieerd wordt met een online kiezersbevraging is de oververtegenwoordiging van hoogopgeleiden (Strabac & Aalberg, 2011), wat gerelateerd is aan beleidscongruentie. De oververtegenwoordiging van hoogopgeleiden in de steekproef is in de context van dit onderzoek veel minder schadelijk voor de validiteit van de resultaten. Indien we willen weten hoe goed de standpunten van de gemiddelde kiezer worden vertegenwoordigd in België, kan een oververtegenwoordiging van hoogopgeleiden leiden tot overschatting van die beleidscongruentie. De nadruk ligt hier echter op de relatieve verschillen tussen hoog- en laagopgeleiden. Hoewel een online bevraging geen ideaal instrument is om ongelijkheid in beleidscongruentie te onderzoeken, is het wel een adequaat instrument om dit te doen.

De tweede dataset is het resultaat van een partijbevraging. De 50 beleidsstellingen die aan kiezers werden gepresenteerd, werden ook voorgelegd aan alle partijen die een kandidatenlijst indienden in alle kiesdistricten. Zoals bij de kiezersbevraging konden partijen het enkel 'eens' of 'oneens' zijn met een stelling. De posities van de partijen werden eveneens verzameld in het kader van de ontwikkeling van de online stemadviesapplicatie 'Doe de Stemtest'. Dergelijke applicaties laten gebruikers toe hun eigen beleidsvoorkeuren te vergelijken met die van politieke partijen. Kan er hierdoor sprake zijn van manipulatie in de antwoorden van de partijen? Die mogelijkheid bestaat. Partijen kunnen andere antwoorden geven in de hoop meer stemadviezen in de applicatie te krijgen. Een voorbeeld hiervan was een Finse kandidaten-VAA waarin kandidaten zich systematisch in het centrum van de antwoordschaal plaatsten om zo de afstand tussen hen en kiezers te minimaliseren. Tijdens de dataverzameling werd echter op twee manier getracht de mogelijkheden tot manipulatie te reduceren. Ten eerste spelen de antwoordmogelijkheden een rol. Een neutrale positie laat partijen toe zich op gevoelige en lastige stellingen

neutraal te positioneren, zoals in het Finse voorbeeld (Gemenis, 2013). Dergelijke manipulaties zijn hier niet mogelijk, omdat men het enkel 'eens' of 'oneens' kon zijn. Partijen konden zich op geen enkele manier neutraler opstellen bij gevoelige thema's. Daarenboven hebben partijen veel minder ruimte om hun antwoorden te manipuleren wanneer de standpunten uitvoerig besproken worden in de media. Op die manier werden de Finse kandidaten gedwongen eerlijker te antwoorden. 'Doe de Stemtest 2009' werd mede ontwikkeld door de Vlaamse openbare omroep, en partijen werden in een televisieshow uitgenodigd hun antwoorden toe te lichten. Aangezien onwaarheden hier vermoedelijk aan het licht waren gekomen – wat niet het geval was – kan dit beschouwd worden als een validiteitscontrole van partijstandpunten. Door de beperkte antwoordmogelijkheden zonder neutrale positie en de uitvoerige bespreking van de partijstandpunten in de media, hebben we vertrouwen in de geldigheid ervan en beschouwen we ze als de standpunten die partijen ook buiten een verkiezingscontext zouden verdedigen.

Onze afhankelijke variabele betreft de overeenstemming van de standpunten van kiezers en die van vertegenwoordigers. Golder en Stramski omschrijven drie conceptualisering van beleidscongruentie. Eerst is er de 'one-to-one'-benadering, die de afstandsgrootte tussen een individuele kiezer en een individuele vertegenwoordiger of politieke partij onderzoekt. Daarnaast is er de 'many-to-one'-conceptualisering. Deze kijkt naar de afstand tussen een groep kiezers en een individuele vertegenwoordiger of partij. Ten derde is er de 'many-to-many'-benadering, die de standpunten van een groep kiezers vergelijkt met de standpunten van een groep vertegenwoordigers of politieke partijen. De eerste twee conceptualisering worden vooral gebruikt in studies die zich richten op de overeenstemming van de standpunten van partijen en hun kiezers ('dyadische congruentie') (Belchior, 2012; Giger *et al.*, 2012; Walgrave & Lefevere, 2013). De derde conceptualisering wordt gebruikt om de congruentie tussen kiezers en het parlement in haar geheel te onderzoeken (Andeweg, 2011). Aangezien ongelijkheid in vertegenwoordiging tussen laag- en hoogopgeleide kiezers wordt beschouwd als de eigenschap van een instituut of een parlement (Giger *et al.*, 2012; Jacobs & Page, 2005; Lefkofridi *et al.*, 2012), lijkt de 'many-to-many' toepasselijk. Golder en Stramski lieten echter één conceptualisering van beleidscongruentie onbesproken: de 'one-to-many'-benadering. Deze bestudeert de afstand tussen de beleidsposities van een individuele kiezer en die van een parlement. De 'one-to-many'-benadering heeft als voordeel dat complexere analyses mogelijk zijn, waarbij meerdere sociodemografische achtergrondvariabelen in rekening gebracht kunnen worden. Desondanks wordt de benadering slechts zelden toegepast. Daarom heeft bij ons weten nog geen ander onderzoek beleidscongruentie bestudeerd tussen kiezers en het hele parlement, ook wel *individuele beleidscongruentie* genoemd.

Om individuele beleidscongruentie te berekenen, baseren we ons op Ruedin (2012). In zijn benadering wordt eerst de populariteit van een beleidspositie van

iedere kiezer in de populatie kiezers berekend (P_k). Indien een kiezer het eens is met een beleidsstelling en slechts 5% van de kiezers deelt dit standpunt, dan bedraagt de populariteit van dat standpunt 5%.¹ Vervolgens wordt de populariteit van het standpunt in het parlement berekend (P_I). Deze populariteit wordt berekend op basis van de partijposities en het aantal zetels die de partijen bezitten in het Vlaams Parlement² na de verkiezingen van 7 juni 2009. Bijvoorbeeld: als twee partijen met respectievelijk 10 en 25 zetels op een totaal van 100 het eens zijn met een beleidsstelling, dan geniet het 'pro' of 'eens'-standpunt een populariteit van $(10 + 25)/100 = 35\%$ in het parlement.

Een positie van een partij wordt beschouwd als de positie van alle volksvertegenwoordigers die tot de partij behoren. Deze assumptie is gebaseerd op eerder onderzoek dat aantoonde dat er een zeer hoge (bijna perfecte) graad van partijcohesie is bij Vlaamse partijen (Depauw, 2003a en 2003b; De Winter & Dumont, 2000). Wanneer parlamentsleden stemmen in het parlement, doen ze dit volgens het standpunt van de partijleiding. Door rekening te houden met het aantal zetels dat een partij heeft in het parlement, vermijden we overschattingen van beleidscongruentie met politieke partijen. Een kiezer kan het immers volkomen eens zijn met partijen die nauwelijks volksvertegenwoordigers hebben in het Vlaams Parlement. Op die manier nemen we het gewicht van een beleidsstandpunt in het parlement in acht wanneer wetten (in het geval van het Vlaams Parlement: decreten) worden gestemd.

Ten slotte trekken we de populariteit van een standpunt bij kiezers af van de populariteit van dat standpunt in het parlement. Op die manier houdt onze maatstaf rekening met zowel de opiniedistributie in het parlement als de opiniedistributie in de bevolking.³ De uitkomst is de afhankelijke variabele, *individuele beleidscongruentie*, in onze analyses. Ze kan geïnterpreteerd worden als de percentuele onder- of oververtegenwoordiging van een kiezer op een bepaalde beleidsstelling. Deze variabele heeft de waarde 0 wanneer een standpunt even populair is bij kiezers als in het parlement ($P_k = P_I$). Dit kunnen we beschouwen als een 'adequaat' congruentieniveau. Wanneer individuele beleidscongruentie hiervan afwijkt, wijst dit op een vertekening in preferentievertegenwoordiging. Wanneer individuele beleidscongruentie kleiner is dan 0, wil dit zeggen dat een standpunt populairder is bij de bevolking dan in het parlement en dat het wordt ondervertegenwoordigd. Omgekeerd: wanneer beleidscongruentie groter is dan 0, is een standpunt meer aanwezig in het parlement dan bij de bevolking en wordt het oververtegenwoordigd.

Onze eerste onafhankelijke variabele is onderwijsniveau. Deze variabele heeft drie categorieën: laagopgeleid (geen diploma middelbaar onderwijs), middenopgeleid (heeft een diploma middelbaar onderwijs) en hoogopgeleid (diploma hoger onderwijs). De andere onafhankelijke variabele is het beleidsdomein van de beleidsstelling. Om de robuustheid van de resultaten te verhogen, nemen we enkel beleidsdomeinen in rekening die vertegenwoordigd worden door ten minste vier stellingen. Hiermee houden we tien beleidsstellingen over: onderwijs, sociaal wel-

zijn, leefmilieu, mobiliteit, cultuur, ruimtelijke ordening, immigratie, belastings- en begrotingsbeleid, algemeen economisch beleid. Om de complexiteit van een beleidsstelling te vatten, kan een stelling tot twee beleidsdomeinen behoren. Bijvoorbeeld 'Scholen moeten kinderen verplichten om ook op de speelplaats Nederlands te praten' behoort zowel tot het beleidsdomein onderwijs als het domein immigratie. Een lijst van alle beleidsstellingen en de beleidsdomeinen waartoe ze behoren wordt gegeven in de appendix. Omdat stellingen tot meerdere domeinen kunnen behoren, hebben we tien dichotome variabelen, één voor ieder beleidsdomein, die elk aangeven of een beleidstelling tot een beleidsdomein behoort (1) of niet (0). In onze analyses controleren we verder voor het geslacht en de leeftijd van een respondent. Tabel 1 geeft een overzicht van alle variabelen.

Omdat we 50 beleidstellingen hebben, 'stapelen' we onze data. In de gestapelde (*stacked*) dataset zijn er 50 observaties per kiezer, één per beleidstelling. Het stapelen van de data resulteert in een dataset met 50.000 kiezer-stellingcombinaties. De verschillende onafhankelijke variabelen bevinden zich op verschillende niveaus: het kiezersniveau ($n = 1.000$) en het niveau van de beleidstelling ($n = 50$). Daarom gebruiken we multilevel regressie met een random intercept voor elke van deze twee niveaus. Tabel 2 geeft een (fictief) voorbeeld van de gestapelde dataset.

TABEL 1. Beschrijving van alle variabelen.

	Gemiddelde	Standaardafwijking	Minimum	Maximum
Individuele beleidscongruentie	-0,53	0,27	-0,59	0,59
Opleidingsniveau (laag (1) – midden (2) – hoog (3))	1,90	0,79	1	3
Geslacht (man (1) - vrouw (2))	1,48	0,50	1	2
Leeftijd	44,54	14,59	18	81
Onderwijs	0,15	0,35	0	1
Sociaal welzijn	0,16	0,37	0	1
Leefmilieu	0,14	0,35	0	1
Politieke instellingen	0,12	0,32	0	1
Mobiliteit	0,14	0,35	0	1
Cultuur	0,08	0,27	0	1
Ruimtelijke ordening	0,09	0,29	0	1
Immigratie	0,10	0,30	0	1
Belastings- en begrotingsbeleid	0,14	0,35	0	1
Algemeen economisch beleid	0,10	0,30	0	1

TABEL 2. Fictief voorbeeld van een gestapelde dataset.

Respondent	Stelling	Onderwijs	Sociaal welzijn	Leeftijd	Geslacht	Onderwijsniveau	Individuele beleidscon- gruentie
1	1	1	0	50	Man	Middenopgeleid	5,5%
1	2	1	0	50	Man	Middenopgeleid	6,0%
1	3	0	1	50	Man	Middenopgeleid	2,3%
1	4	0	1	50	Man	Middenopgeleid	-7,5%
1	5	0	0	50	Man	Middenopgeleid	-6,5%
2	1	1	0	26	Vrouw	Hoogopgeleid	5,5%
2	2	1	0	26	Vrouw	Hoogopgeleid	6,0%
2	3	0	1	26	Vrouw	Hoogopgeleid	-2,3%
2	4	0	1	26	Vrouw	Hoogopgeleid	7,5%
2	5	0	0	26	Vrouw	Hoogopgeleid	6,5%
3	1	1	0	34	Vrouw	Laagopgeleid	-5,5%
3	2	1	0	34	Vrouw	Laagopgeleid	-6,0%
3	3	0	1	34	Vrouw	Laagopgeleid	-2,3%
3	4	0	1	34	Vrouw	Laagopgeleid	-7,5%
3	5	0	0	34	Vrouw	Laagopgeleid	6,5%

4. Resultaten

Het doel van deze bijdrage is om te onderzoeken in welke mate beleidsdomeinen het verschil in beleidscongruentie tussen hoog- en laagopgeleiden modereren. Model 1 in tabel 3 toont de directe relaties tussen de sociale achtergrondvariabelen, de beleidsdomeinen en individuele beleidscongruentie. De resultaten geven aan dat er significante verschillen zijn in individuele congruentie tussen hoog- en laagopgeleiden. Hoogopgeleiden zijn, over alle domeinen heen, congruenter met het Vlaams Parlement dan laagopgeleide kiezers. We zien ook dat geslacht en leeftijd significant gerelateerd zijn aan congruentie: vrouwen zijn gemiddeld congruenter dan mannen en ouderen zijn gemiddeld minder congruent dan jongeren. Beleidsdomeinen lijken niet rechtstreeks verband te houden met individuele beleidscongruentie.

Op het eerste gezicht wordt hypothese 1 hiermee empirisch ondersteund: de beleidspreferenties van hoogopgeleiden worden beter vertegenwoordigd in het parlement dan die van laagopgeleiden. Maar doet het verschil tussen hoog- en laagopgeleiden ertoe? Met andere woorden, is er naast een significant verschil een substantieel verschil in individuele beleidscongruentie? Om dit na te gaan hebben we de verwachte waarden van de afhankelijke variabele berekend per onderwijsniveau, terwijl alle andere variabelen op hun gemiddelde waarde worden gehouden.

TABEL 3. Multivariate analyses van individuele beleidscongruentie.

	Model 1: Directe effecten			Model 2: Interactie-effecten		
	B	S.E.	Sig.	B	S.E.	Sig.
Laagopgeleiden (ref. cat.)	-			-		
Middenopgeleiden	1,09	0,31	***	-0,03	0,73	
Hoogopgeleiden	2,62	0,34	***	0,38	0,79	
Beleidsdomeinen						
Onderwijs	3,35	5,94		3,26	5,96	
Sociaal welzijn	2,58	5,44		2,71	5,46	
Leefmilieu	-1,86	5,63		-1,79	5,65	
Politieke instellingen	-4,87	6,50		-5,28	6,53	
Mobiliteit	0,23	5,83		-1,07	5,86	
Cultuur	0,99	7,33		-0,18	7,36	
Ruimtelijke ordening	6,27	5,89		7,55	5,91	
Immigratie	-5,40	6,52		-6,34	6,55	
Belastingbeleid	-1,92	5,89		-5,88	5,91	
Economisch beleid	-2,08	6,18		-3,89	6,21	
Geslacht	-0,64	0,27	*	-0,09	0,27	
Leeftijd	-0,02	0,01	*	-0,03	0,01	
Interactietermen						
Onderwijs*						
Middenopgeleiden				0,39	0,95	
Hoogopgeleiden				-0,17	1,03	
Sociaal welzijn*						
Middenopgeleiden				0,10	0,88	
Hoogopgeleiden				-0,60	0,95	
Leefmilieu*						
Middenopgeleiden				-0,37	0,91	
Hoogopgeleiden				0,16	1,00	
Politieke instellingen*						
Middenopgeleiden				0,54	1,06	
Hoogopgeleiden				0,67	1,16	
Mobiliteit*						
Middenopgeleiden				1,35	0,95	
Hoogopgeleiden				3,01	1,03	**
Cultuur*						
Middenopgeleiden				1,14	1,18	
Hoogopgeleiden				2,74	1,28	*
Ruimtelijke ordening*						
Middenopgeleiden				-1,20	1,00	
Hoogopgeleiden				-3,27	1,09	**
Immigratie*						
Middenopgeleiden				0,77	1,04	
Hoogopgeleiden				2,41	1,13	*
Belastingbeleid*						
Middenopgeleiden				4,23	0,96	***
Hoogopgeleiden				9,03	1,04	***
Algemeen economisch beleid*						
Middenopgeleiden				1,99	1,01	*
Hoogopgeleiden				4,08	1,10	***
Constante	-6,20	4,46		-5,20	4,48	
N Totaal/kiezers	43447/1000			43447/1000		
AIC/BIC	399778,8/399943,7			399706,7/400045,2		

Multilevel lineaire regressie; † = $p \leq 0.10$; * = $p \leq 0.05$; ** = $p \leq 0.01$; *** = $p \leq 0.001$

De waarden worden gerapporteerd in tabel 4. Hieruit wordt duidelijk dat er voor alle onderwijsniveaus een lichte ondervertegenwoordiging is van hun beleidsvoorkeuren. We zien echter wel dat die van hoogopgeleiden gemiddeld iets minder dan 4% worden ondervertegenwoordigd, terwijl dit bij laagopgeleiden gemiddeld 6% is: een verschil van 2,6%. Hoewel er dus een significant verschil is dat met voldoende zekerheid kan worden veralgemeend naar de populatie, is het verschil in omvang enigszins beperkt. Met een dergelijk resultaat zouden we ons eerder aansluiten bij Stimson (1995) of Wlezien en Soroka (2011), wanneer ze stellen dat er weinig verschillen zijn tussen sociale groepen in de mate waarin hun beleidspreferenties vertegenwoordigd zijn in het parlement.

TABEL 4. **Verwachte waarden van individuele beleidscongruentie.**

	Individuele beleidscongruentie
Laagopgeleiden	-6,20
Middenopgeleiden	-5,11
Hoogopgeleiden	-3,58

De voorspelde waarden zijn gebaseerd op de resultaten van model 1 in tabel 3. Voor de berekening werden de waarden van alle andere onafhankelijke variabelen op hun gemiddelde waarde gehouden.

We stellen echter dat een geaggregeerde meting van ongelijkheid in beleidscongruentie grotere ongelijkheden kan verbergen in specifieke beleidsdomeinen. Is het mogelijk dat, op bepaalde domeinen, de beleidspreferenties van hoogopgeleiden sterker vertegenwoordigd worden in het parlement? Model 2 in tabel 3 toont hoe het verschil in congruentie tussen onderwijsniveaus gemodereerd wordt door beleidsdomeinen. Voor veel beleidsdomeinen bevestigt het de (beperkte) verschillen uit model 1. Tegelijkertijd zien we dat er significante moderatie-effecten aanwezig zijn bij zes beleidsdomeinen. Bij stellingen die gaan over mobiliteit, cultuur, immigratie, belastings- en begrotingsbeleid en algemeen economisch beleid kan het verschil in beleidscongruentie tussen hoog- en laagopgeleiden tot bijna 8% groter worden. We vinden ook bewijs voor een moderatie-effect bij ruimtelijke ordening, maar hier is de richting van de moderatie omgekeerd. De kloof tussen hoog- en laagopgeleiden is hier kleiner dan bij andere beleidsdomeinen.

Om een idee te krijgen van hoe sterk deze drie beleidsdomein de verschillen in individuele congruentie modereren, berekenen we opnieuw de verwachte waarden van congruentie voor ieder onderwijsniveau, maar nu onderscheiden we ook tussen mobiliteit, cultuur, ruimtelijke ordening, immigratie, belastings- en begrotingsbeleid, algemeen economisch beleid. De verwachte waarden worden gerapporteerd in tabel 5. Ze laten zien dat, vooral inzake belastings- en begrotingsbeleid, de preferenties van hoogopgeleiden beter vertegenwoordigd worden in het parlement. In vergelijking met het totaalverschil tussen hoog- en laagopgeleiden (over alle

beleidsdomeinen heen) verdrievoudigt de kloof tussen de onderwijsgroepen bij het algemeen economisch beleid en verviervoudigt het verschil als we enkel kijken naar het belastings- en begrotingsbeleid. De resultaten suggereren ook dat het relevant is om binnen de socio-economische beleidsdimensie verschillende beleidsdomeinen te onderscheiden. Het moderatie-effect van het belastings- en begrotingsbeleid is immers beduidend groter dan dat van het algemeen economisch beleid. In ieder geval steunen deze resultaten hypotheses 2 en 3. Bij mobiliteit, cultuur, en immigratie zien we de kloof tussen hoog- en laagopgeleiden ongeveer verdubbelen: van 2,3% tot 4-5%. Wanneer het gaat over ruimtelijke ordening verdwijnt het verschil tussen de onderwijsgroepen bijna helemaal.

TABEL 5. **Verwachte waarden van individuele beleidscongruentie, per opleidingsniveau en beleidsdomein.**

	Laag-opgeleiden	Midden-opgeleiden	Hoog-opgeleiden	Vershil tussen laag- en hoogopgeleiden
Alle beleidsdomeinen	-6,09	-5,08	-3,76	2,32
Mobiliteit	-7,01	-4,84	-2,08	4,92
Cultuur	-6,25	-4,19	-1,40	4,85
Ruimtelijke ordening	0,79	0,72	0,13	0,66
Immigratie	-11,77	-10,07	-7,30	4,47
Belastings- en begrotingsbeleid	-11,15	-6,49	-1,06	10,09
Algemeen economisch beleid	-9,60	-6,79	-3,59	6,01

De voorspelde waarden zijn gebaseerd op de resultaten van model 1 in tabel 3. Voor de berekening werden de waarden van alle andere onafhankelijke variabelen op hun gemiddelde waarde gehouden.

5. Conclusie en discussie

Deze bijdrage tracht te onderzoeken in welke mate verschillen in individuele beleidscongruentie met het Vlaams Parlement tussen hoog- en laagopgeleiden gemiddeld worden door beleidsdomeinen. Is de ongelijkheid in beleidscongruentie groter in het ene beleidsdomein en kleiner in het andere? Vaak wordt beleidscongruentie op een geaggregeerd niveau onderzocht. Een dergelijke benadering houdt echter het risico in, dat grotere verschillen in congruentie in specifieke beleidsdomeinen onopgemerkt blijven. Onze resultaten tonen aan dat, over alle beleidsdomeinen heen, er slechts kleine verschillen bestaan in beleidscongruentie tussen hoog- en laagopgeleide kiezers. Wanneer we dit verschil echter onderzoeken in ieder beleidsdomein apart, ontdekken we een substantiëlere kloof in beleidscongruentie inzake mobiliteit, cultuur, immigratie, belastings- en begrotingsbeleid, algemeen economisch beleid. Vooral in die laatste twee domeinen lijkt het Vlaams

Parlement 'bevoordeeld' ten aanzien van de beleidspreferenties van hoogopgeleiden. De resultaten sluiten dan ook aan bij die van eerder onderzoek in de Verenigde Staten. Ook hier vond men dat de ongelijkheid in beleidscongruentie het grootst was bij beleidsdomeinen die gingen over economisch beleid, belastingen en de begroting. Tegelijkertijd zien we dat het verschil in beleidscongruentie kleiner is inzake ruimtelijke ordening. Dit toont aan dat ook het omgekeerde mogelijk is: op sommige beleidsdomeinen wordt de kloof tussen hoog- en laagopgeleiden kleiner in plaats van groter.

Deze resultaten roepen normatieve vragen op. Is de betere vertegenwoordiging van de beleidspreferenties van hoogopgeleiden problematisch? Onderzoek heeft aangetoond dat deze kiezers beter geïnformeerd zijn (Hillygus, 2005). Diegenen die de gelijke vertegenwoordiging van sociale groepen voorstaan, zullen een pessimistische normatieve conclusie koppelen aan deze bevindingen. Anderen zullen instemmen met het groter gewicht voor de beleidspreferenties van de beter geïnformeerde lagen van de bevolking (Lippmann, 1955). Als het doel van de politiek het nastreven van het algemeen belang is, is de vraag echter of dit wordt bereikt door de voorkeuren van hoogopgeleiden (disproportioneel) na te streven. Wordt hiermee het algemeen belang beoogd of slechts het belang van een specifieke sociale groep? Aangezien de beleidsvoorkeuren van hoogopgeleiden vaak aansluiten bij hun eigen materiële belangen (Bovens & Wille, 2011), lijkt de laatste verklaring meer waarschijnlijk te zijn.

Hoewel we vinden dat onze resultaten overtuigend zijn, heeft deze studie beperkingen. Ten eerste is de grootte van sommige modererende effecten enigszins beperkt. Dit kan mogelijk verklaard worden doordat in de casus België het aantreffen van ongelijkheid in vertegenwoordiging minder waarschijnlijk is. Zo kent België, zoals aangegeven, een opkomstplicht, waardoor de sociale vertekening in de verkiezingsopkomst geneutraliseerd wordt (De Winter & Ackaert, 1993), met een egaliserend effect op de beleidsvertegenwoordiging (Lijphart, 1997). Daarnaast kent België strenge regels inzake de financiering van partijen en hun electorale campagnes (Weekers, Maddens & Noppe, 2009). Volgens (voornamelijk in de VS gesitueerde) onderzoekers creëert de afhankelijkheid van kandidaten en partijen van rijke donoren om hun campagnes te financieren een preselectie. Enkel partijen en kandidaten die als het ware goedgekeurd zijn door rijke donoren (en dus financiële middelen krijgen) zijn daadwerkelijk in staat campagne te voeren en een verkiezing te winnen (Ferguson, 1995). Ten slotte kent België, in tegenstelling tot ieder ander geïndustrialiseerd land, geen daling in vakbondslidmaatschap. Integendeel, het aantal mensen dat zich aansluit bij een beroepsvereniging neemt toe. Vakbonden verdedigen vaak de (socio-economische) beleidsstandpunten van lagere sociale klassen, vooral bestaande uit laaggeschoolde kiezers. Hun toegenomen macht en hun banden met een aantal politieke partijen maken een bevoordeling van de beleidspreferenties van hoogopgeleiden minder waarschijnlijk. Kortweg kunnen

we stellen dat, hoewel de aangetroffen effecten niet altijd groot zijn, het überhaupt aantreffen van verschillen tussen hoog- en laagopgeleiden en modererende effecten van beleidsdomeinen in een casus als België doet vermoeden dat we dergelijke verschillen eveneens en waarschijnlijk in sterkere mate zullen aantreffen in andere landen.

Ten tweede kijken we enkel naar onderwijsniveau. Hoewel onderwijsniveau relevant is voor beleidscongruentie in de Belgische of Europese context, gezien zijn lage inkomensongelijkheid, kan inkomen een grotere rol spelen in andere casussen en wordt het vaker gebruikt in onderzoek naar ongelijkheid in beleidscongruentie. De relatie tussen onderwijsniveau en inkomen doet echter vermoeden, dat we ook tussen hoge en lage inkomens verschillen in individuele beleidscongruentie zullen aantreffen.

Ten slotte kijken we enkel naar de positiedimensie van beleidscongruentie. Ook belangrijk is de mate waarin partijen belang hechten aan kwesties en thema's die voor kiezers belangrijk zijn. Congruentie met het parlement betekent vermoedelijk meer wanneer het parlement de thema's waarover overeenstemming bestaat, belangrijk vindt. Aangezien we de grootste effecten aantreffen op economische en financiële thema's en aangezien deze thema's vaak hoog op de politieke agenda staan, kunnen we echter stellen dat de gevonden verschillen groter zouden worden, mochten we het belang van thema's in acht nemen.

Samengevat beweren we niet dat de resultaten van deze studie meteen replicerbaar zijn in andere contexten. Toch kan de benadering die hier wordt gepresenteerd een nuttige manier zijn om over ongelijkheid in beleidscongruentie en ongelijkheid in vertegenwoordiging in het algemeen te denken. We zijn ervan overtuigd dat een dergelijke benadering een zinvolle bijdrage kan leveren aan de manier waarop we ongelijkheid in beleidscongruentie zien en begrijpen. Toekomstige studies zouden zich moeten richten op de redenen waarom ongelijkheid in congruentie meer voorkomt in het ene beleidsdomein dan in het andere. Dit laat niet toe om relatief makkelijke en brede conclusies te trekken, maar waarom zouden we ons tevreden stellen met eenvoudige theorieën die onrecht doen aan een complexe sociale realiteit?

Noten

1. Bij de berekening van het standpunt bij kiezers werden de data gewogen om enige resterende vertekening in de samenstelling van de steekproef te reduceren.
2. Hoewel het ook mogelijk zou zijn geweest de opinieverdeling te nemen binnen de meerderheidspartijen, zouden de causale mechanismen moeilijker te identificeren zijn geweest. De determinanten van meerderheidscoalities (minimaal aantal zetels, mini-

maal aantal partijen, ideologische afstand enz.) zijn factoren die *an sich* niet leiden tot een ondervertegenwoordiging van de standpunten van laagopgeleiden.

3. Hoewel de berekeningswijze rekening houdt met de opinieverdeling bij kiezers, bestaat er nog steeds de mogelijkheid dat een verschil tussen de opinieverdeling van kiezers en die van het parlement dezelfde gemiddelde beleidscongruentie oplevert als mochten de twee opinieverdelingen identiek zijn. Dit zou echter wel verschillende standaardafwijkingen opleveren. Om deze redenen hebben we voor ieder onderwijsniveau en ieder beleidsdomein de standaardafwijking nagekeken op grote verschillen. Die was overal zeer klein.

Bibliografie

- Andeweg, R. (2011). Approaching Perfect Policy Congruence: Measurement, Development, and Relevance for Political Representation. In M. Rosema & K. Aarts (Eds.), *How Democracy Works: Political Representation and Policy Congruence in Modern Societies* (pp. 39-52). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- APSA Task Force. (2004). American Democracy in an Age of Rising Inequality. *Perspectives on Politics*, 2(4), 651-666.
- Bartels, L. M. (2008). *Unequal Democracy: The Political Economy of the New Gilded Age*. New York, Princeton: Russell Sage Foundation, Princeton University Press.
- Belchior, A. M. (2013). Explaining Left-Right Party Congruence Across European Party Systems: A Test of Micro-, Meso-, and Macro-Level Models. *Comparative Political Studies*, 46(3), 352-386.
- Bovens, M. & Wille, A. (2010). The Education Gap in Participation and Its Political Consequences. *Acta Politica*, 45(4), 393-422.
- Bovens, M. & Wille, A. C. (2011). *Diplomademocratie: over de spanning tussen meritocratie en democratie*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Dahl, R. A. (1989). *Democracy and Its Critics*. Yale University Press. <http://yalepress.yale.edu/Book.asp?isbn=9780300049381>, geraadpleegd op 8 december 2015.
- Dalton, R. J., Farrell, D. M. & McAllister, I. (2011). The Dynamics of Political Representation. In M. Rosema & K. Aarts, *How Democracy Works: Political Representation and Policy Congruence in Modern Societies* (pp. 21-38). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Depauw, S. (2003a). Government Party Discipline in Parliamentary Democracies: The Cases of Belgium, France, and the United Kingdom in the 1990s. *The Journal of Legislative Studies*, 9(4), 130-146.
- Depauw, S. (2003b). Part 2: Discipline. *The Journal of Legislative Studies*, 9(4), 130-146.
- Deschouwer, K. (2012). *The Politics of Belgium: Governing a Divided Society*. Londen: Palgrave Macmillan.

- De Winter, L. & Ackaert, J. (1993). De afwezigen hebben andermaal ongelijk. De stemverzaking in Vlaanderen op 24 november 1991. In M. Swyngedouw, J. Billiet, A. Carton & R. Beerten (Eds.), *Kiezen is verliezen. Onderzoek naar de politieke opvattingen van de Vlamingen* (pp. 67-82). Leuven: Acco.
- De Winter, L. & Dumont, P. (2000). PPGs in Belgium. Subjects of Partitocratic Domination. In K. Heidar & R. Koole (Eds.), *Parliamentary Party Groups in European Democracies. Political Parties Behind Closed Doors*. (pp. 106-129). Londen: Routledge.
- Diamond, L. J. & Morlino, L. (2005). *Assessing the Quality of Democracy*. (American Political Science Association, Ed.). Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Downs, A. (1957). An Economic Theory of Political Action in a Democracy. *Journal of Political Economy*, 65(2), 135-150.
- Erikson, R. S., Mackuen, M. B. & Stimson, J. A. (2002). *The Macro Polity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ferguson, T. (1995). *Golden Rule: The Investment Theory of Party Competition and the Logic of Money-driven Political Systems*. Chicago: University of Chicago Press.
- Flavin, P. (2012). Income Inequality and Policy Representation in the American States. *American Politics Research*, 40(1), 29-59.
- Freire, A. & Belchior, A. (2013). Ideological Representation in Portugal: MPs' – Electors' Linkages in Terms of Left – Right Placement and Substantive Meaning. *The Journal of Legislative Studies*, 19(1), 1-21.
- Gemenis, K. (2013). Estimating Parties' Policy Positions through Voting Advice Applications: Some Methodological Considerations. *Acta Politica*, 48(3), 268-295.
- Giger, N., Rosset, J. & Bernauer, J. (2012). The Poor Political Representation of the Poor in a Comparative Perspective. *Representation*, 48(1), 47-61.
- Gilens, M. (2005). Inequality and Democratic Responsiveness. *Public Opinion Quarterly*, 69(5), 778-796.
- Gilens, M. (2012). *Affluence and Influence: Economic Inequality and Political Power in America*. Princeton, N.J, New York: Princeton University Press, Russell Sage Foundation.
- Golder, M. & Stramski, J. (2010). Ideological Congruence and Electoral Institutions. *American Journal of Political Science*, 54(1), 90-106.
- Hillygus, D. S. (2005). The MISSING LINK: Exploring the Relationship Between Higher Education and Political Engagement. *Political Behavior*, 27(1), 25-47.
- Hooghe, M. & Pelleriaux, K. (1998). Compulsory Voting in Belgium: an Application of the Lijphart Thesis. *Electoral Studies*, 17(4), 419-424
- Jacobs, L. R. & Page, B. I. (2005). Who Influences U.S. Foreign Policy? *American Political Science Review*, 99(01), 107-123.
- Lefkofridi, Z., Giger, N. & Kissau, K. (2012). Inequality and Representation in Europe. *Representation*, 48(1), 1-11.
- Leighley, J. E. & Nagler, J. (1992). Socioeconomic Class Bias in Turnout, 1964-1988: The Voters Remain the Same. *American Political Science Review*, 86(03), 725-736.

- Lesschaeve, C. & Meulewaeter, C. (2015). Veranderingen in beleidsstandpunten en electorale volatiliteit. In K. Deschouwer, P. Delwit, M. Hooghe, P. Baudewyn & S. Walgrave (Eds.), *De kiezer ontcijferd: Over stemgedrag en stemmotivaties* (pp. 96-110). Leuven: Lannoo Campus.
- Lewis-Beck, M. S., Jacoby, W. G., Norpoth, H. & Weisberg, H. F. (Eds.) (2008). *The American voter Revisited*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Lijphart, A. (1997). Unequal Participation: Democracy's Unresolved Dilemma. *The American Political Science Review*, 91(1), 1-14.
- Lippmann, W. (1955). *Essays in the Public Philosophy*. New Brunswick (USA): Transaction Publishers.
- Marien, S., Hooghe, M. & Quintelier, E. (2010). Inequalities in Non-institutionalised Forms of Political Participation: A Multi-level Analysis of 25 countries. *Political Studies*, 58(1), 187-213.
- Moreas, M.-A. (2007). *Digitale kloof in Vlaanderen*. Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering.
- Nuytemans, M., Walgrave, S. & Deschouwer, K. (2010). Do the Vote Test: The Belgian Voting Aid Application. In L. Cedroni & D. Garzia (Eds.), *Voting Advice Applications in Europe: The State of the Art* (pp. 125-142). Napoli: Scriptaweb.
- Pitkin, H. F. (1967). *The Concept of Representation*. Berkeley: University of California Press.
- Ridder, J. den (2014). *Schakels of obstakels?: Nederlandse politieke partijen en de eensgezindheid, verdeeldheid en representativiteit van partijleden*. Leiden: Universiteit Leiden (dissertatie).
- Ruedin, D. (2012). Individual Representation: A Different Approach to Political Representation. *Representation*, 48(1), 115-129.
- Steinbrecher, M. & Seeber, G. (2011). *Inequality and Turnout in Europe* (SSRN Scholarly Paper No. ID 1901620). Rochester, NY: Social Science Research Network. <http://papers.ssrn.com/abstract=1901620>, geraadpleegd op 12 februari 2013.
- Stimson, J. A., Mackuen, M. B., & Erikson, R. S. (1995). Dynamic Representation. *The American Political Science Review*, 89(3), 543-565.
- Strabac, Z. & Aalberg, T. (2011). Measuring Political Knowledge in Telephone and Web Surveys: A Cross-National Comparison. *Social Science Computer Review*, 29(2), 175-192.
- Thomassen, J. (2012). The Blind Corner of Political Representation. *Representation*, 48(1), 13-27.
- Ura, J. D. & Ellis, C. R. (2008). Income, Preferences, and the Dynamics of Policy Responsiveness. *PS, Political Science & Politics*, 41(4), 785.
- van Der Brug, W. & Van Spanje, J. (2009). Immigration, Europe and the 'New' Cultural Dimension. *European Journal of Political Research*, 48(3), 309-334.
- Walgrave, S. & Lefevere, J. (2013). Ideology, Salience, and Complexity: Determinants of Policy Issue Incongruence between Voters and Parties. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, 23(4), 456-483.

- Weekers, K., Maddens, B. & Noppe, J. (2009). Explaining the Evolution of the Party Finance Regime in Belgium. *Journal of Elections, Public Opinion & Parties*, 19(1), 25-48.
- Winter, L. D. & Ackaert, J. (1998). Compulsory Voting in Belgium: A Reply to Hooghe and Pelleriaux. *Electoral Studies*, 4(17), 425-428.
- Winters, J. A. & Page, B. I. (2009). Oligarchy in the United States? *Perspectives on Politics*, 7(4), 731-751.
- Wlezien, C. & Soroka, S. N. (2011). Inequality in Policy Responsiveness? In P. K. Enns & C. Wlezien (Eds.), *Who Gets Represented?* (pp. 285-310). New York, N.Y.: Russell Sage Foundation.

Appendix. Lijst met beleidsstellingen

Beleidsstelling	Beleidsdomein 1	Beleidsdomein 2
Ouders van kinderen die vaak spijbelen, moeten worden gestraft.	Onderwijs	Onderwijs
In het lager onderwijs moeten sommige vakken in het Frans kunnen gegeven worden.	Onderwijs	Onderwijs
Leerkrachten in moeilijke scholen moeten een financiële bonus krijgen.	Onderwijs	Sociaal welzijn
Te veel aandacht voor zwakkere groepen in het onderwijs haalt de kwaliteit naar beneden.	Onderwijs	Sociaal welzijn
Middelbare scholen moeten de mogelijkheid krijgen om dure schoolreizen te organiseren.	Onderwijs	Sociaal welzijn
Scholen moeten bij inschrijving altijd voorrang geven aan kinderen uit de buurt, ongeacht hun afkomst.	Onderwijs	Immigratie
De overheid moet kinderopvang gratis maken.	Sociaal welzijn	Sociaal welzijn
De wachlijsten in de gehandicaptensector wegwerken is belangrijker dan belastingen verlagen.	Sociaal welzijn	Belastings- en begrotingsbeleid
De overheid moet mensen helpen om op de privémarkt te huren, eerder dan zelf sociale woningen te bouwen.	Sociaal welzijn	Sociaal welzijn
Er moeten meer gesloten centra voor delinquente jongeren komen.	Andere	Andere
Ook voor oudere woningen moeten er verplichte isolatienormen komen.	Leefmilieu	Leefmilieu
Trager rijden bij smogalarm moet worden afgeschaft.	Leefmilieu	Mobiliteit
Wie een auto ouder dan 10 jaar vervangt, moet een premie krijgen.	Leefmilieu	Leefmilieu
Afval naar het containerpark brengen moet gratis zijn.	Leefmilieu	Leefmilieu
Het moet makkelijker worden om een windmolen in je tuin te plaatsen.	Leefmilieu	Leefmilieu
De kabinetten van de Vlaamse ministers moeten worden afgeschaft.	Politieke instellingen	Politieke instellingen
Het provinciale bestuursniveau moet verdwijnen.	Politieke instellingen	Politieke instellingen
De Vlaamse en federale verkiezingen moeten samenvallen.	Politieke instellingen	Politieke instellingen
Engels moet erkend worden als een officiële taal in Brussel.	Politieke instellingen	Politieke instellingen
De Vlaamse regering moet stappen zetten om Vlaanderen onafhankelijk te maken.	Politieke instellingen	Politieke instellingen
Cultuurprojecten met weinig bezoekers moeten minder subsidies krijgen.	Cultuur	Cultuur
Landbouwers moeten genetisch gemanipuleerde gewassen kunnen kweken.	Andere	Andere
De maximumsnelheid op de Brusselse ring moet verlaagd worden tot 100 km per uur.	Mobiliteit	Mobiliteit
Het toelaten van supertrucks op de weg is een goed idee.	Mobiliteit	Mobiliteit
De Lijn moet gratis worden voor jongeren tot 18 jaar.	Mobiliteit	Mobiliteit
Als De Lijn staakt, moet er een minimumdienst zijn.	Mobiliteit	Mobiliteit
Op de drukste autosnelwegen moet er een extra rijstrook komen.	Mobiliteit	Mobiliteit
De VRT mag geen enkele vorm van reclame uitzenden.	Cultuur	Cultuur
Tijdens, voor en na kinderprogramma's op tv mag er geen reclame zijn.	Cultuur	Cultuur

Beleidsstelling	Beleidsdomein 1	Beleidsdomein 2
De overheid moet commerciële zenders subsidies geven om een jeugdjournaal te maken.	Cultuur	Cultuur
De Lange Wapperbrug in Antwerpen moet nu zo snel mogelijk worden gebouwd.	Ruimtelijke ordening	Mobiliteit
Wonen in de stad moet financieel aangemoedigd worden.	Ruimtelijke ordening	Ruimtelijke ordening
Bouwgronden die lang niet bebouwd worden, moeten belast worden.	Ruimtelijke ordening	Belastings- en begrotingsbeleid
Het moet makkelijker worden om grote winkelcentra in te planten.	Ruimtelijke ordening	Algemeen economisch beleid
Scholen moeten kinderen verplichten om ook op de speelplaats Nederlands te praten.	Immigratie	Onderwijs
Overheidspersoneel achter het loket mag een hoofddoek dragen.	Immigratie	Immigratie
Polen en Roemenen moeten het recht krijgen om in Vlaanderen te komen werken.	Immigratie	Algemeen economisch beleid
Alleen wie slaagt voor een inburgeringsexamen mag blijven.	Immigratie	Immigratie
De Vlaamse begroting mag in het rood gaan om de crisis te bestrijden.	Belastings- en begrotingsbeleid	Belastings- en begrotingsbeleid
De belastingen verlagen is een prioriteit.	Belastings- en begrotingsbeleid	Belastings- en begrotingsbeleid
Wie meer verdient moet meer betalen voor de zorgverzekering; wie minder verdient moet minder betalen.	Sociaal welzijn	Sociaal welzijn
De uitbreiding van de Antwerpse haven mag niet belemmerd worden.	Ruimtelijke ordening	Leefmilieu
Economische groei rond de luchthavens is belangrijker dan strenge geluidsnormen.	Algemeen economisch beleid	Leefmilieu
Vlaamse overheidsbedrijven moeten een minimum aantal gehandicapten in dienst nemen.	Algemeen economisch beleid	Sociaal welzijn
De jobkorting mag enkel naar de laagste inkomens gaan.	Belastings- en begrotingsbeleid	Belastings- en begrotingsbeleid
Vlaanderen moet meer geld besteden aan ontwikkelingshulp.	Belastings- en begrotingsbeleid	Belastings- en begrotingsbeleid
De regels voor de uitvoer van wapens moeten strenger worden.	Algemeen economisch beleid	Algemeen economisch beleid
Het moet mogelijk zijn om met Vlaams Belang een regering te vormen.	Andere	Andere
Politici mogen niet deelnemen aan televisiespelletjes.	Andere	Andere
Wie op een lijst verkozen wordt moet zijn of haar mandaat opnemen.	Politieke instellingen	Politieke instellingen

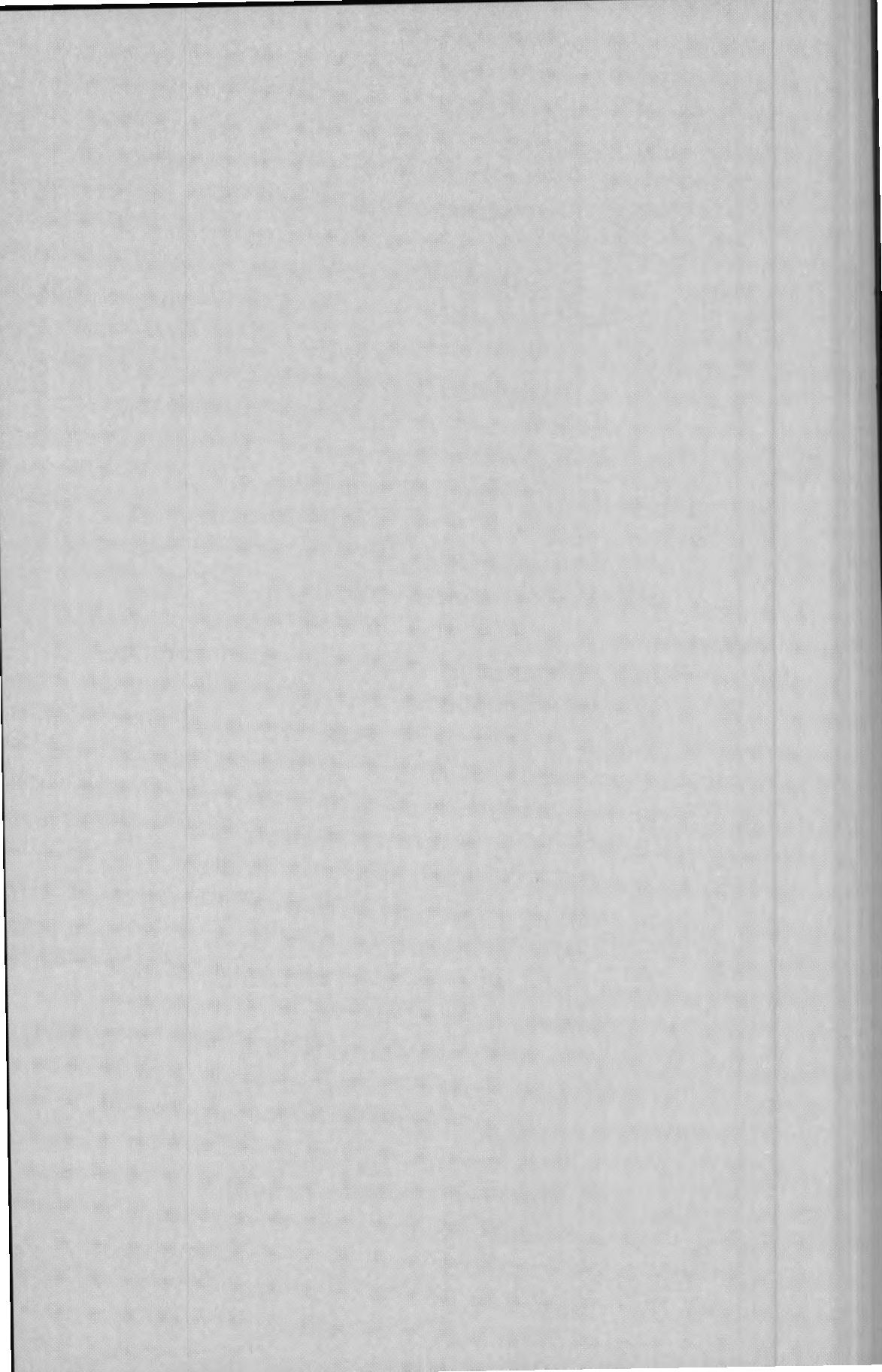
DEEL 2

RUBRIEKEN

INHOUD

ESSAY:	
Wat te zeggen?	
Tolerantie en vrijheid van meningsuiting na Parijs	83
Floris Mansvelt Beck	
SYMPOSIUM:	
De publieke rol van politicologen	101
Mark Bovens, Tom van der Meer en Marc Hooghe	
ONDERZOEK UITGELICHT:	
Het effect van gemeentegrootte en lokale mandaten op het electorale succes van Belgische/Vlaamse verkiezingskandidaten: een multilevelanalyse	119
Gert-Jan Put en Bart Maddens	
Geen woorden maar daden	
Stemmen linkse en rechtse populistten hetzelfde in de Tweede Kamer?	122
Simon Otjes en Tom Louwerse	
Partijlidmaatschap, nabijheid bij een politieke partij en politiek vertrouwen: een analyse van de European Social Survey, 2002-2010	125
Marc Hooghe en Anna Kern	
AUTEURSINFO	129

Wat te zeggen?

Tolerantie en vrijheid van meningsuiting na Parijs

Floris Mansvelt Beck

Inleiding

“*May you live in interesting times*”, zo schijnt een oud-Chinese verwensing te luiden. In deze tijden laat de kracht van de verwensing zich voelen. Na opnieuw een grote terroristische aanslag in Parijs dringen, opnieuw, de vragen zich op: Wat is hier (in godsnaam) aan de hand? En wat kunnen we eraan doen? Premier Rutte ziet een aanslag op “onze manier van leven” – “naar een restaurant gaan, een voetbalwedstrijd bezoeken, een concert bezoeken” – en maant ons daar vooral mee door te gaan. Maar terwijl de cameraploegen zich verdringen om in Molenbeek te achterhalen wat voor soort mensen in staat is tot dit soort terreur, laten de reacties uit binnen- en buitenland zien dat er meer nodig wordt geacht om het radicaal jihadisme het hoofd te bieden dan louter het weekend te blijven vieren. CNN meldt dat Syrische vluchtelingen in 31 staten in de VS niet meer welkom zijn.¹ Aanstormend Republikeins presidentskandidaat Donald Trump maakt internationaal furore door een algeheel verbod op moslimimmigratie naar de VS voor te stellen.² In Nederland krijgt een parlementaire motie die de regering verzoekt te onderzoeken of het Salafisme verboden kan worden brede steun in de Tweede Kamer. O ja, en Frankrijk gooit bommen op Raqqa om Parijs te wreken...³

Ondertussen voltrekt zich in het publieke domein, vooral op de sociale media, de inmiddels rituele dans van het steun betuigen en afstand nemen. Met name van moslims wordt verwacht dat zij hun afkeer uiten over dit soort terreurdaden. Foto's van moslims die benadrukken geen terrorist te zijn of de aanslagen veroordelen worden enthousiast getweet. In Groot-Brittannië krijgt een onbekende moslim die na een vrijdelde steekpartij in de Londense metro de overmeesterde dader toeroept “*You ain't no Muslim, bro[ther]*” publiekelijk bijval van niemand minder dan premier Cameron. Tegelijkertijd zie je in de Nederlandse media toenemende aandacht voor moslims die weigeren ter verantwoording te worden geroepen voor jihadistische terreur.⁴

Aanslagen zoals die in Parijs zetten de vrije samenleving onder druk, zo veel is duidelijk. Aan de ene kant vormt dit soort aanslagen de opmaat voor repressieve maatregelen zoals de opschorting van vrijheden, de inzet van het leger om de openbare orde te bewaken, het verbieden van religies of religieuze uitingen, het gooien van bommen. Aan de andere kant plaatst dit soort aanslagen de islam in het centrum van de aandacht en het publieke debat. Deze verscherpte aandacht voor één religie is ook niet goed voor de vrije samenleving. Het is deze tweede, wellicht

minder voor de hand liggende bedreiging van de vrije samenleving die ik in dit essay nader wil onderzoeken.

In dit essay zal ik betogen dat de wijze waarop het publieke debat wordt gevoerd in een liberale samenleving niet alleen beïnvloedt hoe er, bijvoorbeeld, tegen de islam wordt aangekeken in die samenleving, maar dat het ook van invloed is op de grondslagen van die liberale samenleving zelf. Ik zal als volgt te werk gaan. Eerst zal ik kort iets zeggen over het Nederlandse integratiedebat in het algemeen en de rol die de vrijheid van meningsuiting daarin speelt in het bijzonder. Daarbij zal ik de nagenoeg onaantastbare status van de vrijheid van meningsuiting in het Nederlandse debat koppelen aan een bepaalde opvatting van het liberalisme, die ik emancipatieliberisme noem. Centraal in dit emancipatieliberisme staan het vertrouwen in de menselijke rede en de kritische benadering van religie en religiositeit. Deze kritische benadering maakt dat er binnen het emancipatieliberisme niet zonder meer een draagvlak is voor godsdienstvrijheid. Deze eveneens liberale vrijheid, die juist van belang is voor gelovigen, wordt in het volgende deel uiteengezet. Na deze inleidende bewegingen zal ik in het centrale deel van dit essay ingaan op twee contrasterende wijzen waarop in het publieke debat omgegaan kan worden met religies en religieuze gevoeligheden; één die de religiekritiek als belangrijkste verworvenheid van het liberalisme beschouwt en één die ruimte probeert te geven aan religieuze diversiteit. Terwijl ik vaststel dat in Nederland ruim baan wordt gegeven aan de kritische beschouwing van religie in het algemeen

en de islam in het bijzonder, wijs ik daarbij ook op de geringe maatschappelijke invloed die religie in de praktijk in Nederland nog heeft. Deze constatering is reden om in de laatste twee delen van dit essay enkele kritische kanttekeningen te plaatsen bij de wijze waarop de vrijheid van meningsuiting in het huidige debat in Nederland wordt geïnterpreteerd. In het voorlaatste deel gaat het daarbij over de mogelijke effecten hiervan op moslims als groep in de samenleving. In het laatste deel gaat het over de effecten op het draagvlak voor de centrale waarden en instituties van de liberale samenleving zelf.

1. Het integratiedebat

De publieke discussie over de islam kreeg in Nederland in 2000 een belangrijke aanzet met het artikel 'Het multiculturele drama' van Paul Scheffer. Na de aanslagen in de VS van 11 september 2001 kwam het debat goed op gang. De integratie van immigranten uit overwegend islamitische landen werd door die aanslagen een kwestie van nationale veiligheid. Tegelijkertijd kreeg de discussie over integratie ook een expliciet culturele dimensie. Terwijl het integratiebeleid zich in de jaren 90 van de vorige eeuw in toenemende mate op arbeidsparticipatie en sociaaleconomische integratie had gericht, moest nu versterkt worden ingezet op culturele integratie. In 2004 gaf de regering dan ook in de officiële kabinetsreactie op het rapport 'Bruggen Bouwen' van de tijdelijke onderzoekscommissie integratiebeleid (de commissie-Blok) aan dat het 'multi-

culturalisme als normatief ideaal' verlaten diende te worden. Daarbij uitte het kabinet zijn zorgen over de invloed van de islam op integratie – "vaak in negatieve zin, soms als kans". Sindsdien gaat het politieke en publieke debat over inburgering en integratie eigenlijk altijd ook over de islam en de verenigbaarheid ervan met 'onze manier van leven'.

Het lastige in die discussie is dat wij zelf – wij, westerse, gesecculariseerde, democratische, hooguit 'cultuur'-christenen – niet zo goed meer weten wat onze manier van leven is. Althans, we noemen onszelf liberaal-democraten, ondersteunen de rechtsstaat en de rechtsstatelijke waarden, maar als ons gevraagd wordt die waarden te identificeren komen we niet veel verder dan gelijkheid, vrijheid, tolerantie, democratie. Nobeles waarden, maar van een dergelijk hoog abstractieniveau dat ze nauwelijks handvatten bieden hoe te handelen wanneer er een concreet beroep op wordt gedaan. Een uitzondering betreft de vrijheid van meningsuiting; deze lijkt vrijwel onaantastbaar te zijn. Na de vorige aanslagen in Parijs, op de redactie burelen van het satirische weekblad *Charlie Hebdo*, uitten velen hun afschuw door onvoorwaardelijk stelling te nemen voor het vrije woord. Dat het ook mogelijk is de moordaanval op de redacteurs van *Charlie Hebdo* te veroordelen en tegelijkertijd kritisch te staan tegenover de satirische (of beledigende) vorm van humor van het blad bleek pas een aantal maanden later, toen er protest ontstond tegen de toekenning van een prijs voor moedige vrije meningsuiting aan het blad.⁵

Een mogelijke verklaring voor de nauwgevoegde onaantastbare status van de vrij-

heid van meningsuiting in Nederland is, naast haar evidente belang voor een goed functionerende democratie, dat ze bovendien de levensbeschouwelijke belangen van de meerderheid dient: de westerse, gesecculariseerde, democratische, hooguit 'cultuur'-christelijke meerderheid. Deze meerderheid hangt, wellicht zonder het zelf echt te beseffen, namelijk een specifieke vorm van liberalisme aan, die je zou kunnen aanduiden als emancipatieliberisme – met de belangrijke toevoeging dat het daarbij gaat om de emancipatie van alle individuen, niet alleen vrouwen, vanonder het juk van traditie, religie, en autoriteit, zodat iedereen vanuit eigen kracht en keuzen invulling kan geven aan het leven.⁶ Centraal in deze vorm van liberalisme staat het vertrouwen in het kritische gebruik van de rede, niet alleen om feitelijke onjuistheden op te sporen en te corrigeren, maar ook om foute waarden of geloofsartikelen als zodanig te herkennen en te verwerpen. De vrijheid van meningsuiting is daarbij onmisbaar, omdat onwaarheid alleen maar bestreden kan worden als ze eerst benoemd kan worden.

Dit soort liberalisme heeft, net zoals veel Nederlanders anno nu, 'niet zoveel' met religie; godsdienst wordt geduld als een overblijfsel van vroegere, minder verlichte tijden. Het mag er zijn, maar het hoeft niet te rekenen op een voorkeursbehandeling, al helemaal niet als die behandeling wordt geëist op grond van religieuze argumenten die niet gedeeld worden door de niet-religieuze meerderheid. Als zodanig is het areligieus emancipatieliberisme nauw verwant aan het humanisme, althans zoals het in Nederland gepropageerd wordt door het Hu-

manistisch Verbond. Het Humanistisch Verbond is natuurlijk niet tegen religie en al helemaal niet tegen religieuze vrijheid. Maar, zo valt op de website van het Verbond te lezen: "Humanisten beschouwen kritiek op religies, levensbeschouwingen en ideologieën als een belangrijke verworvenheid. Ook als deze kritiek de vorm van spot en satire aanneemt".⁷ Na de aanslag op *Charlie Hebdo* stelde de voorzitter van het Humanistisch Verbond, Boris van der Ham: "In reactie op zo'n aanslag op de vrijheid van meningsuiting mag het enige antwoord zijn: nog meer satire, nog meer grappen, nog meer debat over de islam. Ook door moslims zelf".⁸

De toevoeging "ook door moslims zelf" verdient extra aandacht, want hier klinkt bedoeld of onbedoeld een verwijt in door: moslims kunnen niet tegen kritiek, of hebben geen gevoel voor humor, of maken te weinig haast met het verlichten van de eigen religie. Hoe dan ook is dit een voorbeeld van hoe moslims de maat wordt genomen naar aanleiding van jihadistisch terrorisme. Tegelijkertijd legt het een enigszins perverse dynamiek bloot: terwijl geen redelijk mens zal beweren dat jihadistisch terrorisme een voortzetting is van de islam met andere middelen, wordt wel van moslims verwacht dat zij zich expliciet distantiëren van dat jihadistisch terrorisme. Tegelijkertijd is het gepropageerde antwoord op dat jihadistisch terrorisme een oproep om de islam (in al zijn vormen) toch vooral belachelijk te blijven maken. De moslim die hier bezwaar tegen aantekent, riskeert zich verdacht te maken: ondersteunt hij/zij dan niet de westerse verworvenheid kritiek te uiten op religies? Is hij/zij dan tegen de vrijheid van meningsuiting?

De moslim die hier bezwaar tegen aantekent, bevindt zich niet alleen in een lastig parket omdat jihadistisch terrorisme wel degelijk gepleegd wordt met een beroep op zijn of haar godsdienst, hoe misplaatst dit beroep ook mag zijn. Hij bevond zich namelijk al in een lastig parket, dat slechts expliciet gemaakt is in de maatschappelijke reacties op het jihadistisch terrorisme, net zoals 9/11 en de zogenoemde 'Fortuyn-revolte' al langer sluimerende sentimenten aan de oppervlakte brachten. Tekenend voor de situatie waarin moslims maar ook andere belijdende gelovigen in Nederland zich bevinden, is namelijk het hierboven beschreven afgenomen maatschappelijke draagvlak voor religie in algemene zin. Daardoor ontbreken zij een belangrijke troefkaart in de discussie over de islam in Nederland: een beroep op godsdienst- en gewetensvrijheid. Net zoals de vrijheid van meningsuiting is godsdienstvrijheid een centrale waarde in het liberale pantheon. Maar in tegenstelling tot de vrijheid van meningsuiting is de status van deze vrijheid in Nederland in toenemende mate ongewis. Vandaar dat ik in de volgende paragraaf wat langer stil zal staan bij deze liberale vrijheid en haar betekenis.

2. Godsdienstvrijheid en gewetensvrijheid

De kern van godsdienstvrijheid is gewetensvrijheid. Wat houdt deze vrijheid in? Het is goed om hier wat langer stil te staan, want godsdienstvrijheid en gewetensvrijheid worden in Nederland maar al

te vaak gezien als overbodige vrijheden. Godsdienst en godsdienstigen worden immers voldoende beschermd door de vrijheid van meningsuiting, de vrijheid van vereniging, onderwijsvrijheid en het verbod op discriminatie. Dit miskent echter de essentie van godsdienstvrijheid. Deze is immers niet gelegen in de vrijheid om publiekelijk uiting te geven aan je geloofsovertuiging, of om religieuze school- of andersoortige verenigingen te stichten, of om niet voor een baan of een opleiding geweigerd te worden wegens je geloofsovertuiging. De essentie van geloofsvrijheid is gelegen in de vrijheid een geloofsovertuiging te hebben en te belijden. De essentie van geloofsvrijheid is daarmee de gewetensvrijheid. Zonder die gewetensvrijheid zal geen gelovige iets hebben aan de eerder genoemde vrijheden.

Wat houdt dat in, gewetensvrijheid? Wat is dat geweten, dat vrij moet zijn, wil een samenleving liberaal zijn? De Van Dale definieert het als volgt: het geweten is het "innerlijk besef van goed en kwaad, de gezamenlijke al of niet bewuste voorstellingen en begrippen, waarnaar de mens de zedelijke waarde van eigen handelen beoordeelt, het bewustzijn van plicht, in zoverre het zich zelfs tegenover natuurlijke wensen en begeerten stelt". Cruciale elementen in deze definitie zijn dat het geweten een innerlijk besef is, en niet een van buiten opgelegd stelsel van regels; dat het morele vraagstukken betreft, en niet, bijvoorbeeld, esthetische of empirische vraagstukken, en dat het geweten zich manifesteert als verplichtend: wie zijn geweten hoort spreken, kan niet anders dan luisteren en (proberen te) gehoorzamen.

In het begrip gewetensvrijheid ligt besloten, dat de inhoud van het innerlijke besef van goed en kwaad – wat men goed acht en wat kwaad – kan verschillen. Wat gerespecteerd wordt, is daarom niet de individuele (of liever: groepsgebonden) invulling van goed en kwaad, maar de kracht waarmee het geweten tot elk individu spreekt, ongeacht die invulling. Gewetensvrijheid erkent dat het geweten een dermate verplichtend karakter heeft voor de drager ervan, dat het gedwongen moeten handelen tegen het geweten in, of het niet kunnen voldoen aan de door het geweten opgelegde verplichtingen, het geestelijke equivalent is van foltering of lichamelijke verkrachting. En net zoals het moeten aanschouwen van of lezen over folteringen of verkrachtingen in films of boeken afschuw opwekt, wekt het moeten aanschouwen van een ontkenning van, of 'min spelen met' het geweten van een individu afschuw. Denk maar aan de Joodse moeder die door een sadistische nazi-officier gedwongen wordt te kiezen welk van haar twee kinderen direct naar de gaskamers moet vertrekken en aan welk kind nog een kans op overleven wordt geboden in de kampen (*Sophie's Choice*). Of aan Afrikaanse kindsoldaten die gedwongen worden om familieleden of ouders te vermoorden. Tegelijkertijd herkennen en prijzen we gewetensvolle daden van anderen, vooral als de inhoud van het geweten overeenkomt met die van onszelf. Ook dit is voer voor schrijvers en scenaristen: *Braveheart*, *Schindler's List*, *The Road*; al deze films gaan over mensen die gewetensvol proberen te handelen onder boze omstandigheden.

Hoewel het makkelijker is om bewondering te voelen voor diegenen die blijken te geven van hetzelfde innerlijke besef van goed en kwaad, ligt in de erkenning van de gewetensvrijheid besloten dat de inhoud van het geweten kan verschillen van persoon tot persoon en van groep tot groep. Als iets de macht van het geweten over het individu duidelijk maakt, zijn het wel de vele mislukte pogingen tot geloofsbekeerling tijdens de gewelddadige en wrede geschiedenis van de reformatie en contrareformatie. Waarom jezelf dagenlang laten folteren door de inquisitie voordat je levend verbrand wordt, in plaats van bakzeil te halen en trouw te zweren aan het enige juiste geloof? Omdat je daarmee je geloof, je geloofsgenoten, je god en jezelf zou verloochenen, en dat is makkelijker gezegd dan gedaan. De erkenning van dit gegeven ligt aan de basis van de religieuze tolerantie die de historische voorloper was van de liberale godsdienstvrijheid. Religieuze tolerantie is namelijk niet hetzelfde als godsdienstvrijheid; tolerantie houdt in dat afwijkende religieuze overtuigingen getolereerd worden door de staat en de nauw daaraan verbonden officiële, publieke godsdienst, zoals verkondigd door de gereformeerde kerk in Nederland tijdens de Republiek. Religieuze tolerantie is daarmee gelijk aan de tolerantie van pijn: het liefst wil je er vanaf zijn, maar als het niet anders kan valt ermee te leven. Liberale godsdienstvrijheid is van een andere orde. Daarin wordt geen enkele religie getolereerd en is iedereen vrij naar eer en geweten te geloven en te belijden, zonder toestemming of sanctie. In Nederland werd deze liberale godsdienstvrijheid gevestigd door de grondwet van 1848.

Maar wat houdt godsdienstvrijheid dan *in concreto* in? Tijdens het vrij recente debat over de rituele slachtwet werd dit nog eens expliciet gemaakt in de Tweede Kamer. Toen verdedigde CDA-Tweede Kamerlid Ormel de rituele slacht met een beroep op de godsdienstvrijheid. Na eerst duidelijk te hebben gemaakt dat gewetensvrijheid tot de essentie van de godsdienstvrijheid behoorde, ging hij als volgt verder:

“Voor velen in Nederland lijkt het onbegrijpelijk dat een slachtproces onderdeel is van een religie. Het recht op godsdienstvrijheid is echter niet bedacht omdat alle mensen begrijpelijke opvattingen hebben waarover zij vriendelijk met elkaar van mening kunnen verschillen, maar waar zij in het café wel uit kunnen komen. Nee, dat grondrecht staat juist in de Grondwet omdat wij voor elkaar niet-begrijpelijke opvattingen hebben en samen in Nederland leven”.⁹

Kortom, de in godsdienstvrijheid vervatte gewetensvrijheid betreft juist de vrijheid om er ‘voor elkaar niet-begrijpelijke opvattingen’ op na te houden. Deze opvattingen betreffen geen trivialiteiten, maar de fundamentele van het morele handelen, ofwel onze opvattingen over goed en kwaad.

Het debat over de rituele slacht laat zien hoe moeilijk het is om gewetensvrijheid in de praktijk te brengen; hoe fundamenteler onze morele opvattingen zijn, des te moeilijker het is om te erkennen dat een ander daar eveneens fundamen-

teel anders over denkt en hem of haar daarin vrij te laten. Juist de vanzelfsprekendheid van ons eigen morele geweten staat eraan in de weg om een ander vrij te laten een tegenovergestelde positie in te nemen. En omgekeerd is het juist makkelijk om mensen die vrijheid te gunnen wanneer iets ons niet werkelijk aan het hart gaat. Zie het verschil tussen vrouwenbesnijdenis en mannenbesnijdenis, of tussen religieuze regels met betrekking tot respectievelijk gezichtsberging en gezichtsbedekking. Terwijl clitoridectomie en het dragen van een niqab voor veel mensen in het Westen zo evident aanstootgevend zijn dat zij moeite hebben om hun gewetensbezwaren hiertegen coherent te verwoorden, hebben zij even zo vaak geen enkele moeite met mannenbesnijdenis of het bestaan van religieuze regels met betrekking tot baarden en snorren, zo zij überhaupt van het bestaan daarvan op de hoogte zijn. Net zo bij het debat over de rituele slacht; terwijl dit debat voor de religieuze partijen in de Tweede Kamer ging over godsdienstvrijheid, zag een meerderheid van de Tweede Kamer dit heel anders. Voor hen ging het debat eerst en vooral over dierenwelzijn. Voor deze meerderheid was dit zo'n fundamentele waarde, dat het niet voor mogelijk werd gehouden dat iemand anders een andere waarde, zoals godsdienstvrijheid, boven dierenwelzijn zou kunnen laten prevaleren.

Hoewel het evident moeilijk is om godsdienst- en gewetensvrijheid in de praktijk te brengen, is het niet eens zo lang geleden dat godsdienstvrijheid een spel was waaromheen de Nederlandse sa-

menleving, en daarmee de politiek, draaide. Ten tijde van de pacificatiepolitiek in het nog verzuilde Nederland deed de politieke elite haar best de voorwaarden te scheppen waaronder de zuilen de vrijheid hadden zich naar eigen inzicht en levensbeschouwelijke overtuiging te organiseren en te manifesteren. Maar let wel: juist het bestaan van verschillende zuilen, die er ieder een eigen levensbeschouwelijke overtuiging op na hielden, zorgde in die tijd voor een voldoende draagvlak voor gewetensvrijheid. Omdat gewetensvrijheid een vrijheid was waarmee nagenoeg elke zuil zijn voordeel deed, bestond de bereidheid deze vrijheid aan een ander te gunnen, ook wanneer men het fundamenteel oneens was met de levensbeschouwelijke uitgangspunten die de ander naar eer en geweten wilde hanteren.

Het in herinnering roepen van de verzuiling laat zien dat het maatschappelijke krachtenveld van belang is voor het draagvlak voor een liberale institutie als godsdienstvrijheid. In dat licht is de centrale positie van die andere liberale institutie, de vrijheid van meningsuiting, in Nederland heden ten dage ook veelzeggend. Deze is, zoals eerder gezegd, vrijwel onaanastbaar. In het integratiedebat wordt deze vrijheid dan ook vaak gelijkgesteld met een recht om te beledigen, met name als het gaat om de belediging van moslims.¹⁰ Dat deze vergaande interpretatie van uitingsvrijheid niet vanzelfsprekend is in een liberale samenleving, wordt duidelijk als we dit zogenaamde recht om te beledigen contrasteren met 'gag rules', regels die bepalen waarover juist niet gesproken dient te worden.

3. Vrijheid van meningsuiting vs. gag rules

Zelfs in de beste relaties kan het nodig zijn om bepaalde onderwerpen uit de weg te gaan, wil de relatie haar kwaliteit behouden. Een Nederlandse krant had een tijd geleden het lumineuze idee twee kleinkinderen van respectievelijk holocaustslachtoffers en collaborateurs met elkaar te laten praten over hun familieverleden. Het voorspelbare gevolg was dat de relatie na dit journalistieke experiment er slechter aan toe was dan ervoor. Minder beladen, maar even illustratief, zijn de taboes die elk gezin respecteert wil het kerstdiner tot een gezellig eind worden gebracht. Evenzo kan een samenleving baat hebben bij het niet publiek of politiek bediscussiëren van bepaalde gevoelige onderwerpen. De politicoloog Stephen Holmes noemt dit *gag rules*, ofwel zwijgregels.

Niet toevallig verwijst Holmes in zijn behandeling van *gag rules* naar Nederland ten tijde van de verzuiling. In deze periode, waarin de Nederlandse samenleving zoals gezegd bestond uit verschillende levensbeschouwelijke zuilen die toch politiek en maatschappelijk een eenheid moesten vormen, speelden *gag rules* een belangrijke rol in het bewaren van de goede vrede. Dit bewust uit de weg gaan van gevoelige onderwerpen, zodat deze niet het onderwerp zouden worden van politieke of publieke discussie, staat niet op gespannen voet met het liberalisme, maar is een voorbeeld van een vermijdingsstrategie die we in de geschiedenis van het liberalisme vaker tegenkomen. Sterker nog, de 'privatisering' van geloof, waarmee geloof van een staatsaangelegenheid ver-

anderde in een privéaangelegenheid, is de bakermat van de neutrale, liberale staat.

Dat een staat liberaal, is wil niet zeggen dat religie in een dergelijke staat geen grote rol van maatschappelijke betekenis kan spelen. Indien er in een dergelijke maatschappij ook nog sprake is van religieuze diversiteit, zullen bepaalde *gag rules* daar hoogstwaarschijnlijk gerespecteerd worden. Een recent voorbeeld hiervan was te zien in Amerika, toen Donald Trump een dergelijke *gag rule* schond door impliciet vraagtekens te plaatsen bij de geloofsovertuiging van een medekandidaat voor de Republikeinse nominatie.¹¹

Uit dit oogpunt kan de interpretatie van de vrijheid van meningsuiting als een recht om te beledigen gezien worden als een indicatie dat dergelijke *gag rules* in algemene zin minder belangrijk zijn geworden voor de maatschappelijke vrede in Nederland. Tegelijkertijd roept het de vraag op hoe het dan zit met het recht om kritiek te hebben op religies en hoe dit zich verhoudt tot het bestaan van dit soort *gag rules*; is dit dan toch niet een belangrijke verworvenheid van het liberalisme?

Jawel. Het recht om kritiek te hebben op religies brengt ons terug bij het eerder aangehaalde emancipatieliberalisme, ofwel de stroming binnen het liberalisme die ernaar streeft alle individuen te (laten) emanciperen van de macht van traditie, religie en autoriteit. Deze stroming heeft wortels in de Verlichting, toen de overtuiging onder intellectuelen opgedeed, dat niet godvruchtigheid maar kennis alleen in staat was mensen vrij en gelukkig te maken. Het recht op religiekritiek moet in deze liberale traditie geplaatst worden.

Een mooi voorbeeld van dit emancipatieliberalisme in actie is op YouTube terug te zien in het 'televisiemoment van het jaar 2007'. In dit door Nederlandse televisiekijkers tot hoogtepunt van het televisiejaar 2007 gekozen fragment wordt cabaretier Hans Teeuwen door 'de meiden van Halal', drie Nederlandse moslima's die het gelijknamige televisieprogramma maken, op de zogenaamde 'pijnbank' gelegd vanwege een zinsnede uit zijn herdenkingslied voor Theo van Gogh, voorgedragen tijdens de onthulling van het monument ter nagedachtenis aan Van Gogh:

"Christenhonden, geitenneukers,
iedereen doet mee.
Jezus en Mohammed op een
openbare plee.
Nee ik mag niet kwetsen, mijn
excuses en ik zal,
voor straf me laten pijpen door de
Meiden van Halal".

Door de meiden van Halal gevraagd waarom hij in zijn conferences religies op de korrel neemt, antwoordde Teeuwen: "alles wat enige status heeft, heeft namelijk ook een vorm van macht en macht corrupteert altijd en moet geridiculiseerd kunnen worden. Als dat niet meer kan, dan krijg je enge toestanden". Je kan natuurlijk kanttekeningen plaatsen bij zijn vrije interpretatie van Acton's adagium ("*power tends to corrupt and absolute power corrupts absolutely*"). Maar het onderliggende sentiment, dat elke vorm van macht met argusogen bekeken dient te worden en dat het vrije woord het beste medicijn is tegen die macht, is niet ver verwijderd van wat doorklinkt in Voltaires

beroemde uitspraak "*écrasez l'infâme*". Voor de Verlichtingsdenker Voltaire was het eerloze datgene wat niet op basis van het gezonde verstand verdedigd kon worden; daarvoor past geen respect, dat dient vermorzeld te worden.

Zonder de goede werken van zowel de Verlichting als het emancipatieliberalisme te willen ontkennen, wil ik bij dezen wijzen op een opvallend verschil tussen de religiekritiek zoals die bedreven werd door, bijvoorbeeld, Voltaire, en de modernere religiekritiek van iemand als Richard Dawkins, of, in Nederland, Herman Phillipse of Hans Teeuwen. Want terwijl iemand als Voltaire het opnam tegen de *powers that be*, is het belachelijk maken van religie in Nederland anno 2007 eerder een stijloefening dan een revolutionaire bezigheid. Als religiekritiek verdedigd wordt met een beroep op de macht van religies, moet toch de vraag gesteld worden welke macht religies daadwerkelijk hebben in Nederland anno nu, en over wie.

Simplificerend kan je stellen dat met betrekking tot de macht van religies een onderscheid gemaakt moet worden tussen de intrinsieke en de maatschappelijke macht van religies: een geloof of geloofsinstelling heeft in de eerste plaats macht over de gelovigen zelf; zij geloven immers en gedragen zich naar de regels van dat geloof. Maar dit soort intrinsieke macht heeft religie niet over een niet-gelovige; die gelooft immers niet en laat zich dan ook niets gelegen aan de geloofsartikelen van een geloof waaraan hij geen waarde hecht of dat hij niet eens kent. Daartegenover staat de maatschappelijke macht die een religie heeft of kan hebben, en die losstaat van het al dan niet geloven. Deze

macht wordt deels weerspiegeld, deels bepaald, door de staatsrechtelijke positie van een geloof en door de status die aan gelovigen en geloofsinstellingen meer in het algemeen wordt toegekend. Deze maatschappelijke macht vindt in Nederland haar weerslag in grondwetsartikelen zoals artikel 6 en artikel 23 (respectievelijk de vrijheid van godsdienst en onderwijs), maar ook in de eerbiediging van de wensen en behoeften van godsdienstigen in (subsidie)regelingen en in het dagelijks verkeer.

Het ligt voor de hand dat er een verband bestaat tussen de hoeveelheid mensen in een samenleving voor wie de kerk of het geloof een intrinsieke macht vertegenwoordigt en de maatschappelijke macht die die kerk of dat geloof heeft. De middeleeuwse investituurstrijd tussen paus en keizer, met als inzet de kerkelijke benoemingen en daarmee de macht over de kerk, kon alleen maar plaatsvinden in een samenleving waarin de intrinsieke macht van de kerk nagenoeg door iedereen gevoeld werd. In een ongelovige samenleving zal kerk noch geloof maatschappelijke macht bezitten, omdat er niemand is over wie ze een intrinsieke macht hebben.

Kijken we naar Nederland, dan zien we in algemene zin een met de secularisering corresponderende afname van de hoeveelheid mensen voor wie het geloof een intrinsieke macht vertegenwoordigt. Het SCP-rapport 'Geloven binnen en buiten verband: godsdienstige ontwikkelingen in Nederland' uit 2014 concludeert weinig verrassend: "Zowel institutionele tellingen als enquêtes leren dat [de aantrekkingskracht van kerken] gestaag is af-

genomen en dat geldt eveneens voor hun invloed en prestige".¹² Dit geldt echter niet voor iedereen: 16% van de bevolking geeft aan wekelijks naar kerk of moskee te gaan. Juist onder jonge kerkleden bestaat een tendens tot sterkere binding met het geloof en meer orthodoxie, ongeacht of het christenen of moslims betreft.¹³

De afnemende maatschappelijke macht van de kerk blijkt ook uit Tweede-Kamerdebatten, waarin een steeds duidelijker oppositie is waar te nemen tussen de christelijke partijen en de rest, als het gaat om bijvoorbeeld de interpretatie van de onderwijsvrijheid of respect voor geloofsvrijheid.¹⁴ Terwijl met name de klein-christelijke partijen blijven hameren op het belang van geloofsvrijheid, lijken andere partijen de grondwettelijk beschermde vrijheid van religie en godsdienst vaak vooral als een belemmering te beschouwen bij het maken van wetten of het halen van beleidsdoelen.

Met het afnemen van de intrinsieke macht van kerken neemt, zo valt hieruit af te leiden, ook hun maatschappelijke macht af. Tegen de achtergrond van deze ontwikkelingen lijkt de religiekritiek van Teeuwen *cum suis* dan ook vooral een achterhoedegevecht te zijn, tenminste voor zover deze kritiek gerechtvaardigd wordt met een beroep op de maatschappelijke macht van de kerk. Maar wellicht is niet zozeer de maatschappelijke macht als wel de intrinsieke macht van kerken over gelovigen steen des aanstoots, en is het doel van religieuze criticasters simpelweg om, in lijn met de Verlichting, de gelovigen te bevrijden van onder het juk van religieuze dogma's en om hen in die zin te emanciperen. Zo beschouwd voeren zij

geen achterhoedegevecht, maar strijden zij simpelweg voor de idealen van het emancipatieliberale en zullen zij dat blijven doen zolang er mensen zijn die in de onvrijheid van het geloof leven.

In het integratiedebat zien we dus een botsing tussen twee opvattingen van liberale vrijheid: vrijheid als individuele emancipatie, de vrijheid om zich te ontworsten aan traditie, religie en autoriteit; en gewetensvrijheid, de vrijheid om er voor anderen niet-begrijpelijke opvattingen op na te houden. De liberale stroming waarin het eerste centraal staat, heb ik al aangeduid met de term emancipatieliberale. Laten we de tweede, waarin gewetensvrijheid centraal staat en waarin groepen andersgelovigen of -denkenden ruimte voor zichzelf en elkaar proberen te creëren, verzuilingsliberalisme noemen. Deze twee liberale interpretaties verdragen elkaar slecht. Voor emancipatieliberale staat gewetensvrijheid gelijk aan een misplaatst recht om dom te blijven. Voor verzuilingsliberale staat emancipatievrijheid gelijk aan het opdringen van het eigen gelijk door een gesecculariseerde meerderheid, ofwel voor 'verlichtingsfundamentalisme'.

Het tegenover elkaar stellen van verzuilingsliberalisme en emancipatieliberale kan ons helpen te begrijpen wat in Nederland, en wellicht in het Westen meer in het algemeen, 'in godsnaam' aan de hand is. De centrale waarden van het emancipatieliberale, individuele vrijheid en het vertrouwen in de rede als medicijn tegen de onvrijheid van geloof, traditie en autoriteit, hebben een groot draagvlak in Nederland. De centrale waarde van het verzuilingsliberalisme, gewetensvrijheid, kan binnen die samenleving op steeds minder begrip rekenen. Geloven mag nog altijd, maar wie met zijn geloof in de openbaarheid treedt, stelt zich wilens en wetens bloot aan kritiek, zo is de heersende opvatting. Wie niet tegen kritiek kan, moet maar een olifantenhuid kweken. In een dergelijke samenleving is geen plaats voor *gag rules*; wie zich beleedigd toont door de uitingen van anderen, verdient eerder een brevet van onvermogen. Die begrijpt de regels van het spel niet.

Toch zijn er wellicht goede redenen om de toon enigszins te matigen. Een eerste reden is gelegen in het emancipatieliberale doel dat nagestreefd wordt door geen enkel blad voor de mond te nemen. De tweede reden heeft te maken met de gevolgen van een ongebreideld debat voor de liberale samenleving zelf. Deze twee redenen zullen, ieder afzonderlijk, worden uitgewerkt in de twee slotparagrafen van dit essay.

4. **Rede, redelijkheid en het eigen gelijk**

Centraal in het emancipatieliberale staat het vertrouwen in de rede. Met behulp van de rede kan onredelijkheid herkend, bekritiseerd en geneutraliseerd worden, zo is de leidende gedachte. Dit vermogen is met name van belang wanneer onredelijkheid, zoals religieuze dogmatiek, in dienst staat van onderdrukking of geweld. De centrale rol voor de vrijheid van meningsuiting binnen het emancipatieliberale is direct gekoppeld aan deze

emanciperende rol die de rede te spelen heeft: alleen in een open discussie is er de ruimte om alle zin en onzin op zijn merites te beschouwen en kan het onredelijke kaf van het redelijke koren gescheiden worden.

Dat de vrijheid van meningsuiting van wezenlijk belang is voor een vrije samenleving laat onverlet dat je kritisch kan staan tegenover de wijze waarop de vrijheid van meningsuiting wordt geïnterpreteerd en gebruikt in zo'n vrije samenleving. Het bestaan van *gag rules* duidt er ook op, dat onder bepaalde omstandigheden een verantwoord gebruik van de vrijheid van meningsuiting zelfs van wezenlijk belang geacht kan worden voor het voortbestaan van die vrije samenleving zelf. Beweer ik hiermee dat er op dit moment in Nederland *gag rules* in acht genomen zouden moeten worden? Nee, al kan ik me wel verplaatsen in de positie van minderheden, en dan vooral van moslims, die wat moe worden van alle satire en grappen en debatten over hun religie. Het antwoord dat zij dan maar wat minder lange tenen moeten hebben, of een olifantenhuid moeten ontwikkelen, vind ik wat te makkelijk. Behalve dat het de grieven van moslims niet serieus neemt, is het een antwoord waarmee discussie over die grieven uit de weg wordt gegaan. Een olifantenhuid weert immers alles af.

Vanuit het perspectief van het emancipatieliberalisme is het antwoord ook onheus. Het emancipatieliberalisme streeft er immers naar om individuen vrij te maken van geloof en dogmatiek. Als het doel is om een discussie aan te zwengelen over de onredelijkheid van andermans denk-

beelden, dan is het maar de vraag of die discussie gediend is met het bedrijven van spot enerzijds en het ontwikkelen van olifantenhuiden anderzijds; beide staan een open discussie immers in de weg.

Behalve de vraag hoe een dergelijke discussie gevoerd kan worden, kan ook de vraag gesteld worden door wie de discussie het beste gevoerd kan worden, wil ze het gewenste effect sorteren. Bij de beantwoording van deze laatste vraag kan je niet voorbijgaan aan de maatschappelijke omstandigheden waaronder de discussie – als het integratiedebat zo genoemd kan worden – gevoerd wordt. De belangrijkste omstandigheid is dat er geen gelijkheid is tussen de twee belangrijkste partijen in dit debat. Aan de ene kant heb je namelijk vertegenwoordigers van de meerderheid, vaak voornamelijk in debat met elkaar, en aan de andere kant leden van een minderheid (of liever: minderheden), waarvan de sociaaleconomische en culturele integratie in de Nederlandse samenleving al jaren onderwerp is van politieke en publieke discussie. Er is, kortom, geen sprake van een discussie tussen gelijken, voor zover het debat voorgesteld wordt als een discussie tussen meerderheid en minderheid. Dit gegeven beïnvloedt de discussie van beide kanten. De minderheid kan zich met gemak niet gehoord of niet serieus genomen voelen, en onmachtig hier iets aan te veranderen. Als deze minderheid bovendien het gevoel heeft sociaaleconomisch uitgesloten te worden, is het des te makkelijker zich van de discussie af te wenden en de Nederlandse maatschappij te beschouwen als iets van anderen, maar niet van hem of haar.

Een Engels spreekwoord luidt: “*You can lead a horse to water, but you can’t make it drink*”. Veel migrantenkinderen of -kleinkinderen voelen zich als paarden die naar het water zijn geleid en graag willen drinken, maar juist niet *mogen* drinken. Dit gevoel maatschappelijk uitgesloten te worden staat niet alleen een open discussie in de weg. Het zorgt ervoor dat pogingen om moslims van buitenaf te emanciperen, of deze nu de vorm van debat, satire, of een verbod op het Salafisme aannemen, de kloof tussen moslims en de rest van de samenleving zullen bevestigen en bestendigen. Totdat dit gevoel is verdwenen, is het wellicht prudent moslims zelf het voortouw te laten nemen in de gewenste emancipatie van hun geloof, in de hoop en verwachting dat “onze manier van leven” voldoende aantrekkingskracht heeft om deze ontwikkeling in gang te zetten. Anders dreigen beide kampen zich op te sluiten in het eigen gelijk.

De verwachting dat groepen immigranten zich, ongeacht hun culturele of religieuze herkomst, na verloop van tijd zullen voegen naar de liberale uitgangspunten van westerse democratieën en zich deze eigen zullen maken, wordt de *‘liberal expectancy’* genoemd. Soms wordt hier laetdunkend over gedaan, maar wie de geschiedenis overziet, ziet de verwachting eerder bevestigd dan gelogenstraft. Natuurlijk is wat je ziet ook een kwestie van de afstand die je neemt; wie kan zich nog de integratieproblemen herinneren van de Sefardische joden, of de tijd, veel korter geleden, dat de katholieken als staatsgevaarlijk golden? Terwijl te veel afstand van alles een bloedeloze historische ontwikkeling dreigt te maken, heeft ook bijziend-

heid bezwaren: wie verwacht dat migranten en samenleving binnen een paar jaar, of zelfs binnen één of twee generaties, op elkaar ingespeeld zullen raken (om de eenzijdigheid van de term ‘integratie’ te vermijden), verwacht te veel. Wil de liberale verwachting uitkomen, en me dunkt dat er weinig anders opzit dan daarvan uit te gaan, dan is het zaak de boel ondertussen een beetje bij elkaar te houden. Dit betekent enerzijds dat je moet proberen te vermijden dat mensen zich afkeren van de samenleving. Tegelijkertijd betekent het dat je als liberale samenleving moet blijven uitgaan van je eigen kracht.

5. De kracht van de liberale samenleving

Wat is dan de kracht van de liberale samenleving? Deze is wat mij betreft niet gelegen in de verworvenheden van om het even het verzuilingsliberalisme of het emancipatieliberale. De kracht van onze samenleving en ook van andere liberale democratieën is gelegen in het weefsel van de verzamelde instituties die in de loop der eeuwen ontwikkeld zijn, dan weer beïnvloed door de ene bedreiging van de vrijheid, dan weer door de andere. Deze instituties zijn niet het product van de rede, maar van staatkundige prudentie, de praktische wijsheid die met vallen en opstaan ontstaat en die vervat is in onze rechtsstatelijke instituties, waaronder godsdienstvrijheid en de vrijheid van meningsuiting. Zoals blijkt uit het voorgaande, is het geheel van deze instituties niet gespeend van interne contradicties; vrij-

heden kunnen met elkaar botsen, net zoals democratie en rechtsstaat voortdurend met elkaar botsen. Deze botsingen zijn ook nodig, wil individuele vrijheid niet ten prooi vallen aan de grillen van een toevallige democratische meerderheid, of van een op macht beluste president, of gewetensdwang binnen een groep, of onverdraagzaamheid daarbuiten.

Dit brengt me ten slotte op de invloed van het integratiedebat, en meer specifiek van de hoge mate van aandacht daarin voor moslims, op de liberale samenleving zelf. Zojuist zei ik al dat de discussie over moslims in de Nederlandse samenleving niet een discussie tussen gelijken is, en dat dit van invloed is op beide partijen die deelnemen aan het debat. De geconstateerde onevenwichtigheid is namelijk ook niet goed voor de meerderheid en in het verlengde daarvan niet voor de liberale samenleving. Hoewel de kracht van de liberale samenleving schuilt in haar instituties, moeten deze instituties, en daarmee die samenleving zelf, in hun kracht gezet worden door de leden van de samenleving. Zonder continue bekrachtiging zal het de liberale instituties op dezelfde wijze vergaan als het geloof in tijden van secularisering: eerst verliezen zij hun intrinsieke macht, daarna snel hun maatschappelijke kracht. Dan worden het dode instituties, waarvan niemand meer weet waarom ze ooit een goed idee waren en waarom we ons er nu aan zouden moeten houden.

Voor de meerderheid bestaat, omdat deze vaker bevestigd wordt in haar gelijk dan tegengesproken, het gevaar van een overmaat aan zelfingenomenheid en, ironisch genoeg, in het licht van de uitgangs-

punten van het emancipatieliberalisme, een gebrek aan zelfkritisch vermogen. Dan wordt het makkelijker de onredelijke splinter in andermans oog te zien dan de onredelijke balk in het eigen oog. Naarmate de liberale samenleving meer door-desemd is van het emancipatieliberalisme en de daarin vervatte waarden, worden de uitgangspunten ervan steeds meer gemeengoed. Daarmee vervalt de noodzaak die uitgangspunten kritisch tegen het licht te houden; hun geldigheid wordt vanzelfsprekend geacht. Dan zie je ook dat kritiek op bepaalde aspecten van de rechtsstaat makkelijk afgedaan wordt als een aanval op het hele systeem – een diskwalificatie die Fortuyn overigens ook ten deel viel toen hij vraagtekens plaatste bij aspecten van artikel 1 van de Grondwet.¹⁵

De herinterpretatie van de vrijheid van meningsuiting als een recht tot beledigen past ook in dit beeld; naarmate die vrijheid vanzelfsprekender is, is kritiek erop makkelijker af te doen als kritiek op de vrije samenleving zelf. Wie zich daartegen uitsprekt, is op zijn minst een politiek correcte minkukel en in het ergste geval een verrader, iemand die het radicale jihadisme rechtvaardigt. Behalve dat dit een open discussie in de weg staat, kan het ook een effect hebben op onze interpretatie van wat van waarde is in en voor de vrije samenleving zelf. Als de veronderstelling postvat dat de vrijheid van meningsuiting het *unique selling point* is van de liberale samenleving, verliest men oog voor het complexe staatkundige geheel waarin die vrijheid van meningsuiting ingebed is.

Tegelijkertijd zie je in reactie op jihadistisch terrorisme een afgenomen be-

reidheid zich iets gelegen te laten liggen aan andere liberale of rechtsstatelijke instituties, zoals godsdienstvrijheid, maar ook de bescherming van privacy of procedurele waarborgen in het strafrecht. Dan worden deze waarborgen en rechten bovenal gezien als een belemmering bij het efficiënt aanpakken van dat terrorisme. Terwijl de continue uitdaging waar de rechtsstaat voor staat het bewaken is van het precare evenwicht tussen individuele vrijheid en bestuurlijke daadkracht.

In een samenleving die onder druk gezet wordt door jihadistisch terrorisme en waarin niemand een blad voor de mond wenst te nemen, is er alle ruimte om in het politieke debat voorstellen te doen die daadkracht tonen in tijden van crisis, maar die de rechtsstaat in wezen ondermijnen. Het sluiten van de grenzen voor leden van één religie, het verbieden van een godsdienst, het registreren en internen van moslims, het laten zinken van boten met vluchtelingen om 'aanzuigende werking' tegen te gaan; al deze voorstellen druisen rechtstreeks in tegen de waarden waar we in Nederland voor heten te staan. Aan de ene kant kan je de nieuwe politieke incorporeerbaarheid verwelkomen als een 'realistische opstelling' die nodig is om de problemen te kunnen benoemen en oplossen.¹⁶ Toch kleven er evidente nadelen aan dit 'nieuw realisme'.¹⁷

Jon Elster heeft het weleens gehad over de "*civilizing force of hypocrisy*", ofwel de beschavende werking van huichelarij: doordat men in een publieke discussie in ieder geval de indruk wil wekken niet alleen voor het nauw begrepen eigenbelang te gaan maar ook nog rekening te houden met een ander, wordt toch maar het goede

voorbeeld gegeven. En ook al is dat soms hypocriet, goed voorbeeld doet volgen, zozeer zelfs dat men zelf kan gaan geloven dat het publieke belang een eigenstandige waarde heeft die verder gaat dan het eigen belang. Door bepaalde dingen te moeten zeggen wordt kortom een bepaald waardenpatroon in stand gehouden. Omgekeerd kan je stellen dat het voeren van een publieke of politieke discussie zonder acht te slaan op politieke correctheid, ook een uitwerking heeft op het debat. Dit zou je, vrij naar Elster, de '*decivilizing force of realism*' kunnen noemen. Als niets met respect wordt behandeld, verliest alles zijn waarde. Stoere praat in reactie op terreur zoals die van Trump met betrekking tot het sluiten van de grenzen voor moslims, maar eveneens de roep om godsdiensten te verbieden of om schepen met bootvluchtelingen te laten zinken of zelfs lek te schieten om een voorbeeld te stellen, heeft daarmee een negatief effect op de maatschappelijke omgang met elkaar en met nieuwkomers. Tegelijkertijd kan het een negatief effect hebben op het draagvlak voor de liberale instituties zelf: door een retorisch repertoire te hanteren dat geen acht slaat op de rechtsstaat, daalt het daadwerkelijke respect voor de rechtsstatelijke instituties.

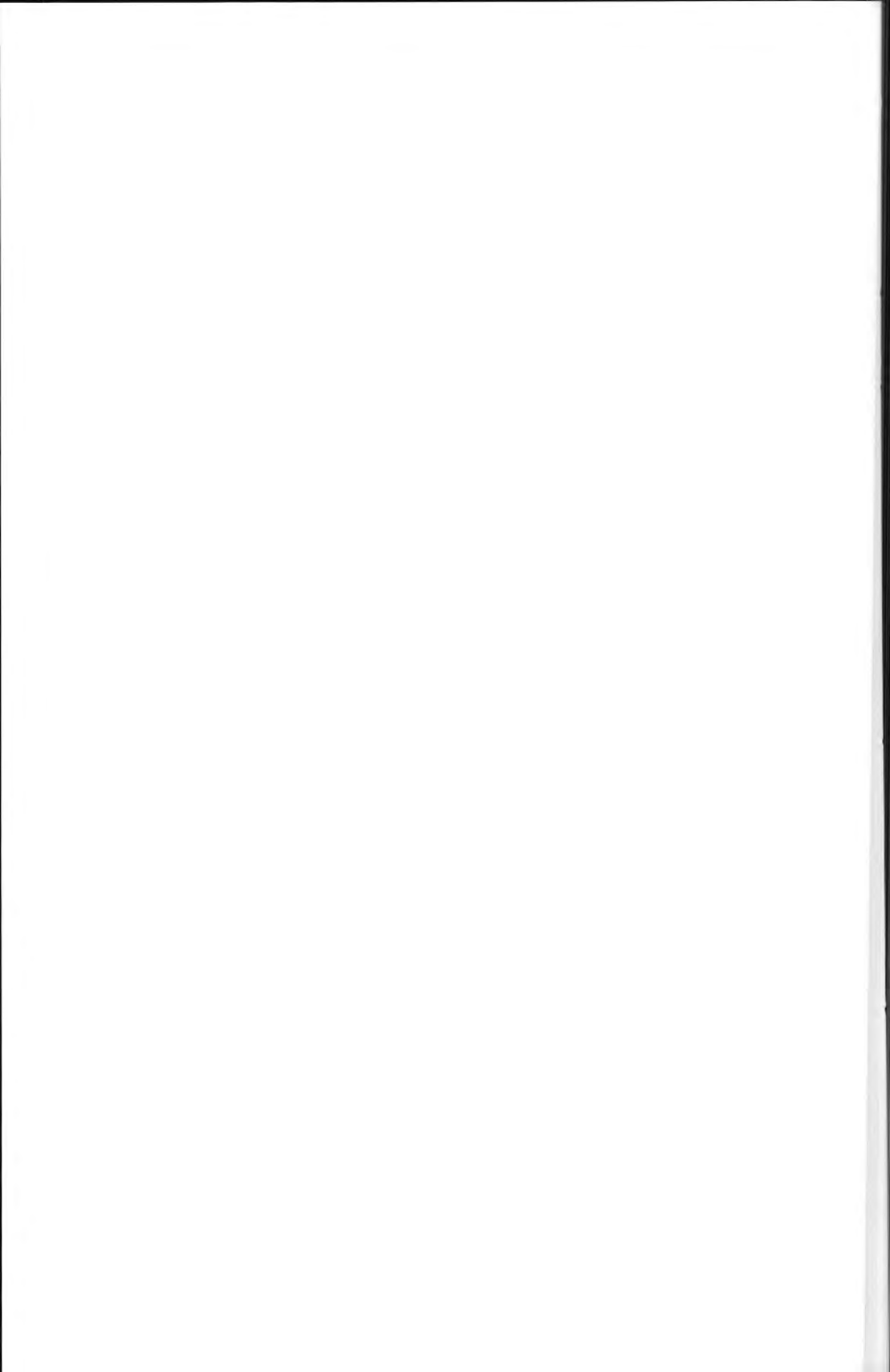
De kracht van woorden brengt me, tot slot, bij de vraag wat wel gezegd moet worden na aanslagen zoals die in Parijs. Na de meest recente aanslagen had premier Rutte het, zoals gezegd, over "onze manier van leven"; "naar een restaurant gaan, een voetbalwedstrijd bezoeken, een concert bezoeken". Hij somde "zichtbare en onzichtbare" maatregelen op in reactie op de aanslagen: een verhoogde

staat van paraatheid voor alle diensten, geïntensiveerde grensbewaking, het laten doorgaan van grote evenementen zoals de intocht van Sinterklaas, die gepland stond voor de volgende dag. Als we de intocht niet zouden laten doorgaan, zo impliceerde de premier, dan zouden de terroristen hebben gewonnen, dan zou onze manier van leven het onderspit delven. Nu is het natuurlijk prima dat de minister-president aangeeft welke maatregelen genomen worden in het kader van de nationale veiligheid; *don't panic* is een goed devies bij rampen. En dat hij 'onze manier van leven' koppelt aan datgene wat veel mensen in hun vrije tijd plegen te doen, kan ik ook wel billijken; dat maakt het extra invoelbaar en zorgt er wellicht voor dat zijn boodschap van empathie beter overkomt. Daar had hij het alleen niet bij moeten laten. "Onze manier van leven" omhelst namelijk meer dan het consumeren van vrije tijd en het vieren van evenementen – althans, dat mag ik hopen – en vereist veel meer dan orde- en veiligheidsmaatregelen en het doorgaan met de dagdagelijkse bezigheden. Een jaar eerder, na die vorige aanslag in Parijs, deed premier Rutte het wat mij betreft beter. Toen veroordeelde hij die aanslag nog als een aanslag op "onze fundamentele waarden en normen: vrijheid, veiligheid, tolerantie". Er zijn mensen die dit waardenverhaal slechts vinden en hypocriet.¹⁸ Toch kan het in het licht van mijn analyse in dit essay geen kwaad nog eens aan te geven dat dit een aanslag is op onze waarden. Als deze niet af en toe genoemd worden, zullen ze hun betekenis verliezen. Dan heeft de liberale staat opgehouden te bestaan.

Noten

1. <http://edition.cnn.com/2015/11/16/world/paris-attacks-syrian-refugees-backlash/>.
2. <http://www.nytimes.com/politics/first-draft/2015/12/07/donald-trump-calls-for-banning-muslims-from-entering-u-s/>.
3. <http://nieuws.tpo.nl/2015/11/15/frankrijk-slaat-terug-bombardementen-op-isis-hoofdstad-raqqa/>.
4. Zie bv. Kamerman, S., Moslims nemen nooit genoeg afstand, *NRC Handelsblad* 21 november 2015 en Oualhadj, O., Moet ik accepteren dat een individu verantwoordelijk wordt gehouden voor het corrigeren van stereotypen?, *de Volkskrant* 21 november 2015.
5. Zie Mansvelt Beck, F., 2015, Vrijheid van meningsuiting, tolerantie en het PEN-Award-protest, *Filosofie & Praktijk*, 36(3), 66-75.
6. Elders heb ik dit ook aangeduid als levensbeschouwelijk liberalisme.
7. <http://www.humanistischverbond.nl/eigentijds-humanisme-de-grondslag>.
8. <http://www.humanistischverbond.nl/nieuws/afschuw-over-aanslag-op-vrijheid-van-meningsuiting>.
9. HTK 2010/11, No. 96(16), 102.
10. Zie bv. Mudde, C., Welnee, velen zijn niet Charlie Hebdo, *NRC Handelsblad* 9 januari 2015.

11. <https://www.washingtonpost.com/news/post-politics/wp/2015/10/25/donald-trump-no-apology-for-questioning-ben-carsons-seventh-day-adventist-faith/>.
12. De Hart, J., 2014, *Geloven binnen en buiten verband: godsdienstige ontwikkelingen in Nederland*, Den Haag, SCP, p. 65.
13. De Hart, J., 2014, *Geloven binnen en buiten verband: godsdienstige ontwikkelingen in Nederland*, Den Haag, SCP, p. 112.
14. Zie bv. het debat in de Tweede Kamer over de kabinetsreactie op het rapport 'Bruggen bouwen' van de tijdelijke commissie onderzoek integratiebeleid (de commissie-Blok), HTK 2003/04, No. 92 en No. 94, en het debat over de initiatiefwet Bedwelming Ritueel Slachten (de wet Thieme), HTK 2010/11, No. 54(4), No. 73(2) en No. 96(16).
15. Zie bv. de Rotterdam-lezing van Jos de Mul, <http://www.demul.nl/nl/lezingen/item/1471-%EF%BB%BFop-weg-naar-het-beloofde-land-lezingtekst>.
16. Zoals betoogd door o.m. CDA en VVD tijdens het eerder genoemde debat met de regering over het rapport 'Bruggen bouwen'. Zie respectievelijk HTK 2003/04, No. 92: 5970-5971 en 5960.
17. Deze term is gepopulariseerd door B. Prins in onder meer Prins, B., 2004, *Voorbij de onschuld: het debat over integratie in Nederland*, Amsterdam, Van Gennep, maar is zover ik kan nagaan geïntroduceerd door Vuijsje in Vuijsje, H., 1986, *Vernoorde onschuld: Etnisch verschil als Hollands taboe*, Amsterdam, Bert Bakker.
18. Zie bv. Schinkel, W., 2015, *Waarom aanslagen geen aanval op onze waarden zijn (en politici ons dat wel willen doen geloven)*, *De Correspondent* 19 november 2015.

De publieke rol van politicologen

Mark Bovens, Tom van der Meer en Marc Hooghe

Inleiding

Steven Van Hecke (KU Leuven)

Ter gelegenheid van 65 jaar NKWP en 50 jaar *Acta Politica* werd op het Politicologenetmaal in Maastricht een symposium georganiseerd over 'Sterktes en Zwaktes van de Nederlandse Politicologie'. In zijn bijdrage aan het debat brak de Utrechtse bestuurskundige Mark Bovens een lans voor 'publieke politicologie'. De discussie over de rol van de politicoloog buiten de academische wereld is uiteraard niet nieuw en zal, zolang wellicht de discipline en haar discipelen blijven bestaan, verdergezet worden. Maar de stelling van Mark Bovens was prikkelend genoeg om er een geschreven opiniërend essay van te maken en het als aanzet te laten dienen voor een dialoog onder vakgenoten, hier in dit Symposium.

Het essay, dat Mark Bovens op 11 juni 2015 in Maastricht mondeling presenteerde, leest u hieronder in een herwerkte versie. Zijn kritiek op de zogenaamde scholasticisering – "politicologie door vakgenoten, voor vakgenoten en over vakgenoten" – is evenwel intact gebleven. De remedie voor deze kwaal is volgens Bovens meer publieke politicologie, inclusief een opdracht voor de Kring. Het succes van 'Stuk Rood Vlees' (www.stukroodvlees.nl) kan als inspirerend voorbeeld werken. Dat brengt

deze rubriek naadloos bij de medeoprichter van deze blog, Tom van der Meer. Deze Amsterdamse politicoloog ontwaart "een valse tegenstelling om de theoretische en methodologische professionalisering van het vakgebied te plaatsen tegenover de vermeende neergang van de publieke politicologie." Het ene is namelijk onlosmakelijk verbonden met het andere. Ook hij heeft een opdracht in petto voor de Kring: de band met de praktijkpoliticologen opnieuw sterker aanhalen. En de academische politicologen raadt hij wat "minder bescheidenheid" aan. Ze moeten ook durven "het grote verhaal" te vertellen. In het bijzonder de senior-onderzoekers zouden daartoe in staat moeten zijn. De Leuvense politicoloog Marc Hooghe, evenals de andere gastauteurs bekend met de publieke en de academische sferen, is het ten dele eens met Mark Bovens. Sterker, hij stelt de diagnose scherper door te wijzen op het feit dat niet alleen de politicologie maar alle aanverwante wetenschapsdisciplines van de maatschappelijke radar zijn verdwenen. Daarnaast is hij het oneens met Mark Bovens over het antwoord op de vraag wat de politicoloog vandaag te zoeken heeft in het maatschappelijke debat. Volgens Hooghe baat het niet veel te investeren (en te diversifiëren) in een rijk aanbod (met een populaire rol voor de sociale media). Er is immers geen vraag. En

zolang er geen vraag is, houdt het weinig steek zichzelf in de markt te zetten.

... maar heeft zij ook meer te vertellen?

Een pleidooi voor meer publieke politicologie

Mark Bovens (Universiteit Utrecht)

De politieke wetenschap weet steeds meer...

De politieke wetenschap weet steeds meer. In de afgelopen zestig jaar zijn er, dankzij het noeste werk aan grote datasets, steeds meer gegevens beschikbaar over kiesgedrag, participatie, politieke opvattingen, partijprogramma's en parlementsleden. Ook is de professionaliteit van het onderzoek enorm toegenomen.

In de beginjaren was de politieke wetenschap in ons land in sommige opzichten een hogere vorm van parlementaire journalistiek. Zo stelde de Amsterdamse politicoloog Hans Daudt begin jaren tachtig nog, dat een politieke onderzoeker niet meer nodig had dan een studeerkamer, een telefoon, toegang tot goede documentatie en een goede bibliotheek (Daalder, 2009, p. 25). Tegenwoordig beschikken jonge onderzoekers over een rijk gevulde gereedschapskist met onderzoeksmethoden, statistische technieken en geavanceerde software. Elke keer weer als ik het Etmaal bezoek, ben ik onder de indruk van de grote ambachtelijkheid en de methodische verfijning van de papers van de hedendaagse promovendi en postdocs. Wat een verschil met mijn eigen paper toen ik in de jaren tachtig voor het eerst het Etmaal bezocht – en ook met mijn huidige papers trouwens.

Tegelijkertijd bekruipt me vaak een zeker ongemak bij het lezen van veel van de papers op het Etmaal of de conferenties van het European Consortium of Political Research (ECPR). De methodologische sofisticatie is weliswaar veel groter geworden, maar de onderzoeksvragen zijn gekrompen. Zeer geavanceerde technieken worden losgelaten op soms wel heel kleine vragen. De onderzoeksvragen van veel papers, proefschriften en artikelen worden niet zozeer ingegeven door de grote maatschappelijke kwesties van onze tijd, maar vooral door de stand van de vakliteratuur, door de aard van de datasets of door de beschikbaarheid van nieuwe methoden. Methodologische en theoretische verfijning is dan eerder een doel op zich in plaats van een hulpmiddel. De Amerikaanse politicoloog Lary Mead (2010, 2011) heeft dat treffend *scholastisering* genoemd. Zoals de theologie in de middeleeuwen zich bezighield met de vraag hoeveel engelen er konden dansen op de punt van een naald, zo houdt de politieke wetenschap zich nu veel bezig met vragen die vooral voortkomen uit interne, academische debatten. Het is politicologie door vakgenoten, voor vakgenoten en over vakgenoten. Enigszins gechargeerd uitgedrukt: veel papers en artikelen zijn vooral voetnoten bij het werk van vakgenoten.

In de Verenigde Staten is er onder een deel van de politicologen ongerustheid ontstaan over deze scholastieke wending in het onderzoek (Sigelman, 2006). Wat heeft de politieke wetenschap nog te vertellen aan het grote publiek? Heeft

de *rigour* niet te veel de overhand gekregen over *relevance*? Het heeft ertoe geleid dat er inmiddels tijdschriften zijn, zoals *Perspectives on Politics*, die zich expliciet richten op het verbinden van politicologisch onderzoek met bredere maatschappelijke debatten en publieken.

Deze scholastisering van het onderzoek is niet typisch voor de politieke wetenschap. Zij doet zich in alle sociale wetenschappen voor. Ze is aan de ene kant endogeen: het product van de voortschrijdende professionalisering, van internationalisering en van specialisatie binnen de sociale wetenschappen. Aan de andere kant is zij ook exogeen: het gevolg van de toegenomen dominantie van een biomedisch publicatiemodel in de academische wereld en van de daaraan gekoppelde veranderende *incentive*-structuur in de geldstromen. Veel universitaire onderzoekers in de sociale wetenschappen hebben weinig keuze, gegeven de druk van decanen en de enorme competitie bij NWO en FWO. Schrijven voor een klein, internationaal publiek van supergespecialiseerde vakgenoten is beter voor je h-index, voor je onderzoeksfinanciering en voor je loopbaan.

Vier soorten politicologie

In de sociologie, ooit de moeder van de sociale wetenschappen, is deze scholastieke wending eveneens aan de gang en heeft ze tot flinke debatten geleid die ook voor de politicologie relevant zijn. Godfried Engbersen (2009) heeft hier behaarswaardige reflecties over geschreven, deels gebaseerd op het werk van Burawoy

(2005). Van hen leen ik een wetenschaps-typologie op basis van twee centrale dimensies van sociale wetenschap (zie Tabel 1).

TABEL 1. Vier soorten politicologie (naar Burawoy, 2005 en Engbersen, 2009).

	Academisch publiek	Buiten-academisch publiek
Instrumenteel	Professionele politicologie	Beleidsgerichte politicologie
Reflexief	Kritische politicologie	Publieke politicologie

De verticale dimensie onderscheidt het oogmerk van de onderzoeksagenda en de aard van de kennis. Bij *instrumenteel* onderzoek gaat het om het oplossen van puzzels die passen binnen de bestaande kaders. Het gaat daarbij om het verder verfijnen van een theoretisch paradigma of om het geven van oplossingen voor door opdrachtgevers gedefinieerde problemen. Argyris en Schon (1978) noemen dat '*single loop learning*'. De onderzoeker kleurt netjes binnen de lijnen. Bij *reflexief* onderzoek daarentegen, worden de gangbare wetenschappelijke paradigma's of de beleidskaders zelf ook ter discussie gesteld. Argyris & Schön (1978) noemen dat '*double loop learning*'. De horizontale dimensie betreft het publiek dat wordt bediend. Onderzoek kan gericht zijn op een *academisch* publiek van vakgenoten, of op een *buiten-academisch* publiek van opdrachtgevers, beleidsmakers of de publieke opinie.

Dat levert vier types politicologie op. Een *professionele* politicologie die zich vooral bezighoudt met theoretische en me-

thodologische verfijning en met het oplossen van intern-wetenschappelijke puzzels, en die daarover rapporteert in de internationale vakbladen. Dan een *kritische* politicologie die eveneens voor vakgenoten schrijft, maar de paradigma's van het vak zelf ter discussie stelt. Vervolgens een *beleidsgerichte* politicologie die, in dienst of in opdracht van overheid of bedrijfsleven, zich richt op concrete vragen en daarover bericht in voornamelijk Nederlandstalige rapporten. En als laatste een *publieke* politicologie, die zich bezighoudt met reflectie op maatschappelijke vraagstukken en zich richt op het grotere publiek.

Deze 2x2-tabel is uiteraard een versimpeling. Veel professioneel onderzoek heeft ook kritische pretenties of reflexieve consequenties. Bovendien zullen individuele onderzoekers zich soms in het ene en dan in het andere kwadrant bevinden, afhankelijk van de aard van hun papers. Zelf heb ik werk gedaan in elk van de vier kwadranten en dat zal voor velen gelden. Maar het is een nuttig heuristisch hulpmiddel. Zo vallen zestig jaar Nederlandse politicologie er aardig mee te duiden. In de jaren zeventig en tachtig overheerste, met name in Amsterdam en Nijmegen, de kritische politicologie – radicale studenten maakten het vrijwel onmogelijk voor de hoogleraren Hans Daudt respectievelijk Andries Hoogerwerf om hun ambt uit te oefenen – met haar aandacht voor marxisme, feminisme en anti-imperialisme. In de jaren tachtig en negentig vonden veel politicologen werk in de publieke sector of in de advieswereld en nam de beleidsgerichte politicologie een hoge vlucht. Tot voor kort had de Kring dan ook een bloeiende sectie praktijkpoliticologen.

De laatste twee decennia is het vooral in de linkerbovenhoek steeds voller geworden. Een zeer groot deel van de universitaire politicologie valt tegenwoordig te kenschetsen als professionele politicologie. Dat is goed zichtbaar aan de gedaanteverandering die *Acta Politica* in de afgelopen vijftig jaar heeft ondergaan. In de eerste decennia verschenen er in het blad vooral Nederlandstalige artikelen, van Nederlandse politicologen over een breed scala aan onderwerpen. Naast vakmatige onderwerpen, zoals kiezersgedrag en coalitietheorieën, kwamen beleidsrelevante en maatschappelijke thema's uitgebreid aan de orde, zoals inkomensverdeling en inkomensbeleid, en politiek-filosofische onderwerpen, zoals rechtvaardigheidstheorieën. Tegenwoordig is *Acta Politica* een academisch tijdschrift waarin internationale auteurs, in het Engels, schrijven over zeer specialistische thema's. Wie de jubileumjaargang van 2015 bekijkt, ziet dat er over de actuele Nederlandse politiek of over beleidskwesaties weinig meer te vinden valt. De artikelen gaan over presidentieel leiderschap in de VS, vrijwilligerswerk in Zwitserland, politiek vertrouwen onder Zweedse scholieren, en over immigratie en partijpolitiek in Europa. Of ze gaan over zeer technische onderwerpen, zoals de relatie tussen omvang van politieke districten en opkomst bij verkiezingen, het meten en verklaren van links-rechtsverdelingen, en over dynamische schaalvalidatie bij kieswijzers. Die professionele transformatie is de reden geweest van het blad – vergelijkbare bladen met een nationaal en beleidsmatig profiel, zoals *Beleidswetenschap*, *Beleid en Maatschappij* of *Openbaar Bestuur*

hebben het moeilijk of zijn opgeheven – maar het betekende wel dat de band met de politieke praktijk in ons land volledig is verdwenen. Het niet-academische publiek in ons land heeft geen weet meer van de artikelen in *Acta Politica* en zelfs als dat wel zo zou zijn, zijn ze voor dit publiek niet relevant en vrijwel onleesbaar.

Meer publieke politicologie

De enorme professionalisering van de politieke wetenschap heeft het vak veel goeds gebracht. Er is veel meer systematische theorievorming en de kwaliteit van het onderzoek is sterk vooruitgegaan. Maar ze is ten koste gegaan van de andere vormen van politicologie en van de publieke politicologie in het bijzonder. Voor de geloofwaardigheid en maatschappelijke legitimiteit van de politieke wetenschap zijn alle vier de vormen nodig. Een politieke wetenschap die alleen binnen de eigen lijnen kleurt, is bloedeloos en oninteressant. Een politieke wetenschap die niets te melden heeft aan een niet-academisch publiek verliest haar relevantie en op den duur ook haar draagvlak.

Er moet daarom meer ruimte komen voor publieke politicologie. Met publieke politicologie bedoel ik politicologisch werk dat zich, ten eerste, bezighoudt met vragen die op de *publieke agenda* staan en niet alleen met vragen die voortkomen uit de eigen academische agenda. Niet alleen *rigour* dus, maar ook *relevance*. Publieke politicologie reflecteert op kwesties die maatschappelijke relevant zijn. Veel van die vragen zijn niet met politieke wetenschap op te lossen, maar

dat betekent niet dat de politieke wetenschap niet moet proberen er iets zinnigs over te zeggen. Ten tweede gaat het om politicologisch werk dat door stijl, vorm en product *toegankelijk is voor een breder publiek*. Dat betekent niet simpelweg een keer een artikel schrijven op de opiniepagina van een krant, journalisten te woord staan, of optreden voor radio en tv. Het betekent vooral een schrijfstijl die helder en niet al te technisch is en die wordt toegepast in producten die voor een breder publiek toegankelijk zijn. Dat kunnen gewoon boeken zijn – publieksgerichte boeken, in plaats van artikelen in academische tijdschriften – maar ook essays, blogs of films. Naast *rigour* en *relevance* dus ook *readability* (Del Rosso, 2015). Tot slot richt publieke politicologie zich op de *publieke zaak*. Daarmee bedoel ik dat het onderzoek zich richt op het in stand houden van de publieke sfeer, op het beter functioneren van publieke instituties, en dat het bijdraagt aan een evenwichtige publieke oordeelsvorming.

Waar moet je dan aan denken? In Nederland was Arend Lijphart een goed voorbeeld. Zijn vroege werk over pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek probeerde de grote veranderingen in de Nederlandse samenleving te duiden en was zeer goed leesbaar. In zijn latere internationale (advies)werk over politieke stelsels kwam daar nog een grote gerichtheid op de publieke zaak bij. Op basis van gedegen empirisch werk probeerde hij bredere vragen over de beste inrichting van politieke stelsels te beantwoorden. In het Verenigd Koninkrijk is Matthew Flinders (2013), met zijn Bernard Crick Centre (www.crickcentre.org) en zijn werk voor

de BBC een voorbeeld van een politieke wetenschapper die zich op een toegankelijke manier mengt in de grote publieke debatten. En in de VS springt het latere werk van Robert Putnam eruit, vanaf *Bowling Alone* (2000) tot en met het recente *Our Kids* (2015), als een voorbeeld hoe je de grote vragen van onze tijd, over sociale samenhang en ongelijkheid, kunt behandelen op een manier die academisch verantwoord is en tegelijkertijd voor een breed publiek toegankelijk. Maar je kunt ook denken aan Michael Sandel en Robert Reich die met korte filmpjes en TEDx-lezingen een groot publiek weten te boeien.

In Nederland zijn politicologen helaas afwezig in de grote maatschappelijke debatten. Neem het debat over ongelijkheid – toch een kernthema van de politiek zou je zeggen: “*who gets what, when and how?*”. Dat wordt in ons land gedomineerd door economen, historici en sociologen. Of anders het debat over de grote decentralisatieoperaties. Die operaties betekenen een forse verplaatsing van de politiek van Den Haag naar de gemeenten. De gemeente wordt in de sfeer van welzijn en jeugdzorg de eerste overheid. Maar hoe staat het eigenlijk met de kwaliteit van de decentrale democratie? Wat heeft de politieke wetenschap hierover te zeggen? Weinig, vrees ik. Tijdschriften over lokaal bestuur zijn vrijwel allemaal verdwenen. Er zijn bijna geen leerstoelen lokale politiek meer in Nederland – alleen in Twente zijn er nog twee – en ook de onderzoekstalenten houden zich niet meer met het decentrale bestuur bezig. Geen van de drie nominaties van de Heinsius scriptieprijs ging in 2015 over lokale politiek en datzelfde gold voor de zeven dissertaties op

de shortlist voor de Jaarprijs Politicologie. Van de tien jonge talenten deed maar liefst de helft onderzoek naar Europese politiek en Europese instituties. In de bestuurswetenschap is dat overigens niet veel anders.

Deze discrepantie komt niet omdat de EU zo veel belangrijker voor de burger is dan het decentrale bestuur. Alleen al in Nederland werkten er in 2014 ongeveer 160.000 ambtenaren bij gemeenten (A + O fonds Gemeenten 2015), terwijl er bij de Europese Commissie in 2015 maar 33.000 ambtenaren in dienst waren (Europese Commissie, 2015). Het aantal politicologische studies naar de Europese instituties is voorlopig dus nog omgekeerd evenredig met hun feitelijke omvang. Maar met gedegen, maatschappelijke relevante studies naar de Nederlandse gemeentepolitiek kom je niet makkelijk in internationale bladen, word je weinig geciteerd en maak je minder kans op persoonsgebonden of Europese subsidies. Voor je academische loopbaan is onderzoek naar Europees beleid of naar een Europese instelling, hoe onbetekenend ook, veel verstandiger. Er is een keur aan Engelstalige tijdschriften waarin je kunt publiceren, er zijn tal van onderzoekscentra waar je kunt werken en er zijn grote citatiegemeenschappen – want in alle 28 lidstaten geldt dezelfde logica – waardoor je h-index snel op peil is en je kansen op een VENI-beurs of ERC Grant toenemen.

Hoe maken we ruimte voor publieke politicologie?

Voor de maatschappelijke legitimiteit van de politicologie is het van groot belang

dat er ook aandacht is voor de publieke agenda, dat het onderzoek gericht is op de publieke zaak, en dat de uitkomsten voor een breed publiek toegankelijk en leesbaar zijn. Vrijwel al het politicologisch onderzoek wordt immers met belastinggeld gefinancierd. Hier ligt een mooie opdracht voor het nieuwe bestuur van de NKWP.

Het eerste wat nodig is, is dat de *incentive*-structuur verandert en dat het ook voor jonge talenten loont om naast professionele politicologie aan publieke politicologie te doen. Gelukkig begint de wind op de Nederlandse universiteiten uit een andere hoek te waaien. Het nieuwe Standaard Evaluatie Protocol (SEP) voor de landelijke onderzoeksvisitaties hecht veel meer waarde aan valorisatie. In de toekomst zullen onderzoeksgroepen moeten waarmaken dat hun onderzoek maatschappelijke meerwaarde heeft. Dit is een mooie kans voor meer publieke vormen van politicologie.

Het tweede wat nodig is, zijn voor een breed publiek toegankelijke fora voor debat. De economen hebben sinds een aantal jaren *Me judici*, een professioneel gemaakt internetforum met een landelijke uitstraling. Hierop verschijnen vrijwel dagelijks video's, tweets en korte opinie-stukken van gezichtsbepalende economen over maatschappelijke vragen in goed leesbaar Nederlands. Sociologen hebben *Sociale vraagstukken.nl*. In ons vakgebied heeft *Res Publica* zo'n forumfunctie, met name door de rubrieken Essay en Symposium. Lastig is alleen dat het tijdschrift maar vier keer per jaar verschijnt en alleen voor abonnees en op papier toegankelijk is. Gelukkig is een groepje jonge politicologen twee jaar geleden gestart met

een blog waarop politicologisch onderzoek aan de actualiteit wordt gekoppeld. De naam van de blog, *Stuk rood vlees*, is even wennen. Lang verkeerde ik in de veronderstelling dat het een digitaal platform van radicale dierenactivisten was. Het zou heel mooi zijn als deze blog uitgroeit tot de politicologische equivalent van *Me Judice* en hét internetforum wordt voor publieke politicologie. Misschien een idee voor de Kring om het te sponsoren of te adopteren als online huisorgaan?

Publieke rol politicologie onlosmakelijk verbonden met professionalisering

Tom van der Meer (Universiteit van Amsterdam)

Het afgelopen jaar signaleerden verschillende politicologen dat het vakgebied uiteen wordt getrokken. De voortgaande professionalisering van de politicologie zou leiden tot een verwaarlozing van haar publieke rol. De professionalisering van het vakgebied, voortgestuwd door theoretische en methodologische vooruitgang, heeft geleid tot een steeds verfijndere toetsing van bestaande theorieën. Maar op het Politicologenetmaal 2015 (en hierboven) beweerde Mark Bovens dat de professionalisering steeds kleinere onderzoeksvragen heeft voortgebracht, en de Gentse politicoloog Carl Devos dat er zich door de geavanceerde methodologie in toenemende mate een kloof vormt tussen de academische literatuur en het bredere publiek. Het sentiment vindt internationaal weerklank. Professionalisering zou

vervallen zijn in scholastisering, waarmee de politicologie haar maatschappelijke relevantie verliest.

Het vermeende verlies aan relevantie wordt versterkt door ontwikkelingen buiten het vakgebied. De publieke rol van academische politicologen als duiders van de politiek wordt immers in toenemende mate beconcurrerd door private onderzoeksbureaus, journalisten, columnisten, oud-politici en bekende Nederlanders en Vlamingen. Op de Nederlandse televisie is de rol van politicologen overgenomen door vaste commentatoren als Bart Chabot, Sywert van Lienden, Prem Radhakishun, Felix Rottenberg en Peter de Vries. Dat lot trof overigens alle sociale wetenschappers, economen uitgezonderd.

Valse tegenstelling

Het is echter een valse tegenstelling om de theoretische en methodologische professionalisering van het vakgebied te plaatsen tegenover de vermeende neergang van de publieke politicologie. De voortgaande wetenschappelijke verfijning van theorie en methode is slechts zelden een hobby – een kunstje om het kunstje – maar meestal een reactie op de staat van de theorievorming en een vereiste om wetenschappelijke kennis verder te brengen. Grote theorieën vereisen immers een stevige empirische toets. Jarenlang liepen die theorieën ver vooruit op onze methodologische mogelijkheden. Klassieke theorieën over het samenspel tussen burgers en hun (politieke) contexten konden pas getoetst en verfijnd worden, nadat nieuwe methodologische gereedschappen werden

ontwikkeld. Denk aan de toenemende beschikbaarheid van cross-nationale onderzoeksgegevens, gekoppeld aan de popularisering van multiniveau-onderzoeksmethoden. Of denk aan de toenemende beschikbaarheid van panelgegevens, gekoppeld aan tijdspadanalysemethoden die politicologen in staat stellen om dergelijke gegevens te onderzoeken. Dankzij die vooruitgang paste Arend Lijphart in 1999 zijn conclusie over de (on)wenselijkheid van de consensusdemocratie aan, en is de tocquevilliaanse opvatting dat verenigingen fungeren als een school voor de democratie in het afgelopen decennium door verschillende studies goeddeels tegengesproken. Theoretische en methodologische verfijning is geen probleem maar academische vooruitgang. Het is geen doel op zichzelf maar een reactie op prangende onderzoeksvragen. Juist die constante theoretische en methodologische verfijning onderscheidt de politiek wetenschapper in positieve zin van politieke pers, peilers en *pundits*.

Als er al een probleem is, zit het niet in een zogenaamde botsing tussen professionalisering en popularisering maar in de gebrekkige integratie ervan. Politicologisch onderzoek bedient een divers publiek. Maar het vereist een diverse en gerichte (publicatie)strategie om dat diverse publiek te bereiken. Het klopt dat academische tijdschriften nauwelijks nog toegankelijk zijn voor buitenstaanders, letterlijk en figuurlijk. Maar academische publicaties worden niet voor een maatschappelijk publiek geschreven. Politicologen moeten zeker niet minder geavanceerde theoretische of methodologische modellen gebruiken om hun onderzoek

toegankelijk te houden voor het bredere publiek. We verwachten ook niet van klimaatwetenschappers, van theoretisch fysici, van epidemiologen dat zij de verfijnde verklaringsmodellen die ten grondslag liggen aan hun onderzoek versimpelen, om zo het bredere publiek bij dat onderzoek te betrekken. Dat zou het kind met het badwater weggooien.

Wel is het van groot belang dat dat politicologisch onderzoek wordt ontsloten voor een breder publiek van professionals (politici, beleidsmakers, journalisten, opinieleiders) en geïnteresseerde burgers. Het is een illusie te denken dat we die groepen bereiken met traditionele academische publicaties. Dat vereist een andere strategie. Dat bredere publiek bereik je met gerichte beleidsrapporten, opiniestukken, interviews en – in toenemende mate – met puntige columns of blogs van slechts enkele honderden woorden. Maar ook met betrokkenheid achter de schermen bij politieke instituties, politieke redacties, en maatschappelijke organisaties. En niet in de laatste plaats met het opleiden van nieuwe generaties ‘praktijk’ politicologen, althans indien de band met de ‘academische’ politicologen onderhouden zou worden.

Bloeiende publiekspolitologie

Vanuit dat oogpunt ben ik over het algemeen heel positief gestemd over de publieke rol van Nederlandse politicologen. Zeker de jonge generatie politicologen is uitermate actief in verschillende media, offline en online. StukRoodVlees.nl is uitgegroeid tot een blog die in Nederland

met name journalisten en beleidsmakers weet te bereiken, door vanuit politicologisch onderzoek een bijdrage te leveren aan actuele maatschappelijke debatten. Nederlandse politicologen rekenen bijna dagelijks proefballonnetjes door, toetsen populaire stellingen aan de staat van de literatuur en beschikbare data, of geven een nieuwe draai aan maatschappelijk debat. Op het moment van schrijven zou een stevigere zichtbaarheid van senior-onderzoekers helpen aan dat bereik. Dat kost veel moeite.

Bovendien zijn veel politicologen actief in een faciliterende rol achter de schermen, die niet direct zichtbaar is voor de buitenwereld. Dat gebeurt in democratische organen als de Raad voor het Openbaar Bestuur (Rob), de Kiesraad, ProDe-mos en het Montesquieu Instituut, of bij journalistieke redacties zoals Buitenhof, EenVandaag, en – via de Peilingwijzer – de NOS. Anderen werken samen met of in opdracht van ministeries, gemeenten, of maatschappelijke organisaties.

Het grootste gemis is momenteel de band tussen politicologen die actief zijn in de wetenschap en politicologen die zich bezighouden met beleid, journalistiek, consultancy en onderwijs. Via hen zou de politicologie de meest directe invloed kunnen hebben op het publieke discours en beleid. Op sociale media zie ik talloze alumni die zich identificeren als politicoloog. Maar blijkbaar zijn er nog altijd geen dwingende redenen om ons tot elkaar te verhouden. Ik roep de Kring daarom op om die verwaterde band met de zogenoemde praktijkpoliticologen aan te halen.

Een gezichtsbepalender rol?

Politicalogen spelen een belangrijke publieke rol. Maar die rol is eerder faciliterend dan gezichtsbepalend. Slechts zelden sturen Nederlandse politicalogen het publieke debat in een nieuwe richting. Het probleem is niet dat we vanuit maatschappelijk oogpunt verkeerde of irrelevante vragen stellen. Nederlandse politicalogen houden zich wel degelijk bezig met veel van de grote thema's van deze tijd. Zo heeft Nederland een lange traditie in onderzoek naar populisme, naar Europeanisering, naar legitimiteit, en naar electorale volatiliteit. Maar de Nederlandse politicalologie beperkt zich allang niet meer tot de *affairs of the state*. Ze houdt zich ook bezig met transnationale processen als steun voor de welvaartsstaat, naar de sociale en politieke integratie van etnische minderheden, en naar radicalisering. De Grote Recessie en de politiek van de financiële sector staan centraal in de aandacht van internationaal politiek economen. Het thema ongelijkheid wordt nadrukkelijk onderzocht door politicalogen die zich bezighouden met representatie en met de opleidingskloof, enige jaren terug nota bene stevig geagendeerd door Mark Bovens en Anchrith Wille (2011). En de grote decentralisatieoperaties die Nederland in 2015 inzette, hebben in het voorjaar van 2016 geleid tot een eerste Lokaal Kiezersonderzoek naar kwaliteit van de lokale democratie. Dat onderzoek wordt geleid door de Stichting Kiezersonderzoek Nederland en krijgt brede steun van politicalogen, politiek sociologen en bestuurskundigen uit Amsterdam, Leiden, Nijmegen, Rotterdam, Tilburg, Twente en Utrecht.

De Nederlandse politicalologie richt zich dus wel degelijk op de grote thema's en stelt wel degelijk theoretisch en maatschappelijk relevante vragen. Toch heeft ze niet de gezichtsbepalende rol die met name de economie lijkt te hebben. Voor een deel ligt het mediasucces van de economen in de relatieve abstractie van hun onderzoeksobject en in het gebrek aan ervaringsdeskundigen die hun plek zouden kunnen innemen. Om het contrast scherp te stellen: over de politiek heeft iedereen wel een mening; er zijn altijd wel aanstormende, zittende of oud-politici bereid om aan te schuiven bij een tv-programma, liefst zonder academicus die hen weerwoord zou kunnen geven.

Maar er speelt meer. Media-economen zijn bereid om stellige posities in te nemen. Dat gaat wel eens mis, zo blijkt uit onderzoek van Jesse Frederik van *Follow the Money* (www.ftm.nl). Economen als Ewald Engelen, Lex Hoogduijn en Robert Went pleitten daarom in 2015 terecht voor meer bescheidenheid onder economen. Voor politicalogen geldt eerder het omgekeerde. Wat minder bescheidenheid mag best. Ook politicalogen moeten durven het grote verhaal te vertellen, niet op basis van theoretische aannames maar op basis van empirisch onderzoek.

De dilemma's van de publiekspoliticologie

Daar zit uiteraard een risico aan. Hoe legitiem is het om je als wetenschapper in het maatschappelijke debat te mengen wanneer onderzoeksresultaten nog niet de toets van het *peer review*-proces

hebben doorlopen? Er is geen eenduidig antwoord. Het bewandelen van de koninklijke weg leidt al snel tot jarenlange vertraging: wanneer een onderzoek uiteindelijk de *peer review* heeft doorstaan, is de nieuwsaarde van het onderzoek meestal alweer verdwenen. Anderzijds geldt het beginsel 'één studie is geen studie'. Spectaculaire bevindingen halen sneller de media, maar worden na verloop van tijd steeds vaker gefalsificeerd. "The truth wears off" noemde New York Times-journalist Jonah Lehrer dat in 2010.

Dat blijkt ook uit breed uitgemeten conclusies van Robert Putnam, een van de wetenschappers die Mark Bovens aanhaalt als voorbeeld van een academisch verantwoord, publiek toegankelijk politicoloog. Zijn onderzoek is terecht bijzonder invloedrijk in de academische wereld, maar toont eveneens de risico's van een invloedrijke publiekspolitologie. Neem Putnams artikel uit 2007 'E pluribus unum', dat stelt dat etnische diversiteit schadelijk is voor de sociale samenhang. Deze *constrict*-stelling – die stelt dat burgers in hun schulp kruipen als een schildpad wanneer ze met diversiteit in aanraking komen – werd wereldwijd breed uitgemeten in dag- en weekbladen. Het beïnvloedde het beleid in onder meer de VS, het Verenigd Koninkrijk en Nederland, en wordt tot op de dag van vandaag aangehaald door opinieleiders en beleidsmakers. Inmiddels is de *constrict*-stelling echter op belangrijke punten onderuitgehaald door meta-analyses en zelfs gefalsificeerd in een replicatie op de oorspronkelijke data. Voor het academisch debat is dat uiteraard geen probleem – zo werkt wetenschap – maar ondertussen heeft

deze stelling het beleid wel degelijk jarenlang beïnvloed.

Uiteraard is dit geen oproep aan politicologen voor terugtrekking in een ivoren toren, of tegen het grote verhaal. Maar het benadrukt hoezeer de publieke rol van wetenschappers verweven moet zijn met de eerder genoemde academische professionalisering. Een waardevolle publiekspolitologie moet ingebed zijn in de *state of the art*; eerder in overzichtsstudies dan in de meest recente pioniersstudie, althans wanneer het gaat om het grote verhaal. Vooral senior-onderzoekers zullen dat grote verhaal kunnen en moeten vertellen vanuit hun theoretische en methodologische overzicht van het veld. Zij zouden bij uitstek zicht moeten hebben op zowel het belang van theoretische en methodologische fijnslijperij als op de bredere theoretische en maatschappelijke implicaties ervan. Zij zijn, met andere woorden, bij uitstek in staat om een leidende publieke rol te claimen door bij tijd en wijle een steen in de vijver te gooien van het maatschappelijke debat.

Gedragmatige omslag

Eerder nog dan de institutionele veranderingen die Bovens voorstelt, vergt dat een gedragmatige omslag. Institutioneel is al het nodige veranderd. Het belang van valorisatie is al een centraal onderdeel van beursaanvragen waar met name jonge onderzoekers nauwelijks nog omheen kunnen, en van het SEP-protocol bij de onderzoeksvisitaties. Politicologen worden institutioneel al gepusht om theoretische en methodologische verfijning te verbind-

den aan maatschappelijke valorisatie, en met succes, zoals ik hierboven beargumenteerde.

Om niet alleen een faciliterende maar ook gezichtsbepalende rol te spelen, moet de Nederlandse politicologie uit haar schulp kruipen. Academici hebben een unieke positie in het debat door de methodologische en theoretische verfijning. Het bredere publiek bereiken we uiteraard niet via academische publicaties. Dat moeten we ook niet willen: elke doelgroep vraagt zijn eigen publicatiestrategie. Maar of het nu gaat om artikelen voor academici, om gerichte beleidsrapporten voor professionals, of om puntige blogs voor het bredere publiek, de publieke rol van politicologen is onlosmakelijk verbonden met de voortgaande professionalisering van het vakgebied.

Een bescheiden politicologie

Marc Hooghe (KU Leuven)

Ik deel grotendeels de prikkelende analyse van collega Bovens. Uiteraard gaan we er als politicologen van uit dat we iets relevants te zeggen hebben, en het zou goed zijn als het beleid vaker zou luisteren naar de inzichten van onze discipline. De meesten onder ons kennen wel het gevoel van frustratie, als je politici vol vuur een bepaalde stelling hoort verkondigen terwijl je, op basis van alle beschikbare wetenschappelijk onderzoek, weet dat het flauwekul is. Het doet me vaak denken aan de bekende scène uit de film *Annie Hall* (1977) van Woody Allen. De twee hoofdpersonages in de film staan geduldig in de rij te wachten, maar de persoon ach-

ter hen toetert luidkeels allerlei inzichten rond over het werk van communicatiewetenschapper Marshall McLuhan, zeer tot ergernis van Allen. Waarop Woody Allen even opzij stapt, en zowaar McLuhan *himself* tevoorschijn tovert, die duidelijk stelt dat de blaaskaak totaal niets van zijn werk begrepen heeft. Zou het niet zalig zijn om zo af en toe naast een politicus te kunnen opduiken, om te zeggen dat hij/zij er niets van begrepen heeft?

Het is bovendien een rol die de politieke wetenschappen vroeger wel af en toe kon vervullen. Zoveel jaren terug, toen ik zelf nog student was, las ik bijzonder graag de boeken van boegbeelden als Arend Lijphart, Luc Huyse of Wilfried Dewachter. Deze generatiegenoten zorgden ervoor dat hun stem gehoord werd in het maatschappelijk debat, en ze deden dat met veel verve en overtuigingskracht. Die rol is inderdaad grotendeels weggevallen.

Het probleem gaat echter nog verder dan Mark Bovens stelt: het is heus niet alleen binnen de politieke wetenschappen dat er tegenwoordig minder aandacht wordt besteed aan het maatschappelijk debat. Voor richtingen als filosofie, geschiedenis, sociologie of psychologie geldt hetzelfde. Als je in België nagaat wie de grote spraakmakende filosofen en economen zijn, dan kom je toch steeds dezelfde personen tegen, ook al zijn ze soms flink voorbij de pensioengerechtigde leeftijd. De jongere vakgenoten, die wel nog actief zijn, blijken niet zo vaak de weg naar de massamedia te vinden. Ik zou de analyse van collega Bovens dus willen uitbreiden: het is niet alleen onze discipline die geleidelijk van de maatschappelijke radar is verdwenen, hetzelfde kan worden gesteld

voor alle aanverwante wetenschapsdisciplines.

Toch wil ik twee kanttekeningen plaatsen bij deze trend, voordat we ons overgeven aan allerlei pessimistische beschouwingen. Ten eerste moeten we ons de vraag stellen of het erg is als de maatschappijwetenschappen tegenwoordig minder publieke weerklank krijgen. De tweede vraag is of wij als wetenschappers eigenlijk wel iets kunnen ondernemen tegen deze trend.

De meest fundamentele vraag is of het een goede zaak zou zijn als er meer geluisterd zou worden naar het advies van politicologen en andere maatschappijwetenschappers. De stelling dat er een meer publieke vorm van politicologie zou moeten worden bedreven, gaat uit van de veronderstelling dat wij inderdaad een bevoorrechte bron van kennis bezitten, en dat het een goede zaak zou zijn voor het beleid en voor de samenleving in het algemeen als die kennis meer aan bod zou komen. Natuurlijk zijn we er allemaal van overtuigd dat we sommige zaken echt wel beter weten en dat er toch heel veel empirisch bewijs is voor onze geliefkoosde stelling. Hoe kan het dan, dat er altijd wel collega's zijn, die uiteraard even intelligent en even belezen zijn als wijzelf, maar die net het tegenovergestelde standpunt verkondigen? Er is met andere woorden niet één publieke politicologie, maar er zijn een heleboel politicologen, die elkaar ook nog eens het liefst radicaal tegenspreken. Neem nu een thema als de kieswetgeving, wat toch een onderwerp bij uitstek zou moeten vormen waarvoor politicologen wetenschappelijk bevoegd zijn. Kunnen wij als discipline

hierin een bepaald advies geven? Iedereen die werkt binnen de Lijphart-traditie zal uiteraard sterk pleiten voor een systeem van evenredige vertegenwoordiging. Maar andere collega's, voor wie ik een groot professioneel respect heb, pleiten met evenveel goede argumenten voor een kiessysteem dat duidelijke meerderheden toelaat. Het gebeurt zelden dat wij als wetenschappelijke discipline één welbepaald advies zouden kunnen geven en het onvermijdelijke eindresultaat is dan dat de politici toch weer het advies er uit pikken dat het best overeenstemt met hun eigen preferenties. Wie het luidst schreeuwt, zal gehoord worden door de politici, en waarschijnlijk is er zelfs geen correlatie met wetenschappelijke kwaliteit. Hoe sympathiek ik het pleidooi voor een meer publieke politicologie ook vind, als je het zorgvuldig nagaat zijn er niet zo heel veel domeinen waar wij een bevoorrechte kennis hebben. We doen graag allerlei uitspraken over allerlei beleidsdomeinen, maar onze kernopdracht is uiteraard de studie van het politieke systeem zelf. Maar zelfs op dat kerndomein zijn er ongeveer evenveel meningen als er politicologen zijn.

Een bescheiden politicologie erkent ook dat politiek en de wetenschap volgens heel andere regels functioneren. Wij zijn vooral goed in het uitleggen waarom iets niet werkt en niet het verhoopte resultaat oplevert. Dat is een waardevol inzicht en af en toe kunnen we beleidsverantwoordelijken aanzetten tot enige voorzichtigheid. Maar kenmerkend voor de politiek is toch ook een zeker roekeloos voluntarisme, het idee dat de werkelijkheid kan en moet veranderd worden. Wij zijn niet

zo goed in het veranderen van de werkelijkheid; we bestuderen die alleen maar.

Neem nu het Schuman-plan uit 1950 voor Europese integratie. Als Robert Schuman toen het advies van de politieke wetenschappen zou hebben gevraagd, dan zou dat onvermijdelijk negatief zijn geweest. Het meest waarschijnlijke scenario na een bijzonder ingrijpend en bloedig conflict is inderdaad de verderzetting van het conflict – dat kunnen we relatief goed voorspellen. De plannen voor Europese integratie zaten bovendien vol constructiefouten, die we overigens nu nog meetorsen. Desondanks hebben Schuman en zijn collega's de plannen doorgezet, met als voorlopig eindresultaat de Europese Unie. We mogen ons gelukkig prijzen dat er toen géén publieke politicologie was, en dat de plannen voor Europese integratie hebben geleid tot de langste onafgebroken periode van vrede in de Europese geschiedenis. Politici maken constant fouten, maar we moeten durven erkennen dat dit een element is van hun maatschappelijke functie. Achilles Van Acker, premier van België van 1954 tot 1958, had destijds als lijfspreuk: "*J'agis d'abord, je réfléchis ensuite*" ("Ik handel eerst, en ik denk daarna wel na"). Weinig politici zouden dat nu nog in dergelijke termen durven stellen, maar het motto is kenmerkend voor het voluntarisme dat eigen is aan het politieke métier. Wetenschappers zijn daar per definitie niet goed in, omdat het nu eenmaal onze roeping is alle voor- en tegenargumenten zorgvuldig af te wegen. Als je aan wetenschappers zou vragen wat de eindbalans is van de Franse Revolutie, zouden ze het onvermijdelijk eens zijn met het geveugelde antwoord

dat Zhou Enlai destijds reeds gaf: het is nog veel te vroeg is om ons aan definitieve uitspraken te wagen.

Er is nog een tweede reden waarom ik twijfels heb bij de oplossingen zoals Mark Bovens die voorstelt. Bovens kijkt vooral naar de eigen discipline, zeg maar een *actor centered approach*. Als wij ons met zijn allen wat meer zouden richten op maatschappelijk relevante thema's en ons wat kritischer zouden opstellen, zouden we terug naar een meer publieke politicologie kunnen evolueren. Op zich ben ik het volstrekt eens met dat pleidooi. Het is mooi dat er binnen onze discipline steeds meer aandacht gaat naar correcte methoden en technieken, maar we mogen niet vergeten dat we uiteindelijk het functioneren van de democratie bestuderen. Als één discipline zich bezighoudt met een maatschappelijk relevant onderwerp, dan zijn wij het.

Maar de vraag is hoeveel je kunt verwezenlijken met een oproep aan de vakgenoten. Communicatie is per definitie een kwestie van vraag en aanbod. Misschien zou er inderdaad wat meer aanbod mogen zijn van politicologisch onderbouwde meningen, maar daar schiet je niet zo veel mee op als er geen vraag is naar die inzichten. Uit mijn jeugd jaren herinner ik me dat tijdens verkiezingsuitzendingen wijlen professor Hein Picard op de openbare omroep zowat een hele avond aan het woord was met een college statistiek voor gevorderden. Ik vond dat fantastische televisie, zal ik maar eerlijk toegeven. Vooral zijn zeer gedetailleerde lessen over de moeilijkheden met het bereiken van het quorum in de kiesarrondissementen van de provincie

West-Vlaanderen, blijven in het geheugen gegrift. Laten we echter vooral realistisch zijn: als je dat soort uitzendingen nu nog zou maken, dan kijkt er geen kat naar. De kijkers zappen gewoon weg. Maar in 1978 was er alleen de openbare omroep, en kon je dus niet eens ontsnappen aan de verkiezingsshow. Ja, je kon ook afstemmen op de Franstalige openbare omroep, maar daar kreeg je net dezelfde uitzending, maar dan in het Frans, en zoveel belangstelling had ik nu ook weer niet voor de kiesarrondissementen in de provincie Luxemburg.

Het functioneren van de media is dus radicaal veranderd: er is gewoon geen vraag meer naar wetenschap. De media volgen daarmee gewoon een algemene maatschappelijke trend, waarbij beroepen die vroeger op veel aanzien konden rekenen nu grotendeels gedegradeerd zijn. Dat is overigens niet eens een verwijt aan journalisten en programmamakers: zij volgen gewoon een algemene evolutie binnen de samenleving. Een 'expert' wordt per definitie gewantwoord. Stel dat je een nieuwsitem maakt over de vraag of de invoering van de euro voor bijkomende inflatie heeft gezorgd. Dan kun je een mooi interview uitzenden met een econoom, die aan de hand van statistieken en cijfers keihard kan bewijzen dat er geen effect was. Of je kan aan een supermarkt de eerste de beste klant gaan interviewen, die dan mag klagen dat het tegenwoordig toch allemaal zoveel duurder is geworden om je karretje te vullen. Uit onderzoek blijkt helaas dat de meeste kijkers meer vertrouwen zullen hechten aan de boodschap van de vrouw of man in de straat: die heeft immers geen belangen te verde-

digen en kan gewoon de waarheid spreken. We kunnen daar wel staan met ons aanbod van publieke en kritische politicologie, maar als daar geen vraag naar is, dan zijn we even ver van huis.

Nu zult u opwerpen dat er natuurlijk wel nog academici worden opgevoerd in de massamedia. Dat is correct, maar de manier waarop is veranderd. Dertig jaar geleden waren de media nog bereid zich aan te passen aan de wetenschappelijke geplogenheden. Dat leverde, zal ik maar toegeven, statische televisie op. Die verhouding is nu omgedraaid, waarbij wetenschappers enkel nog welkom zijn als ze zich plooiën naar een bepaalde medialogica. De vraag wordt dan hoe ver je kunt gaan in die medialogica, zonder de eigenheid van het wetenschappelijk bedrijf te verliezen. Bij wijze van voorbeeld: de communicatie-afdelingen van de universiteiten moedigen ons nu allemaal aan onze meningen te twitteren. Dat zou goed zijn voor naambekendheid en deelname aan het maatschappelijk debat. Echt kritische politicologie zal dat nooit worden, maar het is misschien wel publieke politicologie. Alleen: het blijft me een raadsel hoe je een wetenschappelijk inzicht zou kunnen verwoorden op één regel tekst. Wetenschap is bij uitstek het zoeken naar een genuanceerd en correct inzicht, liefst ook nog in een verzorgde taal. Als wetenschappers die door belastinggeld worden betaald, hebben we bovendien ook nog eens de luxe dat we meer dan voldoende tijd krijgen om tot die inzichten te komen en ze op een correcte wijze te formuleren. Waarom zouden we dan moeten meedraaien in de dagelijkse stortvloed van allerlei meninkjes en *oneliners* die we

over ons heen krijgen? Ik zie niet direct in hoe dat tot meer of betere wetenschappelijke inzichten zou leiden. Als we ervan uitgaan dat publieke politicologie niet alleen een zaak is van aanbod maar ook van vraag, worden we geconfronteerd met een bijzonder scherp conflict. We kunnen uiteraard tegemoetkomen aan de vraag, maar in de praktijk zal dat vooral succesvol verlopen als we de kernopdracht van onze wetenschappelijke opdracht zelf verloochenen. Dat lijkt me een bijzonder zware prijs die we moeten betalen.

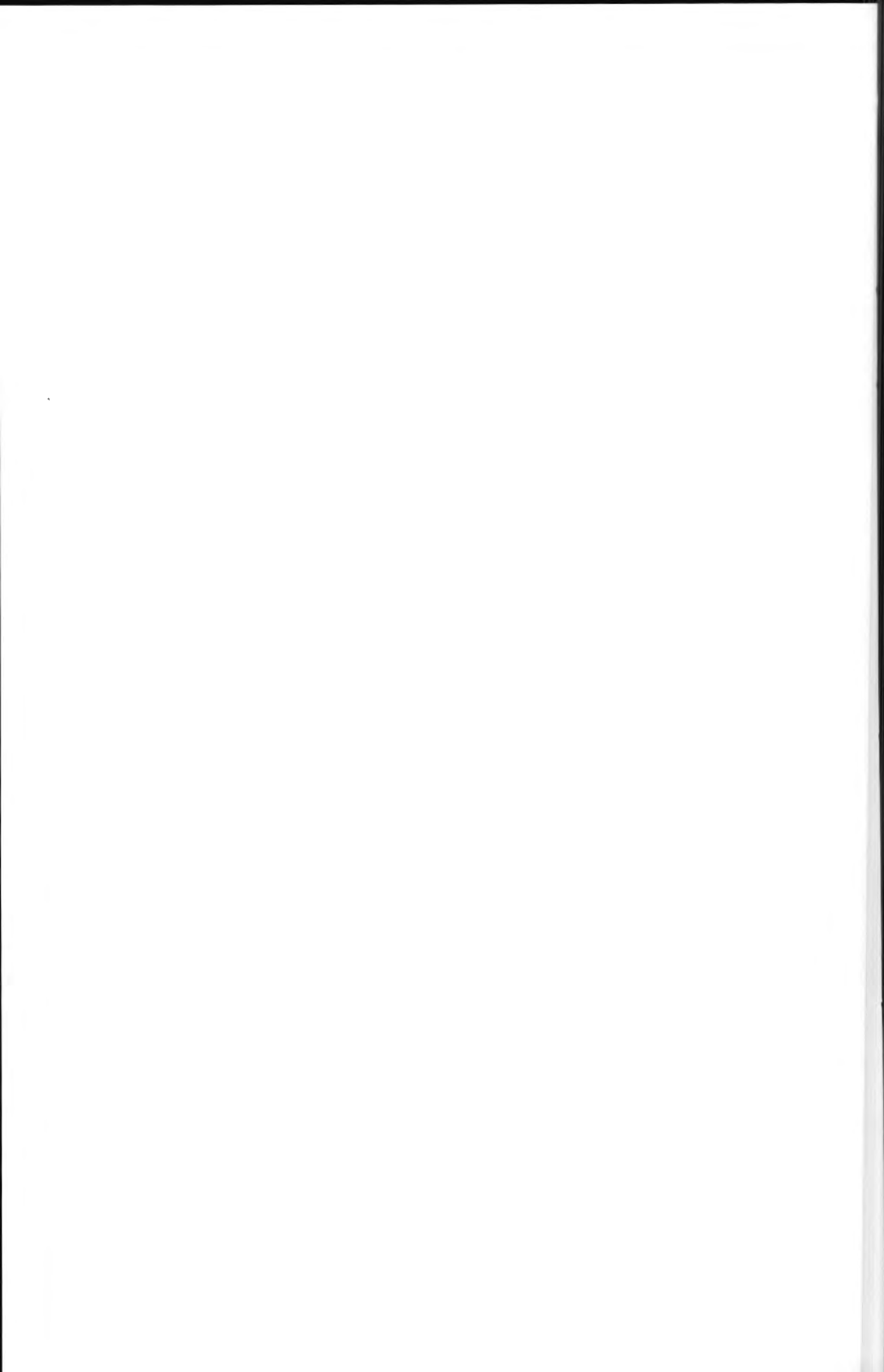
Er is uiteraard nog een manier om de harde wet van vraag en aanbod te omzeilen: bied gewoon zelf je koopwaar op de markt aan. Uiteraard heb ik veel waardering voor allerlei blogs en websites, en vaak lees ik daar heel interessante stukken. Maar welk publiek wordt daar bereikt? De eigen vakgenoten die je net zo goed op een andere manier kan bereiken? Of draag je op die manier inderdaad bij aan het publieke debat? Ook hier moeten we toch beducht zijn voor perverse effecten. Jonge wetenschappers worden tegenwoordig aangemoedigd hun koopwaar uit te stallen in allerlei elektronische portalen als 'Academia' en 'Researchgate'. Op zich is er niets op tegen dat allerlei informatie op die manier ter beschikking komt, maar welke boodschap geven we eigenlijk door aan een volgende generatie wetenschappers? Dat het volstaat om luid te roepen en te proberen jezelf in het middelpunt van de belangstelling te plaatsen? Dat je je niets hoeft aan te trekken van tijdrovende *peer review* en kwaliteitscontrole, maar dat je gewoon van alles op het internet kunt slingeren? Het zal wel ouderwets zijn, maar ik ga er toch nog altijd vanuit dat er een

wezenlijk onderscheid is, en dient te zijn, tussen enerzijds het wetenschapsbedrijf, en anderzijds cafépraat of het luidkeels aanprijzen van je koopwaar op de markt.

Bibliografie

- A + O fonds Gemeenten, *Personeelsmonitor gemeenten 2014*, Den Haag 2015 (<http://www.aeno.nl/wp-content/uploads/2015/05/AO-fonds-gemeenten-2014-factsheet-naar-gemeentegrootte-klasse-alle-gemeenten.pdf>).
- Argyris, C. & Schön, D.A. (1978). *Organizational Learning: A Theory of Action Perspective*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Bovens, M. & Wille, A. (2011). *Diplomademocratie. Over de spanning tussen meritocratie en democratie*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.
- Burawoy, M. (2005). For Public Sociology. *American Sociological Review*, 70(1), 4-28.
- Daalder, H. (2009). Levensbericht Hans Daudt, *KNAW Levensberichten en herdenkingen 2009*. Amsterdam: KNAW.
- Del Rosso, S. (2015). Our New Three Rs: Rigor, Relevance, and Readability. *Governance*, 28(2), 127-130.
- Engbersen, G. (2009). *Fatale remedies*. Amsterdam: AUP.
- Europese Commissie (2015): http://ec.europa.eu/civil_service/docs/hr_key_figures_en.pdf.
- Flinders, M. (2013). *Defending Politics: Why Democracy Matters in the Twenty-first Century*. Oxford: OUP.
- Mead, L.M. (2010). Scholasticism in Political Science. *Perspectives on Politics*, 8(2), 453-464.

- Mead, L.M. (2011). Scholasticism: Causes and Consequences. *Academic Questions*, 24(3), 300-318.
- Putnam, R. (2000). *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster Paperbacks.
- Purtnam, R. (2015). *Our Kids. The American Dream in Crisis*. New York: Simon & Schuster.
- Sigelman, L. (2006). The Coevolution of American Political Science and the American Political Science Review. *American Political Science Review*, 100(4), 463-478.

Het effect van gemeentegrootte en lokale mandaten op het electorale succes van Belgische/Vlaamse verkiezingskandidaten: een multilevelanalyse

Gert-Jan Put en Bart Maddens

EEN SAMENVATTING VAN

Put, G.J. & Maddens, B. (2015). The Effect of Municipality Size and Local Office on the Electoral Success of Belgian/Flemish Election Candidates: A Multilevel Analysis. *Government and Opposition*, 50(4), 607-629.

De lokale verankering van kandidaten speelt een belangrijke rol bij het verwerven van persoonlijke voorkeurstemmen voor parlementsverkiezingen. In eerder empirisch onderzoek werd die lokale verankering gemeten door het al dan niet behouden van een lokaal politiek mandaat: is de kandidaat gemeenteraadslid, schepen of burgemeester? In dit artikel onderzoeken we of het electoraal effect van lokale mandaten ook beïnvloed wordt door de grootte van de gemeente van de kandidaat.

Op deze manier levert dit onderzoek een bijdrage aan de uitgebreide literatuur over de impact van lokale verankering op politieke carrières. Politicologen zijn

het er immers al geruime tijd over eens dat het bezitten van *local roots* een grote impact heeft op drie cruciale dimensies van de politieke carrière: het kandidatenselectieproces binnen politieke partijen, het gedrag van parlementsleden en het individuele succes van kandidaten bij parlementsverkiezingen. Ten eerste geven partij-elites tijdens de lijstvorming vaak de voorkeur aan kandidaten die lokaal verankerd zijn. Het uitgesproken lokale profiel van een kandidaat garandeert dat de partij een aantrekkelijke score zal behalen in en rondom zijn of haar thuisbasis. Ten tweede blijken parlementsleden met een sterke lokale verankering hun parlementaire initiatieven meer te richten

op het tevreden stellen van de lokale achterban. Ten slotte levert eerder onderzoek overtuigend bewijs dat lokaal verankerde kandidaten genieten van een stevige electorale bonus wat betreft het aantal voorkeurstemmen bij parlementsverkiezingen.

Voor deze laatste vaststelling is de achterliggende theoretische verklaring, dat lokale verankering een schoolvoorbeeld is van een Personal Vote Earning Attribute (PVEA). Dit concept verwijst naar de individuele eigenschappen van politici die hen bijkomende persoonlijke voorkeurstemmen kunnen opleveren. Kiezers gebruiken deze eigenschappen om hun beslissingsproces bij verkiezingen te vereenvoudigen. Idealiter informeren kiezers zich grondig over de ideologische en programmatorische verschillen tussen partijen en kandidaten, maar omdat dit veel tijd in beslag neemt, zullen kiezers geneigd zijn hun beslissing op basis van eenvoudig beschikbare informatie te baseren. De PVEA geeft hen daartoe de mogelijkheid: verkiezingskandidaten met een sterke lokale verankering hebben immers al bewezen goed op de hoogte te zijn van de politieke wensen en verzuchtingen van hun plaatselijke achterban. Bijgevolg worden deze kandidaten ingeschat als een betrouwbare keuze bij nationale parlementsverkiezingen.

De vraag is echter of het electorale effect van een lokaal mandaat niet sterk afhangt van de grootte van de gemeente van de kandidaat. We verwachten dat naarmate het bevolkingsaandeel van de gemeente waarin de kandidaat een lokaal mandaat uitoefent toeneemt, de electorale bonus in termen van voorkeurstemmen groter zal worden. Deze hypothese is ge-

baseerd op twee argumenten: ten eerste leidt het bekleden van een lokaal politiek mandaat in een grotere gemeente of stad tot een groter lokaal netwerk in de kieskring dan in kleine gemeenten, zowel in termen van partijmilitanten als electorale achterban. Ten tweede ligt het electorale appeal van lokale mandatarissen uit een grote stad een stuk hoger, eenvoudiger omdat zij een relatief grote groep kiezers uit de kieskring aanspreken met hun lokale achtergrond.

We testen deze hypothese op basis van data betreffende de Vlaamse kandidaten bij de Belgische verkiezingen voor de Kamer van Volksvertegenwoordigers en de regionale verkiezingen voor het Vlaams Parlement tussen 2003 en 2010. Om deze hypothese te testen, voeren we een multilevelanalyse uit op een dataset van 5.540 verkiezingskandidaten van 179 verschillende kandidatenlijsten. Deze data hebben een geneste structuur: in het Belgische kiessysteem maakt iedere kandidaat samen met andere kandidaten deel uit van één specifieke partijlijst. Een partijlijst heeft zelf bepaalde kenmerken die het aantal voorkeurstemmen van al de kandidaten van de partij beïnvloeden, zoals het stemmenpercentage in de kieskring. Toch bevindt het gros van de verklarende variabelen uit het multilevelmodel zich op het individuele niveau van de kandidaat. De centrale onafhankelijke variabelen in dit onderzoek zijn het bekleden van een lokaal mandaat en de gemeentegrootte. De resultaten tonen dat het burgemeesterschap het enige lokale mandaat is dat, ongeacht de gemeentegrootte, altijd significant meer voorkeurstemmen oplevert. Indien we echter kijken naar de interactie tussen lokale

mandaten en gemeentegrootte, blijken de drie lokale mandaten allemaal een effect te hebben. Bijgevolg geniet een burgemeester uit een grote stad van een bijkomende stemmenbonus bovenop het hoofdeffect van zijn mandaat en halen schepenen en gemeenteraadsleden uit grote steden een significant hoger aantal voorkeurstemmen dankzij hun lokaal mandaat.

Samengevat levert vooral het bekleeden van een lokaal mandaat in grotere gemeenten en steden een niet te onderschatten electoraal voordeel op in termen van voorkeurstemmen. Deze conclusie lijkt op het eerste gezicht minder belangrijk in een kiessysteem met semi-open of flexibele lijsten zoals in de Belgische case, waar vooral de lijstvolgorde en niet zozeer de voorkeurstemmen van doorslaggevend belang zijn bij het binnenhalen van een zetel. Toch wijst recent onderzoek naar

dit type kiessystemen uit dat partijen sterk scorende kandidaten belonen met een meer aantrekkelijke plaats op de lijst in de daaropvolgende verkiezingen (Crisp *et al.*, 2013). Op die manier moedigen de resultaten van dit onderzoek ambitieuze politici aan hun carrières aan te vatten met een lokaal mandaat, bij voorkeur in een grotere gemeente, en met het daar vergaarde electoraal kapitaal op te klimmen naar een verkiesbare plaats voor de parlementsverkiezingen.

Bibliografie

- Crisp, B., Olivella, S., Malecki, M. & Sher, M. (2013). Vote-Earning Strategies in Flexible List Systems: Seats at the Price of Unity. *Electoral Studies*, 32(4), 658-669.

Geen woorden maar daden

Stemmen linkse en rechtse populisten hetzelfde in de Tweede Kamer?

Simon Otjes en Tom Louwerse

EEN SAMENVATTING VAN

Otjes, S. & Louwerse, T. (2015). Populists in Parliament: Comparing Left-Wing and Right-Wing Populism in the Netherlands. *Political Studies*, 63(1), 60-79.

Veel onderzoek over populistische partijen richt zich op hun retoriek of op hun verkiezingsprogramma. In het parlement moeten populistten iedere dag een positie innemen tijdens parlementaire stemmingen. Daarbij zetten ze hun woorden – retoriek en verkiezingsbeloften – om in daden: hun parlementair stemgedrag. De vraag is of populistische partijen niet alleen een gedeelde retoriek hebben maar zich ook op eenzelfde manier gedragen in het parlement. We onderzochten deze vraag op basis van de Nederlandse casus, waarin al geruime tijd zowel een links-populistische als een rechts-populistische partij zitting heeft.

We verwachten niet dat alle populistische partijen zich identiek gedragen op alle onderwerpen. Populisme is een dunne ideologie, die in de kern een onderscheid maakt tussen een deugdzaam en homogeen volk en een corrupte elite. Volgens populistten wordt op dit moment aan het volk zijn macht ontzegd door de elite en zou juist het volk aan de macht

moeten komen. Het gaat in de kern over hoe de democratie zou moeten functioneren. Populisten zijn vaak voorstander van het invoeren van een meer directe democratie, die burgers de mogelijkheid moet geven om zelf te kunnen beslissen over vraagstukken (bv. in referenda), maar ook van het personaliseren van de macht: het direct verkiezen van leden van de uitvoerende macht en het vergroten van hun macht. Ze verzetten zich tegen intermediaire instituties die tussen het volk en de politiek staan. Populisten zijn ook vaak tegen het overdragen van bevoegdheden naar supranationale instituties, zoals de Europese Unie. Deze instituties missen volgens populistten de democratische legitimatie die nationale politieke instituties hebben.

Populisme kan worden gecombineerd met andere ideeën, van links (zoals verzet tegen bankiersbonussen) of rechts (zoals verzet tegen immigratie). Als populisme meer is dan retoriek, zouden populistische partijen hetzelfde moeten stemmen

tijdens stemmingen die gaan over vraagstukken over het functioneren van de democratie of de rol van de Europese Unie. We kijken ook naar immigratie en integratie van migranten, omdat we denken dat dit een goed voorbeeld is van een nieuwe culturele kwestie waarop radicaal-rechtse populistische partijen, zoals de PVV, een helder standpunt innemen dat echter niet tot de kern van het populisme behoort.

Ons onderzoek richt zich op Nederland, omdat er voor een langere periode twee populistische partijen in het parlement hebben gezeten: op rechts de PVV en op links de SP. Dit laat ons toe het stemgedrag van twee populistische partijen in hetzelfde land te vergelijken voor een langere periode. De PVV wordt algemeen beschouwd als een duidelijk rechts-populistische partij. Volgens SP-watchers is de partij in de laatste jaren minder populistisch dan toen zij voor het eerst in de Kamer kwam in 1994, maar ook in haar recente programma zijn duidelijke anti-elitaire elementen zichtbaar. We bestuderen het stemgedrag van de SP- en PVV-fracties in de Tweede Kamer in stemmingen over moties, amendementen en wetsvoorstellen tussen 2004 (het moment dat Wilders zich afscheidde van de VVD) en 2010. In deze periode waren zowel de SP als de PVV in de oppositie; na 2010 was de PVV gedoogpartij van het kabinet-Rutte I en stelde ze zich meer op als coalitiepartij. Door de periode tot 2010 te bestuderen voorkomen we dat het onderscheid tussen regering en coalitie onze uitkomsten beïnvloedt.

We verwachten niet dat de linkse SP en de rechtse PVV op alle onderwerpen hetzelfde stemmen, en dat blijkt ook niet zo

te zijn: als we naar alle onderwerpen kijken, stemmen de twee partijen slechts in 44% van de gevallen hetzelfde. Ter vergelijking: GroenLinks en de SP stemmen in 80% van de gevallen hetzelfde en de PVV en de VVD in 70% van de gevallen. De tegenstelling tussen links en rechts lijkt dus een veel dominantere factor in het stemgedrag van partijen dan hun populisme.

Op onderwerpen die tot de kern van het populisme behoren, zoals het invoeren van elementen van directe democratie, zien we een grotere gelijkenis tussen de twee partijen: ze stemmen in ongeveer 50% van de gevallen hetzelfde, een bescheiden verhoging. Bovendien is dit niet echt een teken van het populisme van deze partijen, aangezien alle partijen vaker hetzelfde stemmen op dit onderwerp. Als het gaat om onderwerpen als bureaucratie en ambtenaren, stemmen de twee partijen nog iets vaker hetzelfde, maar toch is dat niet meer dan 60%.

Waar het de Europese Unie betreft en met name het uitbreiden van de bevoegdheden van de Europese Unie, zien we een grotere mate van overeenkomst: bijna 70%. Op dit onderwerp is de links-rechts-tegenstelling minder sterk en stemmen partijen langs een pro-/anti-EU-tegenstelling. In deze periode zijn de twee populistische partijen de meest anti-Europese partijen in de Tweede Kamer.

Sommige auteurs zien de uitsluiting van 'anderen' zoals immigranten als onderdeel van populisme, maar op dit onderwerp stemmen SP en de PVV het minst vaak hetzelfde. De PVV neemt vanwege haar anti-islam- en immigratiestandpunten een extreme positie in. De SP, die zich in het verleden kritisch heeft opgesteld te-

genover het toenmalige multiculturele integratiebeleid, stemt op immigratie echter vaak hetzelfde als linkse partijen. Onze bevindingen ondersteunen zo de stelling dat de uitsluiting van 'anderen' een kenmerk is van radicaal-rechts populisme en niet van populisme in het algemeen.

Ons onderzoek laat zien dat het parlementair gedrag van linkse en rechtse populistische partijen zeer verschillend is. Zelfs op kwesties als directe democratie, die de kern raken van het populisme, is er maar in bescheiden mate overeenstemming in het stemgedrag van deze twee populistische partijen. Alleen waar het

gaat om Europese integratie vinden de twee partijen elkaar regelmatig. De parlementaire opstelling van populistische parlementariërs hangt doorgaans meer af van andere factoren, zoals hun positie op de links-rechtsdimensie, dan van hun populisme. SP en PVV delen weliswaar een populistische stellingname over de relatie tussen elite en volk, maar gedragen zich in het parlement op de meeste onderwerpen zeer verschillend. Dit bevestigt het bestaande idee dat populisme een slechts partiële ideologie is, die gecombineerd kan worden met zeer uiteenlopende andere ideeën.

Partijlidmaatschap, nabijheid bij een politieke partij en politiek vertrouwen: een analyse van de European Social Survey, 2002-2010

Marc Hooghe en Anna Kern

EEN SAMENVATTING VAN

Hooghe, M. & Kern, A. (2015). Party Membership and Closeness and the Development of Trust in Political Institutions. An Analysis of the European Social Survey, 2002-2010. *Party Politics*, 21(6), 944-956.

Politieke partijen spelen een belangrijke rol als verbindingsmechanisme tussen burgers en het politieke systeem. Het blijft echter een belangrijke onderzoeksvraag te weten hoe politieke partijen die functie vervullen. Sommige onderzoekers gaan ervan uit dat het voldoende is dat partijen verschillende ideologische opties aanbieden, zodat de burgers tijdens verkiezingen voldoende keuzemogelijkheid hebben. Andere onderzoekers stellen dat partijen vooral een stabiele politieke identiteit aanbieden voor diegenen die zich sterk identificeren met een bepaalde partij of ideologische stroming. Een probleem bij die laatste opvatting is, dat het ledenaantal van politieke partijen de afgelopen decennia bijzonder sterk is gedaald. Partijen zijn veranderd van ideologisch ge-

inspireerde ledenorganisaties naar meer professionele organisaties (*'party in office'*). Deze professionalisering heeft als gevolg dat er tegenwoordig veel minder sprake is van stabiele partij-identiteiten: de partijen zelf doen steeds minder een beroep op hun achterban en proberen niet langer een massale ledenbeweging te zijn. Terwijl sociale en politieke integratie vroeger sterk werd bepaald door partijlidmaatschap, heeft dit mechanisme met de professionalisering van politieke partijen zijn betekenis in de voorbije decennia in sterke mate verloren. De vraag is dus of partijen nog altijd als schakel tussen burgers en het politieke systeem kunnen functioneren en welke rol partijlidmaatschap daarbij speelt. Als alternatief onderzoeken we daarbij of het voldoende is

zich verwant te voelen met een politieke partij (dus zonder lidmaatschap), om nog steeds die verbindingsfunctie te kunnen waarnemen.

Het is natuurlijk bijzonder moeilijk de theoretische notie van 'linkage' tussen burgers en politiek systeem ook in de praktijk in het onderzoek te gebruiken. Als operationalisering kiezen we daarom voor politiek vertrouwen of vertrouwen in de politieke instellingen. De achterliggende gedachte is dat burgers zelf in staat zijn te beoordelen of de democratie in hun land goed functioneert. Als dat het geval is, kunnen we vanuit het kader van Easton verwachten dat burgers vertrouwen zullen hebben in het politieke systeem.

Om deze vraag te beantwoorden gebruiken we het cumulatieve databestand van de European Social Survey (vijf golven, 2002-2010). Daarbij wordt het verband tussen partijlidmaatschap, partijverwantschap en het vertrouwen in politieke instellingen in 30 Europese democratieën bestudeerd. We gaan er daarbij vanuit dat politiek vertrouwen als basiselement van diffuse steun voor het politieke systeem beschouwd kan worden. Daarmee impliceert politiek vertrouwen diffuse steun voor de meest fundamentele waarden en instellingen van een politiek systeem. In de literatuur wordt aangetoond dat een hoog niveau van politiek vertrouwen belangrijk is voor het politieke systeem, omdat burgers dan eerder bereid zijn de beslissingen en wetten te aanvaarden die door politieke autoriteiten worden gemaakt. Politiek vertrouwen kan dus beschouwd worden als een globale meting van een positieve band met het politieke systeem als geheel. Als partijen de belang-

rijke integratieve functie die hun wordt toegekend ook in de praktijk vervullen, zouden partijleden een positievere houding tegenover het politieke systeem in het algemeen moeten hebben en dit zou zich moeten weerspiegelen in een hoger niveau van politiek vertrouwen.

De belangrijkste innovatie van dit artikel is, dat we niet alleen het effect van partijlidmaatschap op politiek vertrouwen nagaan, maar ook het effect van zich verwant voelen met een bepaalde politieke partij. We doen dat omdat ook politieke partijen onderhevig zijn aan een algemene trend tot de-institutionalisering. Burgers zijn minder dan vroeger geneigd te kiezen voor een formeel lidmaatschap van een institutie, in dit geval de politieke partij. Dit betekent echter niet dat ze helemaal geen band meer zouden hebben met die instelling: het is nog steeds mogelijk dat burgers zich nauw verwant voelen met de partij en met haar ideologie, maar niet langer de stap zetten naar een formeel lidmaatschap. De cruciale vraag is nu te weten in hoeverre die vager gedefinieerde verwantschap alsnog een effect heeft op het politieke vertrouwen van deze burgers. In de European Social Survey wordt dit geoperationaliseerd via de vraag hoe 'dichtbij' ('close') burgers zich voelen bij één specifieke politieke partij.

Onze resultaten tonen dat partijlidmaatschap inderdaad systematisch daalt, maar dat het verband tussen partijlidmaatschap en politiek vertrouwen beperkt is. In een aantal landen zien we zelfs een negatief verband: daar blijken de partijleden het minste vertrouwen te hebben in het politieke systeem in het algemeen. Theoretisch kan dit verklaard

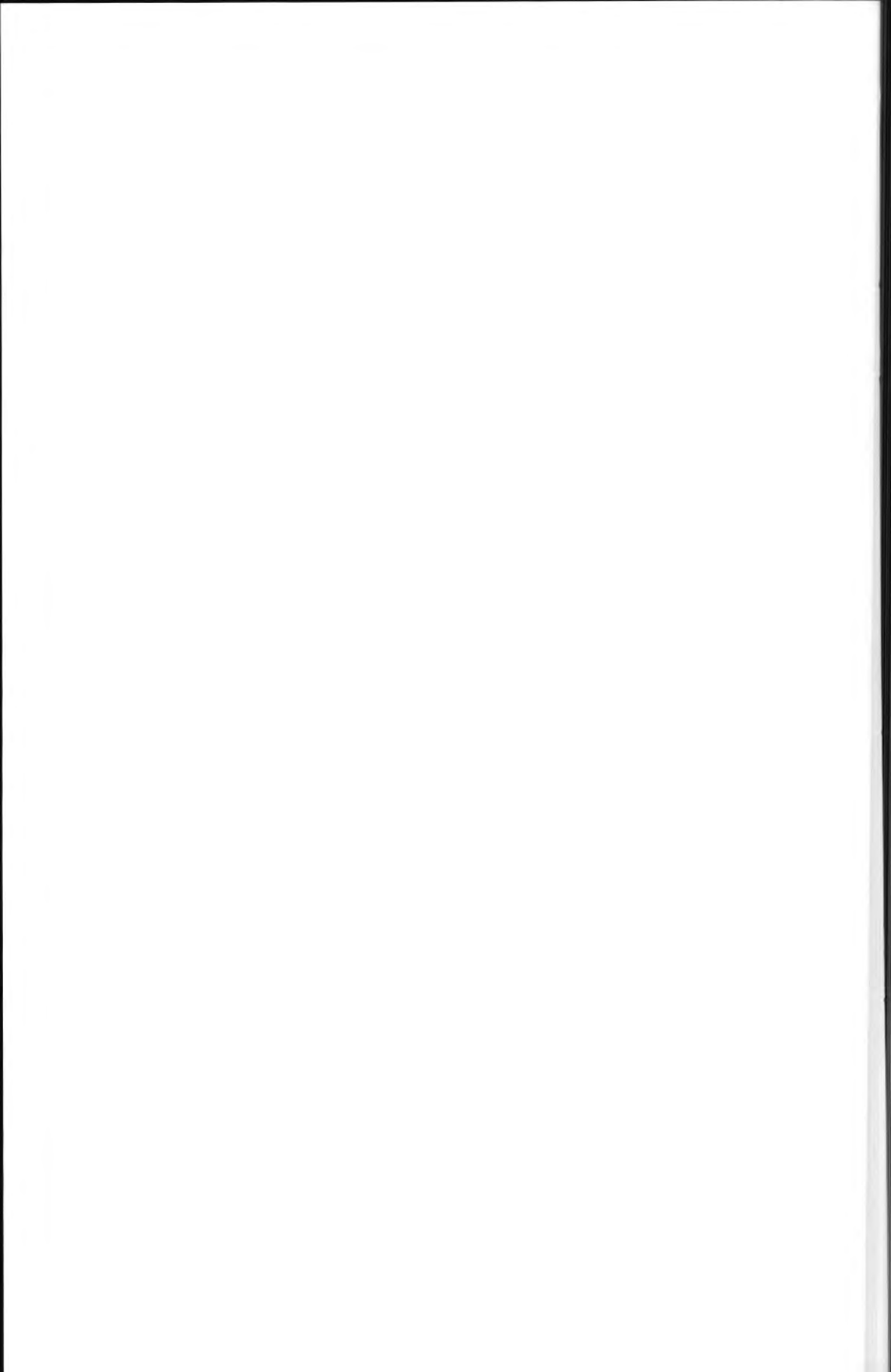
worden vanuit de observatie dat partijlidmaatschap verschillende motieven kan hebben, waaronder meer instrumentele motivaties, die niet noodzakelijk in verbinding staan met het algemene functioneren van het politieke systeem. We vinden er dus geen aanwijzingen voor dat het dalen van partijlidmaatschap een substantieel effect heeft op het niveau van politiek vertrouwen.

Het gevoel van verwantschap met een politieke partij is daarentegen sterk verbonden met politiek vertrouwen, zelfs wanneer we controleren voor politieke interesse. Dit positief verband werd zelfs sterker in de loop van de tijd en we stellen vast, dat het percentage Europese burgers dat zich verwant voelt met een politieke partij behoorlijk stabiel blijft.

Bij het interpreteren van de resultaten moet rekening worden gehouden met de beperking dat we alleen maar cross-sectionele data ter beschikking hadden. Op basis van deze data is het mogelijk om verbanden aan te tonen, maar wij kunnen geen uitspraken doen over de richting van het causaal verband. We weten dus dat burgers die zich verwant voelen met een politieke partij duidelijk een hoger niveau van politiek vertrouwen hebben. De redenering dat politiek vertrouwen zou kunnen leiden tot verwantschap met één specifieke politieke partij is eerder contra-intuïtief. Het is daarom veel waarschijnlijker uit te gaan van het omgekeerde causaal verband, waarbij de partij-aanhangers meer politiek vertrouwen ontwik-

kelen. Een duidelijke preferentie voor een politieke partij maakt het gemakkelijker voor burgers om keuzes te maken in het politieke besluitvormingsproces, het geeft hun ideologische richtlijnen en het biedt oriëntatie in het volgen van de politieke actualiteit. Als men zich helemaal niet aangetrokken voelt tot een bepaalde politieke partij, is er ook niet veel reden om de politieke actualiteit te volgen.

De bijdrage van het artikel ligt vooral in het actuele debat over de betekenis van partijlidmaatschap. Sommige auteurs drukken hun bezorgdheid uit over de daling van het aantal partijleden, omdat ze ervan uitgaan dat politieke partijen hierdoor geen verbindingfunctie meer kunnen vervullen tussen de samenleving en het politieke systeem. Onze resultaten tonen echter aan dat dit niet zo is. Als burgers zich enkel verwant voelen met een partij, ontstaat dezelfde integratieve functie. Het formele partijlidmaatschap is dus niet de enige manier waarop partijen deze integratiefunctie kunnen vervullen. De legitimiteit van partijen komt uiteraard in het gedrang als ze helemaal geen leden meer zouden hebben, maar een organisatie-model met een relatief beperkt aantal leden en daarrond een lossere kern van 'sympathisanten' is vanuit democratisch standpunt best verdedigbaar. Het risico op een algemene aliënantie ten opzichte van het politieke systeem is dus vooral groot bij diegenen, die zich op geen enkele manier nog verwant voelen met een politieke partij.

Mark Bovens is hoogleraar Bestuurskunde, Faculteit Recht, Economie, Bestuur en Organisatie/Utrecht School of Governance, Universiteit Utrecht en lid van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) in Den Haag. E-mail: m.bovens@uu.nl.

Marc Hooghe is gewoon hoogleraar politieke wetenschappen aan het Centre for Citizenship and Democracy van de KU Leuven, waar hij houder is van een ERC Advanced Grant om de verhoudingen tussen burgers en het politieke systeem in Europa te onderzoeken. Hij was van 2003 tot 2005 hoofdredacteur van *Res Publica*. E-mail: Marc.Hooghe@soc.kuleuven.be.

Anna Kern studeerde politieke wetenschappen aan de universiteiten van Konstanz en Leuven. Momenteel bereidt ze een doctoraal proefschrift voor over politieke participatie in Europa. Daarbij gaat de aandacht vooral naar de invloed van verschillen tussen landen en politieke systemen. E-mail: Anna.Kern@soc.kuleuven.be.

Stijn Koenraads heeft aan de Radboud Universiteit een BSc in de Politicologie en een MSc in Political Science/Political Theory behaald. Zijn onderzoeksinteressen zijn politieke haalbaarheid en milieuethiek. E-mail: stijn_koenraads@hotmail.com.

Christophe Lesschaeve is als doctoraatsstudent verbonden aan de faculteit sociale wetenschappen van de Universiteit Antwerpen. Zijn onderzoeksinteresse gaat uit naar beleidscongruentie en ongelijkheid in vertegenwoordiging. E-mail: christophe.lesschaeve@uantwerpen.be.

Tom Louwerse is universitair docent aan de Universiteit Leiden. Hij onderzoekt politieke representatie, parlementair gedrag en verkiezingen. E-mail: t.p.louwerse@fsw.leidenuniv.nl.

Bart Maddens is germanist en politicoloog. Hij is als gewoon hoogleraar verbonden aan het KU Leuven Instituut voor de Overheid. Hij publiceerde over partij- en campagnefinanciering, verkiezingen, de staatsvorming, politieke partijen in multilevelsystemen en de monarchie. E-mail: bart.maddens@soc.kuleuven.be.

Floris Mansvelt Beck is als docent politieke filosofie verbonden aan het Instituut voor Politieke Wetenschap van de Universiteit Leiden. Zijn onderzoeksinteresse gaat uit naar constitutionalisme en liberalisme in de (post)geseclariseerde samenleving. E-mail: fmansveltbeck@fsw.leidenuniv.nl.

Simon Otjes is onderzoeker aan het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen van de Rijksuniversiteit Groningen. Hij publiceert over politieke partijen, partijssystemen en parlementair gedrag in Nederland en Europa. E-mail: simon@simonotjes.nl.

Gert-Jan Put is onderzoeker van het FWO-Vlaanderen en verbonden aan het KU Leuven Instituut voor de Overheid. Zijn onderzoek handelt over kandidatenselectie, parlementaire turnover en campagne-effecten. E-mail: gertjan.put@soc.kuleuven.be.

Dieter Stiers werkt als doctoraatsstudent aan het Centre for Citizenship and Democracy van de KU Leuven. Zijn onderzoek richt zich op verkiezingsgedrag en in het bijzonder op de oorzaken en gevolgen van electorale volatiliteit. E-mail: dieter.stiers@soc.kuleuven.be.

Tom van der Meer is universitair hoofddocent politieke wetenschappen, Faculteit der Maatschappij- en Gedragwetenschappen, Universiteit van Amsterdam. Hij is mede-oprichter en mederedacteur van Stuk Rood Vlees (www.stukroodvlees.nl). Daarnaast is hij co-directeur van het Nationaal Kiezersonderzoek (NKO) en het Lokaal Kiezersonderzoek (LKO) in Nederland. E-mail: t.w.g.vandermeer@uva.nl.

Auteursrichtlijnen *Res Publica*

I. Voor ALLE BIJDRAGEN, zowel voor de wetenschappelijke artikelen als voor de rubrieken, gelden volgende voorschriften:

- Publicatie in het **Nederlands**.
- Auteurs geven aan of ze hun **bijdrage insturen** als wetenschappelijk artikel, dan wel als rubrieksbijdrage (essay, symposium, boekbespreking), naar res.publica@acco.be.
- **APA-referentiesysteem**, zowel in de **tekst** als in de **bibliografie op het einde** van de bijdrage.

II. Voor de TWEE DELEN AFZONDERLIJK gelden voorts volgende voorschriften:

- **Wetenschappelijke artikelen:**
  - maximum 10.000 woorden, inclusief abstract, referenties, voetnoten en bibliografie
  - bestaan uit 4 onderdelen: titel, Engelstalig abstract en titel, corpus en bibliografie
  - Engelstalig abstract en titel: 100-150 woorden
  - Engelstalige keywords: maximum 6
  - corpus: In de inleiding worden doel, motivatie en context van het artikel uitgelegd.
  - enkel literatuur met rechtstreekse relevantie voor het onderwerp van het artikel dient te worden opgenomen, uitgebreide empirische details worden beter niet in de tekst zelf opgenomen
  - titels en tussentitels: 5 niveaus mogelijk, gebruik Arabische cijfers
    - niveau 1: gecentreerd en standaard lettertype
    - niveau 2: *gecentreerd en cursief*
    - niveau 3: *links uitgelijnd en cursief*
    - niveau 4: *linkse insprong, cursief, eindigt met punt*. Tekst volgt meteen.
    - niveau 5: GECENTREERD EN HOOFDLETTERS
  - het aantal voet- en eindnoten moet tot een minimum worden beperkt
  - tabellen en figuren worden in de tekst ingevoegd en aangeduid met Arabische cijfers
  - artikels worden in Word-versie ingediend
  - auteurs verklaren in begeleidende e-mail dat het ingezonden artikel in deze vorm niet bij een ander tijdschrift werd ingediend of gepubliceerd
  - aantal woorden van het artikel wordt in begeleidende e-mail meegegeven
  - auteursgegevens: naam, correspondentie- en e-mailadres worden in afzonderlijk document bij het artikel gevoegd

- **Rubrieken**

- **Politiek essay:** maximum 7.000 woorden
  - In 'het politiek essay' publiceren we artikelen die belangwekkende bijdragen leveren tot het publieke debat. Het politiek essay is een opiniërend artikel waarin auteurs, gehinderd door en gebaseerd op hun wetenschappelijke kennis, duidelijk stelling nemen ten aanzien van een maatschappelijk relevant onderwerp.
- **Symposium:** verschillende bijdragen - samen maximum 7.000 woorden
  - In 'het symposium' nemen academische en praktijkpoliticalogen stelling in over actuele dossiers. Discussiepunten kunnen zowel het academische politieke bedrijf tot voorwerp hebben, als thema's die in het bredere politieke leven beroering wekken.
  - Van de publicatietaal van politicalogen tot het gebruik van opiniepeilingen door de massamedia: al die onderwerpen waar politicalogen iets over te melden hebben, maar het er doorgaans niet over eens zijn.
  - *Res Publica* zoekt het debat op en brengt er verslag over uit. Verschillende auteurs nemen positie in tegen resp. voor een centrale stelling die door de rubriekverantwoordelijken van de redactie kort wordt ingeleid.
- **Onderzoek uitgelicht:** maximum 1000 woorden
  - In 'Onderzoek uitgelicht' wordt interessant, prestigieus en belangwekkend politicalogisch onderzoek van Vlaamse en Nederlandse bodem in de spotlight geplaatst. Auteurs vatten een recent gepubliceerd wetenschappelijk artikel samen op een toegankelijke manier in 750 tot 1000 woorden. Voorwaarde voor selectie van bijdragen is recente publicatie in een gerenommeerd internationaal politicalogisch tijdschrift (maximaal twee jaar geleden) en een eerste of tweede auteur dan wel een meerderheid van co-auteurs die verbonden zijn aan een Vlaamse of Nederlandse academische instelling. Lezers van *Res Publica* blijven hiermee op de hoogte van belangrijke theoretische en methodologische ontwikkelingen in het bredere vakgebied.
  - De klemtoon ligt op een samenvatting van het oorspronkelijke artikel. Desgewenst kan dit gekaderd worden in het bredere onderzoek dat aan het artikel ten grondslag ligt. Voor figuren en tabellen wordt best naar het oorspronkelijke artikel verwezen; noten worden best gemeden.

Voor een uitgebreide beschrijving van de auteursrichtlijnen:

www.respublica.be

Dirk Geldof
Superdiversiteit

Hoe migratie onze samenleving verandert

ISBN 9789462922952

232 blz.

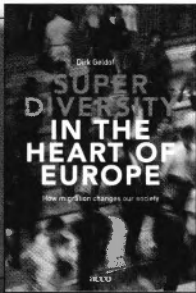
€ 23,35 (excl. verzendingskosten)

De 21ste eeuw wordt een eeuw van superdiversiteit. De etnisch-culturele diversiteit in Europa neemt verder toe, ook al proberen regeringen verdere migratie krampachtig af te remmen. In steden als Brussel of Rotterdam vormen mensen met wortels in migratie al de meerderheid van de stadsbewoners. Binnen enkele jaren is dat ook in Antwerpen realiteit.

Superdiversiteit verlegt de bakens van een vastgelopen

ideologisch debat over de al-of-niet wenselijkheid van een multiculturele samenleving. Het gaat er in de 21ste eeuw niet langer om of we dit willen, maar hoe we met de reële superdiversiteit omgaan. Vanuit een actief pluralisme kan leven in superdiversiteit niet zonderdebat, samenspraak en tegenspraak. Het vraagt wederzijdse betrokkenheid. Want enkel samen maken we de toekomst van dit land en van onze steden.

Deze vijfde druk is volledig geactualiseerd. Het boek geeft niet alleen een synthese van hedendaags onderzoek naar diversiteit in het hart van Europa, maar is ook een blikopener en opstap naar de noodzakelijke normalisering van superdiversiteit. Het geeft een kader voor de interculturalisering die we in onze samenleving en in alle maatschappelijke sectoren nodig hebben.

Dirk Geldof
Superdiversity in the heart of Europe

How migration changes our society

ISBN 9789462924284

264 blz.

€ 29,90 (excl. verzendingskosten)

The 21st century will be the century of superdiversity. Ethnic-cultural diversity in Europe continues to grow, even though governments try to limit further migration with a series of short-sighted measures. In Brussels, the capital city of Belgium and Europe, two out of every three residents has a migration background. Within a matter of years, Antwerp will also become a majority-minority city, as will many other European cities.

How will superdiversity change our society? How can we all manage to live together in superdiversity? This book wants to redefine the deadlocked ideological debate about the desirability (or otherwise) of a multicultural society. In the 21st century, it is no longer a question of 'whether' we want such a society or not, but a question of 'how' we can deal with a superdiverse reality that is already upon us. How can we make best use of the potential inherent in this superdiversity and how can we avoid the pitfalls it entails?

Superdiversity in the heart of Europe builds further of the concept of superdiversity as propounded by Steven Vertovec. It combines this framework with the work of Ulrich Beck and others to analyze the context of superdiversity in Belgium and the Netherlands. It also gives a summary of contemporary research into diversity in the heart of Europe. As such, it hopes to make a contribution towards the necessary normalization of superdiversity in our rapidly changing modern world.

acco
MAAKT KENNIS MET U

Uitgeverij Acco
Blijde Inkomststraat 22, 3000 Leuven
tel. 016/62 80 00 - fax 016/62 80 01
e-mail: uitgeverij@acco.be
www.uitgeverijacco.be

Mieke Schrooten, Sophie Withaecx,
Dirk Geldof, Margot Lavent

Transmigratie

*Hulp verlenen in een wereld
van superdiversiteit*

ISBN 9789462922716
264 blz.

€ 24,90 (excl. verzendingskosten)

In deze wereld van groeiende superdiversiteit verandert migratie. Naast de klassieke migratie – van een land van herkomst naar onze samenleving – ontstaan complexere migratiepatronen. Bij transmigratie of meervoudige migratie komen migranten aan na een verblijf in meerdere landen. In de steden, maar ook in kleinere gemeenten, zien we een groeiende groep van transmigranten in kwetsbare sociale situaties. De tijdelijkheid van hun verblijf bepaalt hun leven.

Transmigratie schetst de ervaringen van transmigranten en neemt de uitdagingen voor hulpverleners en lokale besturen onder de loep. Transmigranten zijn geen evidente groep voor hulpverleners. Ze zijn nieuwkomers die hun weg in het sociale veld nog niet kennen. Hun verwachtingen zijn gekleurd door ervaringen in andere landen. Taalbarrières, onzekerheid en de tijdelijkheid van hun verblijf maken hulpverleningsrelaties moeilijker. Transmigranten leven bovendien in

familiale en sociale netwerken over grenzen heen. Kunnen hulpverleners inspelen op deze netwerken?

Op basis van een verkennend onderzoek bij Marokkaanse, Ghanese en Braziliaanse transmigranten in Brussel en Antwerpen schetsen de auteurs de leefwereld van transmigranten, hun welzijnsnoden en hun beroep op formele en informele hulpverlening. Tegelijk reiken ze best practices aan voor hulpverleners.

Tomas Baum & Sara Depauw

Spelregels voor wapenhandel

*Het juridisch kader voor de buitenlandse handel in
strategische goederen*

ISBN 9789462922501
208 blz.

€ 23,00 (excl. verzendingskosten)

Wapens zijn instrumenten voor gebruik van geweld of dreiging met geweld. Daarom is controle op de handel in vuurwapens, wapensystemen en onderdelen van mas-

savernietigingswapens een belangrijke maatregel voor de preventie van geweld en gewapend conflict. Dit boek geeft een overzicht van de regels voor wapenhandel, be-

handelt de samenhang tussen verschillende ontwikkelingen en toont hoe internationale afspraken doorwerken in wet- en regelgeving.

acco
MAAKT KENNIS MET U

Uitgeverij Acco
Blijde Inkomststraat 22, 3000 Leuven
tel. 016/62 80 00 – fax 016/62 80 01
e-mail: uitgeverij@acco.be
www.uitgeverijacco.be